

Inu. A. 33.309

81569

DIN

ISTORIA

DREPTULŪ PRIVAT ROMAN

DE

G. G. MIRONESCU

LICENȚIAT ÎN DREPT, LICENȚIAT ÎN LITERE ȘI FILOSOFIE.
ADVOCAT

220669

24293

ORIGINELE DREPTULUI ROMAN. DREPTUL PRIMITIV.
DREPTUL CELOR DOUËSPREZECE TABLE.
ROLUL PRETORULUI ȘI AL PRUDENTILOR.
CONSTITUȚIILE IMPERIALE. DREPTUL PANDECTELOR.
DESTINELE ULTERIOARE ALE DREPTULUI ROMAN.
CONCLUȘIE : EVOLUȚIA INSTITUȚIUNILOR JURIDICE
ALE ROMANILOR.

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA GUTENBERG, JOSEPH GÖBL

23. — STRADA DOAMNEI. — 23

1896

PREFAȚĂ

Dacă totdeauna sub numele de Drept Roman se înțelege dreptul privat roman, nu este tot așa cu denumirea de Istoria Dreptului Roman, sub care mai totdeauna se înțelege istoria instituțiilor politice ale Romanilor. De aceea a trebuit să se introducă calificativul privat în titlul acestei lucrări, spre a se arăta că obiectul ei îl formează nu Instituțiile Politice ale Romanilor, ci instituțiile lor de drept privat: Instituțiile Juridice, după nomenclatura obicinuită.

Pe de altă parte, după cum asemenea reiesă din titlul lucrărei, nu vom urmări aceste instituții pas cu pas în dezvoltarea lor istorică, ci le vom studia (în mod sumar) numai în trei faze: 1) Dreptul primitiv, 2) Dreptul celor 12 table, 3) Dreptul Pandectelor, — neneglijând totuși de a indica tranzițiile și chiar insistând cîtva asupra epocii de tranziție dintre aceste 2 din urmă faze, spre a constata rolul Pretorului și al Prudenților; iar, la fine, după ce vom fi aruncat o privire asupra destinelor Instituțiilor Juridice ale Romanilor la popoarele medievale și chiar moderne, vom încerca a schița evoluția lor generală. — Lucrarea va

fi astfel împărțită în 6 titluri, cari pot fi considerate ca 6 monografii separate.

Chestia importanței și utilității unor asemenea cercetări nu suferă discuțiune pentru cei ce nu sînt partizanii părăsirii studiului Dreptului Roman; pe ceilalți nu vom încerca aici a-i convinge.

Cît despre valoarea și scopul acestei lucrări, autorul ei înțelege că rostul unei scrieri nu trebuie să se reducă la a mări cu una numărul celor existente; iar, întru cît, prin lucrarea-i de față, a fost, orî nu, el în stare a evita acest nemăgulitor rezultat, aparține cititorului competent să judece.

Paris, ^{5 Mai}_{28 April} 1895.

Lucrarea aceasta e terminată deja de la data indicată aici mai sus și în Iunie trecut fusese chiar dată la tipar. Diferite împrejurări însă au împedecat pînă în prezent — contra dorinței autorului — tipărirea ei.

București, Februarie 1896.

INDEX BIBLIOGRAFIC

Nu dăm sub această rubrică o bibliografie a Istoriei Dreptului Roman, ci ne mărginim a da numai o listă alfabetică de principalii autori citați cu abreviațiuni în corpul lucrării. Din această listă sint excluse, între altele, monografiile și colecțiile de texte și inscripțiuni. Dintre cele d'întâi am notat totuși vre-o 3 cu cuprins general și la cari ne vom referi mai des. Dintre colecțiile de texte desprecări, ca și despre culegerile de inscripțiuni, vom vorbi la timp în corpul lucrării, să menționăm aici: 1) **Corpus Juriscivilis**, editat de *Th. Mommsen* (Digestele), *P. Krueger* (Institutele lui Just. și Codicele), *R. Schoell* și *G. Kroll* (Novelele), apărut în două ediții: una (1868—1895) mare, cu tot aparatul critic și de curînd (Septembre 1895) completă; alta (1872—1878) mai mică, ediție stereotipă, în 3 volume, din cari ultimul (trebuind să cuprindă Novelele) neapărut încă. Aceste ediții sint mult superioare celor anterioare (Gothofred, Galisset, Gebauer & Spangerberg, Beck, Baumgartner).—2) **Collectio librorum juris antejustiniani**, edit. de Krueger, Mommsen și Studemund, 3 tomuri (I: Institutele lui Gajus, 1878, 1884, 1891 (a 3-a ed.); II: Regulele lui Ulpian, Sentințele lui Paul, etc. 1884; III: Fragmentele din Vatican, codicele Gregorian și Hermogenian, etc. 1890).—Să adăogim la acestea excelentul manual al lui *C. Bruns*: *Fontes juris Romani antiqui*, 1860, ținut în curent de *Th. Mommsen* și *O. Gradenwitz* (ed. a VI-a, 1893) și manualul lui *P. F. Girard*: *Textes de Droit Romain*, 1889 (ed. II-a 1895).

C. **Accarias**, Précis de droit romain, 2 vol., Paris, 1870—1873 (I ed.); ed. III, 1882* (a apăr. și a IV ed. 1891).

A. **Bouché-Leclercq**, Manuel d'institutions romaines, 1 vol. Paris, 1886.

F. **Buonamici**, La Storia della procedura civile romana, ne-terminată: I vol., Pisa, 1886.

Giuseppe **Carle**, Le origini del diritto romano. Ricostruzione storica dei concetti che stanno a base del diritto pubblico e privato di Roma, 1 vol., Torino, 1888.

* De aceasta ne servim.

- Pietro **Cogliolo**, Storia del diritto privato romano dalle origini all'imperio, 2 vol., Firenze, 1889.
- Fustel de **Coulanges**, La cité antique, 1 vol., Paris, numer. ed. (1895 a XV-a ed.).
- Édouard **Cuq**. Les Institutions juridiques des Romains, neterminată : I vol., Paris, 1890.
- G. **Danielopol**. Diverse fragmente juridice, 2 vol., București, 1891 și 1893.
- Dureau de la Malle**. L'Économie politique des Romains, 1 vol., Paris, 1840.
- Victor **Duruy**. Histoire des Romains, 7 vol., Paris, a III-a ed. illustr., 1879—1885.
- A. **Guérard**. Essai sus l'histoire du droit privé des Romains 1 vol., Paris, 1841.
- Rudoph von **Ihering**. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung, neterminată, 3 vol., 1852—1863, a 4-a ed. 1888.—Trad. fr.: De l'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement, trad. de *O. de Muelenaere*, 4 vol., Paris & Gand, I ed. 1877—78 *, a II-a 1880, a III-a 1886—1888
- Paul **Krueger**. Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechts. 1 vol., 1888.—Trad. fr.: Histoire des sources du droit romain, trad. de *J. Brissaud*, Paris 1894 (volum anexat la traducerea Manualului de Anticități al lui Mommsen și Marquardt, formînd al XVI-lea Tom și al 17-lea volum al Manualului).
- Lando **Landucci**. Storia del diritto romano dalle origini fino a Giustiniano, 1 vol. neterminat (apărut în fascicule, cunoaștem 13 fasc. [752 pag.]), Padova, 1886—1889.
- L. **Lange**. Römische Alterthümer, netermin.: 3 vol., 1856—1860 (ed. III; 1876—1879).—Traducere franceză rezum.: Histoire intérieure de Rome, 2 vol. Paris, 1880.
- I. **Madvig**. Die Verfassung und Verwaltung des römischen Staates, 2 vol. 1882—1884.—Trad. fr.: L'Etat romain trad. de Morel, 5 vol., Paris, 1882—1889.

* De aceasta ne servim.

Ioachim Marquardt & Theodor Mommsen. Handbuch der römischen Alterthümer, 7 tom., 1871—1885. Trad. fr.: Manuel des Antiquités Romaines trad. sub direcțiunea lui *G. Humbert*, de *P. F. Girard*, *A. Weiss*, *P. Louis-Lucas*, *A. Vigié*, *J. Brissaud* și *V. Henry*.

Acest manual, destinat întâi în forma o a doua ediție a manualului publicat în 4 tomuri de *W. Becker* și *I. Marquardt* între anii 1843 și 1867, deveni, în urmă, o lucrare cu totul independentă de vechiul manual, consistind din 2 părți principale: Römische Staatsrecht în 3 tomuri, de Mommsen și Römische Staatsverwaltung, în 4 tomuri, de Marquardt.

Traducerea cuprinde 16 tomuri în 17 volume, dintre cari primele 7 tomuri, în 8 volume, corespund, primelor 3 tomuri din ediția originală germană (cuprinzând partea lui Mommsen) sub titlul: Le Droit public Romain (trad. de *P. F. Girard*); iar restul de 9 tomuri reprezintă: Tom. VIII—XIII (incl.): L'administration romaine (inclusiv cultul). Tom. XIV și XV: La vie privée des Romains. Tomul ultim cuprinde opera lui Krueger mai sus indicată.

Charles Maynz. — Cours de droit romain, 3 vol., Bruxelles & Paris, 1891 ed. V*, (tipărită după ed. IV din 1876—1877, ultima ed. revăzută de autor). Prima ed. 1845 în 2 vol.

J. Mispoulet. — Les Institutions politiques des Romains, 2 vol. Paris, 1882—1883.

Th. Mommsen. Römische Geschichte, neterm. 4 tom.: I—III, 1854—1856, (în 1882 a 7-a ed.); tom. V, 1885. Două trad. fr. pentru primele 3 tomuri; 1) de *Alexandre**, în 8 vol., Paris, 1863—1873; 2) de *Héguin de Guerle* în 7 vol., 1882. Al V-lea tom. trad. de *Cagnat & Toutain* în 3 vol., Paris, 1887—1889.

Mortreuil. Histoire du droit byzantin, 3 vol., Paris, 1843—1846

James Muirhead. Historical introduction to the private Law of Rome, 1 vol. 1886. Trad. fr.: Introduction historique au droit privé de Rome, trad. de *G. Bourcart*, Paris, 1889.

J. Ortolan. Législation romaine, 3 vol., ed. a 12-a* revăzută de *Labbé*, Paris, 1884. Prima ed. 1827.

Guido Padelletti. Storia del diritto romano, manuale ad uso delle scuole, 1 vol., Firenze, 1878; a 2-a ed.* adnotată de *Pietro Cogliolo*, 1886.

* De aceasta ne servim

- Alphonse **Rivier**. Introduction historique au droit romain
1 vol., 1872; a doua ed. 1881*.
- F. C. von **Savigny**. Geschichte des römischen Rechts in
Mittelalter, 7 vol.; 1834—1851 (a II-a ed.). Trad. fr. în
parte: Histoire du droit romain au moyen âge, trad. de
Guenoux, 3 vol., Paris, 1839.
- Serrigny**. Droit public et administratif romain, 2 vol., 1862.
- P. **Van Wetten**. Cours élémentaire de droit romain, 2 vol.,
Paris & Gand, 1891; (ed. a III-a).
- P. **Willems**. Le droit public romain 1 vol., 1870; a VI-a ed., 1888.
- C. E. **Zachariae**. Historia Juris greco-romani, 6 părți. Trad.
fr. amplificată: Histoire du droit civil gréco-romain,
d'après les travaux allemands et grecs de M. Ch. Ed.
Zachariae de Lingenthal, par M. *Joseph Orsier*, avo-
cat, 2 vol., Paris, 1870. — Există și o altă trad. franc.
(rezum.) de *Eug. Lauth.*, extrasă din «Revue historique
du droit français et étranger», 1 vol.

Două opere, apărute în urma redactării lucrării noastre,
dar de cari totuși s'a putut întru cit-va ține samă cu ocazia
revederii manuscrisului înainte de a fi dat la tipar, se cuvine
încă să fie semnalate aici:

- P. **F. Girard**. — Manuel élémentaire de droit romain, Paris,
1896. Apărut cu aproape două luni în urmă (în De-
cembre 1895), însă numai în parte, și anume: Fascicula
întâia, coprinzind istoricul și despre persoane.
- E. **Jobbé-Duval**. Histoire de la procédure chez les Ro-
mains, Paris, 1896. Apărută luna trecută (Ianuarie), iarăși
numai în parte: Vol. I: L'action par le pari. *Agere per
sponsionem*.

* De aceasta ne servim.

TITLUL

Originele Dreptului Roman. *Dreptul* Primitiv.

CAP. INTĂI

Considerațiuni generale

I

Modul de tratare

Dreptul considerat în întregime — sau și numai legislația unui popor, adică un sistem de drept oarecare — fiind un complex de instituțiuni, este, mai înainte de toate, un fapt social. De aceea el nu poate fi înțeles, dacă-l izolăm de condițiile sociale în mijlocul cărora funcționează. Acestea îi determină felul său de a fi și ne dau prin urmare putința nu numai de a-l pricepe în aplicațiunile sale, ci și de a-l pătrunde în rațiunile sale.

Rezultă deci că trebuie părăsit obiceiul de a cataloga legile ori regulele de drept, în ființă la un popor, într'o epocă oarecare, cu pretenția de a fi făcut istoria dreptului epocii respective.

Pretențiunea aceasta nu este justificată de cît atunci cînd parvenim a prezenta un tablou viu al instituțiunilor respective, făcînd să reiasă legăturile dintre dinsele și făcîndu-le oarecum să se miște în lăuntrul condițiilor sociale în mijlocul cărora au funcționat.

Acest mod de a studia istoria dreptului vom căuta a-l pune în practică aici.

Observ. Ceea ce ne propunem noi nu e o simplă contopire a celor două aspecte ale istoriei dreptului, semnalate de Leibniz: istoria internă și istoria externă. Din contra, am putea prea bine zice că noi păstrăm — întru cât e posibil — acea diviziune, prin faptul că studiarea Instituțiilor Juridice ale fiecărei epoci va fi precedată de o expunere a isvoarelor respective (aceasta corespunzând «istoriei externe» a dreptului acelei epoci, iar cealaltă corespunzând «istoriei interne»). În fapt însă, diviziunea lui Leibniz, de altfel destul de criticabilă, ne este absolut indiferentă.

II

Isvoarele

A. Documente istorice directe.

Este ușor de înțeles că nu putem constata istoricește — pe baza unor documente istorice directe — originile dreptului Roman: începuturile se perd și aici — cum se zice — în noaptea timpurilor și legendele fabuloase ce ni s'au transmis nu sînt în stare să împrăștie acest întuneric inițial. Totuși nu trebuie să desprețuim întru atîta aceste legende, în cît să nu le acordăm onoarea unei măi de aproape cercetări; fiind-că, cum vom zice și măi jos (sub litera B), din bine chibzuita lor interpretare poate scapără o scîntee de lumină în întunecimea vremurilor de mult dispărute. Nu ne pare prin urmare fericită părerea, cam generalmente admisă în ultimele timpuri și pe care un romanist de valoare o exprimă zicînd, în a sa *Istorie a Dreptului Roman*, că «studiu acestor legende poate fi foarte interesant și folositor pentru mitolog și pentru istoric, dar este foarte steril pentru jurist»¹ ca și cum juristul care se ocupă cu istoria dreptului, nu devine oarecum vremelnicește istoric, și chiar mitolog (pentru origini) și nu trebuie decî să soarbă din toate isvoarele cari pot fi de folos unui istoric ori mitolog.

¹ *Guido Padelletti*, *Storia del dir. rom.* pag. 4, nota 1. Cf. *Giuseppe Carle*, *Orig. del dir. rom.* pag. 348 nota 1.

Dar, lipsa de documente istorice directe asupra începuturilor dreptului roman se întinde pe o perioadă de timp destul de lungă (trei secole și jumătate), așa în cât ne găsim în imposibilitate de a constata istoricește instituțiile și cutumele ce au existat într'o întreagă epocă de la început și cari alcătuiesc ceea ce vom numi *Dreptul Primitiv* al Romei.

B. Isoare indirecte

În lipsă de documente istorice directe, care va fi baza cercetărilor noastre asupra originelor dreptului Romei și al dreptului ei primitiv ?

a) Mai întâi ne vom adresa la *legende*. Acestea, în general, nu sînt niște creațiuni artificiale, ci urma lăsată în memoria poporului de vicisitudinile vieții sale trecute. Uneori această memorie păstrează mai curate urmele ce realitatea îngropată i-a lăsat; alte ori însă ea le modifică mai puțin ori mai mult, până chiar a le transforma în niște fabule ce nu mai au nimic a face cu realitatea, pe care o zugrăveau la început. Chiar și sub această formă însă, ele ne revelă cîte odată originea unor instituțiuni ori forma lor primitivă. — Legende privitoare la începuturile Romei găsim în toți autorii vechi latini și în unii autori greci. De obicei, se ține mai mult samă de cele raportate de către istoricii *Tit Liviu* și *Dionisie din Halicarnas*, contemporani (secolul VIII de la fund. Romei, sec. I era creșt.) cari-și înțeleg în mod diferit meseria lor ².

² Pentru *Tit Liviu*, istoricul trebuie să se mărginească a spune numai ceea ce i se pare vrednic de crezare în cele ce se raportează (de aceea, în *Historia* sa, el nu caută a fi cu ori-ce preț complet), însă trebuie să dea istorisirii sale o colorațiune producătoare de efect dramatic (de aceea nu lipsește a pune în gura diferiților generali, etc. discursuri închipuite). Pentru *Dionisie din Halicarnas*, istoricul trebuie să fie mai înainte de toate complet, să nu omită nimic din ce se raportează (de aceea el nu lasă la o parte nici cele mai neverosimile legende), ceea ce însă nu împedecă ca istoricul să fie tezist. (El caută a dovedi, în ale sale *Antiquități Romane*, teza că Romanii nu sînt «barbari», ci limba și obiceiurile lor sînt de origină greacă).

Ambii autori sînt prea cunoscuți pentru a mai indica aici principalele

b) *Limbagiul juridic*, și, chiar în afară de acesta, diverse cuvinte vechi, reprezentând idei din epoca primitivă și păstrate în limbă, ne conduc de asemenea adeseori la constatarea fazei primitive a unei instituțiuni, ori chiar ne indică originea ei. — În adevăr, dintr'un punct de vedere mai general, istoria, tradițiile, credințele, obiceiurile unui popor se cristalizează în limba sa și astfel fiecare cuvânt din limba-i ne poate descoperi, la lumina Etimologiei și a Semasiologiei, pagini întregi din istoria lui, epoci întregi din viața instituțiunilor lui: «In jedem Wort, wenn wir's erwägen, liegt ein ganzes Buch». (În fiecare cuvânt, dacă-î luăm sama, zace o întregă carte), a zis, cu drept cuvânt, poetul (Rückert). — Materialul acestei surse se găsește împrăștiat într'un mare număr din operele rămase de la juriconsulții, istoricii, oratorii, gramaticii și chiar poeții latini. În special, sînt de remarcat: I) O prescurtare, datorită gramaticului *Festus* (secol. 2 ori 3, era creșt.) a tratatului *De verborum significatione*, compus de *M. Verrius Flaccus* (secol. 1, era creșt.), prescurtare pe care, în original, o posedăm numai în parte (partea din urmă de la litera *M* pînă la fine) și încă cu multe lacune; dar din care posedăm în întregime, un rezumat făcut, în evul mediu (în timpul lui Carol cel mare) de un diacon cu numele *Paul* (Paulus Diaconus)³. — II). Un rest dintr'un tratat al grama-

edițiunii ale operilor lor. Ne mulțumim a menționa, ca mai ușoare de avut la îndămină, edițiile din *Biblioteca Teubneriana* (Libr. Teubner, Lipsca), iar, pentru traducția în latinește a lui Dionisie din Halicarnas, vechea ediție a lui Reiske (Lipsca, 1774—1777). Din Tit Liviu este și o bună traducere românească (primele 6 cărți) de regretatul N. Barbu (ediția Academiei, 1884, 1 vol.).

³ Soarta acestui tratat a fost foarte curioasă: Marcus Verrius Flaccus s'a servit, în alcătuirea tratatului său, de tratatul lui C. Aelius Gallus: *De verborum quae ad jus (civile) pertinent significatione*. Acesta s'a pierdut. Din tratatul lui Verrius face un rezumat Sextus Pompejus Festus și se perde tratatul original (al lui Verrius). Din Festus face rezumat Paulus Diaconus și iarăși se perde originalul (lui Festus, de astădată nu în întregime, dar în foarte mare parte.

Fragmentele privitoare la drept din Festus și Paulus Diaconus sînt

ticului *M. Valerius Probus* (care a trăit sub Neron și Domițian), purtind în manuscrise titlul apocrif: *De juris notarum* și cuprinzînd abreviațiuni uzitate în legi plebiscite și senatus—consulturi, în acțiuni (*legis actiones*) și în edicte⁴.—*Plaut, Varron*, comentatorii lui Virgil și ai lui Cicero și însuși acești autori, etc. conțin asemenea (pe ici pe colo) materiale pentru această sursă: termeni juridici (expresii sacramentale), explicațiuni de expresii arhaice etc.

c) *Studiul comparat al dreptului popoarelor din același grup etnic* poate oferi asemenea indicii prețioase. Căci, dreptul, considerat în întregimea sa, nu este o pură creațiune a legiuitorului, el isvorăște din moravurile poporului și poartă sigiliul caracterului acestuia. Este dar natural ca, la popoarele de aceeași rasă, el să prezinte asemănări pronunțate. Această concluzie apriorică, fiind încă întărită prin constatări istorice concordante și, în special, cît privește dreptul roman, prin constatarea că el percurge faze analoage cu cele observate la alte popoare arice, putem, fără inconvenient, recurge la datele ce avem asupra dreptului acestor popoare spre a suplini lipsa de documente asupra dreptului roman primitiv⁵.

reproduse în: *Bruns Fontes juris Romani antiqui* pag. 330—337, adnot. de Mommsen. Cîteva fragmente (33) se pot vedea și în *Garsonnet Textes de droit romain à l'usage des facultés de droit*, Paris 1888

⁴ *Mommsen*, confruntînd diverse manuscrise, a stabilit textul acestui mic tratat, l'a degajat de elementele străine ce i se adăogise din secolul XV și l'a publicat cu adnotații mai întăi în: «*Berichte der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*» (1853) și, după 11 ani, într'o formă mai completă (făcînd oarecarî adăogiri la vechea ediție, pe baza unui manuscris de la mănăstirea Einsiedeln), în: *Keil Grammatici latini*, Tom. IV (1864). Aceasta a și rămas cea mai bună ediție, după care a fost reprodus tratatul în diverse culegeri de texte. În Franța, s'a publicat textul după această ediție în: *Textes de droit romain publiés et annotés par P. F. Girard* pag. 169 (ed. II, 1895, Paris).

⁵ *Dareste*, *Etudes d'histoire du droit* (Paris, 1889). — *Sumner Maine*: a) *Vechiul Drept* (tr. fr. *L'Ancien droit*, 1873); b) *Studiū asupra instituțiilor primitive* (tr. fr. *Etudes sur les institutions primitives*, 1880); c) *Studiū asupra vechiului drept și a cutumei primitive*, (tr. fr. *Etudes sur l'ancien droit et la coutume primitive*, 1884).

d) *Sociologia* ne poate și ea veni mult în ajutor, căci, după cum s'a zis⁶, nici o legislație n'are explicația sa completă în ea însăși, trebuie a arunca ochii și împrejur. În adevăr, dacă asemănarea între popoarele din aceeași rasă este un fapt necontestat, nu este mai puțin adevărat că diferența între rase nu merge până acolo, în cât să facă a nu exista analogie între fazele de dezvoltare a popoarelor chiar de rase diferite. Din potrivă, Sociologia a constatat o mare analogie între toate grupurile sociale, din punctul de vedere al evoluției lor în cursul veacurilor⁷. Rezultă dar că popoarele sălbatece și semisălbatece de azi se găsesc actualmintea în stadii de evoluțiune, pe cari le-am parcurs și noi prin străbunii noștri și trebuie deci să existe analogii între obiceiurile și instituțiile lor și acele ale străbunilor noștri. Prin urmare, pentru a completa indiciile ce avem asupra instituțiilor unui popor în faza-i primitivă — cum e cazul nostru —, ne putem cu succes întoarce privirile asupra instituțiilor semenilor lui de azi. De cit, trebuie a utiliza cu mare precauțiune relațiile ce avem asupra sălbaticilor: diferiții voiajori nu concordă totdeauna în relatările lor și nu rar interpretează greșit — cit privește dreptul — formele externe ce observă⁸.

⁶ *Dareste*, op. cit. préf. p. X.

⁷ Trebuie însă să considerăm ca exagerate afirmațiunile ca cea următoare: «Et d'abord, un fait que les travaux modernes ont mis dans tout son jour est l'affinité, *pour ne pas dire l'identité*, des diverses législations primitives..... Non seulement elles ont toutes subi des transformations analogues, mais elles *se reproduisent* souvent les unes les autres *trait pour trait et presque mot pour mot*, à travers les plus énormes distances de lieu et les plus longs intervalles de temps....» [*Dareste*, *Etudes d'histoire du droit*, préf. pag. IX]. Confer *Tarde*, *Les transformations du droit* (Paris 1892), *Observations préliminaires*, unde se stabilește că asemenea afirmațiunile sînt exagerate.

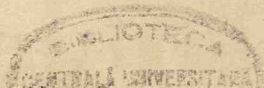
⁸ *Tylor*, *Civilizația primitivă* (trad. fr. 2 vol.), *Spencer*, *Sociologia* (trad. fr. 4 vol. ; în special vol. III), etc. Numeroase opere a diferiți călători (aproape exclusiv engleji), dintre cari se vor indica, la timp, unele. Ca rezumate mai ușoare de avut la îndămină, putem indica aici: I) *Lubbock*, *Originele civilizației* (trad. fr. *Les origines de la civilisation*, Paris 1881); II, *Letourneau*, *L'Evolution juridique dans les diverses races hu-*

Pe lângă aceste patru isvoare indirecte, vom recurge, pentru reconstituirea cutumelor și instituțiilor primitive ale Romanilor (*mores majorum*), la un al cincilea isvor indirect, mai bogat în informațiuni de cît celelalte și extras din monumentele literare de tot soiul ce ne-a lăsat anticitatea latină, — anume :

e) *Urme orî resturî ale Instituțiilor primitive.* Dacă pretutindenî o instituție care a avut o viață mai mult orî mai puțin lungă nu dispăre de o-dată în întregime, ci lasă totdeauna oarecarî urme în dreptul posterior, la Romani — popor, prin excelență, conservator — trebuia să rămîie numeroase urme din vechile instituții în epocile mai noi. Adăogînd la aceasta faptul că instituțiile primitive aû totdeauna o viață mai lungă (căci, la 'nceputul vieței unui grup social, procesul evolutiv se 'ndeplinește extrem de lent), și prin urmare ele se 'nrădăcinează mai adînc în popor, — înrădăcinare la care concurează și faptul că acele instituțiuni sunt mai puțin artificiale, fiind — ca să zicem așa — rezultate din firea lucrurilor, din obiceiurile stabilite încetul cu încetul, spre satisfacerea nevoilor și credințelor poporului, — adăogînd aceste considerațiuni, vom înțelege de ce și în epoce foarte depărtate de cea primitivă, se găsesc resturî de instituții vechî, cari contrastează cu instituțiile în vigoare și astfel se revelă ca elemente ale unui sistem juridic dispărut, pentru reconstruirea căruia ele pot sluji ca cea mai solidă temelie. — Pentru această sursă materiale se găsesc, cum deja am spus, în întreaga literatură latină și în cei cîți-va autori greci cari, aû scris despre Romani. Astfel, să notăm:

α) Scrierile Jurisconsultilor. Acestea, importante prin aceea că sunt speciale, nu aû, pentru epoca ce ne interesează, mare valoare, fiindcă de la vechii jurisconsulti de-abia de avem cîteva

maines, Paris 1891; III) Pentru cestiile mai în legătură cu morala, următoarele 2 părți din Principiile de Morală ale lui *Spencer*: a) Morala diferitelor popoare (tr. fr. *La Morale des différents peuples*, Paris 1893) b) Dreptatea (tr. fr. *La Justice*, Paris 1893).

36247

fragmente în Digeste și Comentariile jurisconsulților posteriori (din epoca imperială), și acele modificate spre a fi puse în armonie cu legislația timpului. Pe de altă parte operele jurisconsulților din epoca imperială prea rar ne vorbesc de cutumele primitive. Să menționăm aici numai *Institutes* (*Institutiones*) lui Gajus (sec. II, era creșt.) despre care rămîne a se vorbi mai pe larg la timp.

β) Gramaticii, ca: Verrius, Flaccus, Sextus Pompejus Fustus și Valerius Probus, despre cari s'a vorbit mai sus și la cari trebuie să adăogăm aici pe *Nonius Marcellus* (secolul III, era creșt.) cu lucrarea sa *De compendiosa doctrina per litteras*, ne dau indicațiuni mai prețioase. Acest din urmă reproduce pasaje din Cato, Varro și alți autori din ultimele secole ale Republicei.

γ) Istoricii Tit-Liviu, Dionisie din Halicarnas, despre cari s'a vorbit; *Plutarch* (50—120, era creșt.), care a scris biografiile regilor Romei și «Chestiuni Romane», travestind uneori cutumele ce descrie, sînt autori cari ne vorbesc *ex professo* de primele timpuri ale Romei. Aici se mai pot adăoga: *Polibiu* (204—122 în. de Hr.), *S. Aurelius Victor*, *Appian*, etc. ⁹.

δ) Indicații utile se mai pot găsi în comentatoriile lui Virgil și Cicero, ca: *Servius Honoratus*, gramatic din secolul IV (era creșt.) (a comentat pe Virgil); Gramaticul *Asconius Pedianus* (sec. I, era creșt.) care a comentat vre-o trei discursuri a lui Cicero; autorul necunoscut, confundat mai întâi cu Asconius (din care cauză i-a și rămas numele de Pseudo-Asconius), care a comentat discursurile lui Cicerone contra lui Verres, — *Boetius* (sfîrș. sec. IV încep. sec. V era creșt.) care a comentat *Topicele* lui Cicerone.

ε) Scrieri cu conținuturi foarte diferite, unele coprinzînd chiar studiul antiquităților în genere, altele ocupîndu-se cu

⁹ De la primii analiști, cari au fost utilizați de Tit-Liviu și ceilalți, nu ni s'a păstrat nimic. Ei și-au scris analele în limba greacă. Cel mai principal sînt: Q. Fabius Pictor și L. Cincius Alimentus. Cel d'întâi care a scris asupra istoriei în latinește a fost M. Porcius Cato (234—149 în. de Hr.), care a publicat *Origines*.

cestiuni agricole, cu agrimensură, chiar cu filosofie, etc. etc. ne pot asemenea servi la reconstruirea cutumelor primitive ale Romanilor. — Aici vom număra, în primul loc, pe *M. Terentius Varro* (116—27 în. de Hr.), erudit, care a scris un număr considerabil de opere și despre care s'a zis că «a citit atît de mult în cît te minunezi cum a avut timp să scrie atîta și a scris așa de mult în cît nu poți pricepe cum a avut vreme să citească atîta». Din operele sale ni s'a păstrat trei cărți din tratatul *De re rustica*, șease cărți din tratatul *De lingua latina* și numeroase fragmente din celelalte opere. Principala-i operă a fost: *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*, prin care țintea la reînvierea vechilor cutume naționale. El a scris și asupra Dreptului civil, un tratat special în 15 cărți. Jurisconsultii romani (din epoca imperială) se serviră mult de scrierile lui Varro. (Cf. *Sanio*, Varroniana in den Schriften der roem. Juristen, 1867. Apud Krüger Istoria surselor dr. roman (trad. fr.) pag. 104). — Să cităm, în al doilea loc, pe ceilalți *Scriptores rei rusticae*: *Cato* (234—149 în. de Hr.), *Columella* (sec. I, era creșt.), cari ne dau indicații asupra exploatărei pămîntului și a convențiilor la cari ea da loc. *Cato* fiind și mai vechi și jurist, indicațiile lui sînt mai prețioase. — Să notăm apoi pe așa numiții *Scriptores rei agrariae, agrimensores* orî *gromatici* ca: *S. Julius Frontinus* (sec. I, era creșt.), *Agennius Urbicus* (sec. I, era creșt.), *Balbus* (în timpul lui Trajan), *Siculus Flaccus*, *Hyginus*. — *Aulus Gellius* (secol. II, era creșt.) în ale sale *Noctes Atticae* oferă materiale abundente: reproduce pasagi din legi și autori vechi și ne dă detalii asupra a diferite instituții. — În fine, *Cicero* cu diferitele sale opere — retorice și filosofice, și mai ales cu *De legibus* —, *Plaut* cu comediile sale, *Macrobius* (sec. V, era creșt.) cu *Saturnalia*, *Valeriu-Maxim* chiar (cu anecdotele sale: *Memorabilia*), *Pliniu* cel bătrîn cu *Historia Naturalis*, *Episcopul Isidor de Sevilla*, etc., etc. ne sînt de oare-care folos.

ζ) Monumentele epigrafice, cari sînt documentele cele mai autentice ce putem avea asupra vremurilor dispărute, nu ne

prea ajută la reconstruirea cutumelor și instituțiilor primitive ale Romanilor ; fiind-că, de și numărul lor nu este mic, ele sînt însă posteroare epocii primitive.

Notă. Textele referitoare la drept din diversele opere ce am semnalat sub această rubrică (e) se găsesc mai toate în diferite colecțiuni de texte și, în special, în : *Bruns, Fontes juris Romani antiqui*, deja citat.

C. Asupra Legilor Regale

Am spus de la 'nceput că ne lipsesc cu desăvîrșire documente istorice asupra dreptului primitiv al Romei. S'ar putea de aici conchide că deja am prejudecat prin acea susținere cea așa numitelor *legi regale*, considerîndu-le ca de domeniul legendei. Faptul e, în parte, exact, în sensul că, deja de atunci am afirmat că nu ni s'a păstrat vre-un text de lege autentic din epoca primitivă. Nu rezultă însă din afirmarea noastră de acolo, că nici n'ar fi existat asemenea legi. Această chestiune rămîne neprejudecată. — De aceea, constatînd faptul că nici un text autentic de lege regală nu ni s'a transmis, rămîne de văzut ce ni se raportează despre acele legi și întru cit se poate susține reala lor existență.

Jurisconsultul *Pomponius* în al său *Enchiridon*¹⁰, unde ne dă (în introducere) cîteva indicații asupra istoriei dreptului, ne spune că la 'nceput nu era la Roma drept sigur și că *Romulus*, împărțind poporul în curii, îi dădu *legi curiate* (votate de curii), și astfel urmară și ceilalți regi. Aceste legi, continuă *Pomponius*, aū fost adunate de *Sextus Papirius*, bărbat important (*principalis*) din timpul lui *Tarquinius Superbus*, și de aceea culegerea aceasta s'a numit *Jus civile Papirianum*. Legile acestea ar fi fost, în urmă, toate abrogate în bloc, după isgonirea Regilor¹¹.

¹⁰ Partea care ne interesează e reprodusă în *Digeste*, C. I, Titlul II, fragm. 2, de unde o transcriem în nota următoare.

¹¹ «Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit omniaque manu a regibus gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum civitate ipsum Romulum traditur»

Acesta e textul care ne vorbește *ex professo* despre dreptul promulgat din epoca regală. Diferite alte texte vin să coroboreze afirmarea lui Pomponius, întru cit privește faptul că ar fi existat un drept promulgat — legi propriu-zise — în epoca regală. Diverși autori: *Dionisie din Halicarnas*, *Plutarch*, *Festus* (după *Verrius Flaccus*), *Pliniu* cel bătrîn, etc., ne indică chiar anume dispoziții de lege, atribuindu-le unuia ori altuia dintre regi, cu deosebire primilor doi regi: Romulus și Numa. — Cit privește însă afirmările secundare: că aceste legi regale ar fi fost *leges curiatae*, adică votate de curii, că ele ar fi fost adunate într'un codex deja în timpul lui Tarquiniu Superbul, etc., Pomponius este singurul care ne raportează acestea.

Tit-Liviu și *Dionisie din Halicarnas* ne vorbesc de niște prescripții referitoare la sacrificii, consemnate în comentariile lui Numa Pompilius și publicate pe table de lemn alb din ordinul lui Ancu Martiū¹². Scrierea de pe aceste table devenind cu timpul illisibilă, Dionisie din Halicarnas ne zice că Pontificele maxim Cajus Papirius le publică din nou, după isgonirea regilor¹³.

populum in triginta partes divisisse, quas partes curias appellavit propterea, quod tunc rei publicae curam per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam et ipse curiatae ad populum tulit: tulerunt et sequentes reges. Quae omnes conscriptae exstant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthii filius, ex principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur Jus civile Papirianum, non quia Papirius de suo quicquam ibi adjecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit. Exactis deinde regibus lege tribunicia omnes leges hae exoleverunt iterumque coepit populus Romanus incerto magis jure et consuetudine aliqua uti quam per latam legem, etc.»

¹² Tit-Liviu I, 32: «Qui (Ancus)... longe(que) antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant facere, omnia ea ex commentariis regis (nu: *regiis*, cum citează unii autori moderni între carl și Mommsen) pontificem în album relata proponere in publico jubet».

Dionisie din Halicarnas, III, 36: «Σοφικαλέτας τοὺς ἱεροφάντας καὶ τὰς περὶ τῶν ἱερῶν συγγραφὰς ὡς Πομπήλιος συνεστήσατο παρ' αὐτῶν λαβὼν ἀνέγραψεν εἰς δέλτους καὶ προῦθηκεν ἐν ἀγορᾷ πᾶσι τοῖς βουλευμένοις σκοπεῖν.

¹³ «Μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλείων εἰς ἀναγραφὴν δημοσίαν αὐδεις

Pe de altă parte *Tit-Liviu* ne spune că după incendiarea Romei de către Galli, magistrații (tribunii militari) «cercetară tratatele și legile ce mai existaă încă, precum cele 12 table și *oarecarî legî regale*; unele din ele fură chiar publicate în popor, dar cele ce priviaă cultul sacru fură ținute ascunse de pontifici...»¹⁴.

Macrobiu în *Saturnalia* amintește despre *Jus Papirianum* și chiar are pretențiunea de a ne raporta un pasaj din această culegere¹⁵.

Gramaticul *Servius Honoratus*, în comentariile asupra Eneidei, amintește asemenea despre această culegere de legi, numind-o probabil din negligență de stil, *lex Papiria*¹⁶.

Aceste sînt principalele mărturii ce avem despre o culegere de legi regale. E foarte curios că autori ca *Cicero* și *Varro* nu ne vorbesc nimic despre așa ceva, de și ei menționează legi date de regi.

Cea mai veche mențiune despre *Jus Papirianum* datează din timpul lui Caesar, cu care—se admite, în genere,—este contemporan *Granius Flaccus*, autorul unui comentariu asupra

ἤχθησαν ἐπ' ἀνδρῶς ἱεροφάντου Γαίου Παπυρίου τῆν ἀπάντων τῶν ἱερῶν ἡγεμονίαν ἔχοντος». (Dionisie din Halic. tot III, 36).

¹⁴ «In primis foedera ac leges — erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges — conquiri quae comparerent jusserunt (hi = tribuni militum consulari potestate). Alia ex eis edita etiam in vulgus; quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa». (Cartea VI, § 1).

¹⁵ «In Papiriano enim jure evidenter relatum est, arae vicem praestare posse mensan dicatam : «Ut in templo», inquit, etc. (Cartea, III cap. 11). Citația e făcută probabil din comentariul lui *Granius Flaccus* despre care se va vorbi îndată.

¹⁶ Quod ait «morem ritusque sacrorum» ipso titulo legis Papiriae usus est quam sciebat de ritu sacrorum publicatam. [Ad Aen XII, vers. 836 (în ediț. obișnuite pe la noi, precum ed. *Benoist*, vers 834)] Voigt și alți autori conchid din aceasta observație a lui *Servius* că titlul culegerii, numite cu denumirea curentă de *Jus Papirianum*, era : *Mos ritusque sacrorum* (cf. Nota 20 de mai jos). *Krüger* socotește, întemeindu-se tot pe această observație a lui *Servius*, că titlul exact ar fi fost *De ritu sacrorum*.

acestei culegeri de legi, comentariu de care ne vorbește juriscultul Paulus (în cartea a zecea *ad legem Juliam et Papianam*¹⁷) și alții. După aceea, *Verrius Flaccus* (Festus), *Tit-Liviū*, *Dionisie din Halicarnas* și alți scriitori posteriori vorbesc de *Jus Papirianum*. De altfel, relațiunea dată mai sus, după care culegerea aceasta ar fi pierit în incendiul Romei provocat de Gală, explică oarecum tăcerea autorilor mai vechi (de și ni se vorbește și de o reconstruire a culegerii), — dar nicăeri nu ni se explică cum s'a regăsit și a recăpătat pe urmă publicitatea sub forma de codex și purtînd titlul de *Jus Papirianum*; căci comentorul din timpul lui Caesar presupune aceste fapte.

În definitiv, totul este îndoelnic în cestiunea culegerii de legi regale numită *Jus Papirianum*. Sintem în îndoială chiar și asupra cuprinsului general al acestei culegeri. În adevăr, trebuie oare să considerăm pe *Jus Papirianum* ca o culegere a tuturor legilor regale (civile și religioase), ori să-l considerăm ca o simplă adunare de prescripții religioase, în afară de adevăratele legi (civile) ce ar fi putut exista, cum socotește Mommsen¹⁸; sau să credem, cu Moritz Voigt¹⁹ că el cuprindea și prescripții religioase și legile regale proprii zise, acestea alcătuiind a 6-a și ultima carte a culegerii?²⁰.

¹⁷ Reprod. în Digeste, cartea L, titl. XVI, fragm. 144 : «Granius Flaccus in libro de jure Papiniano scribit...».

¹⁸ Care observă încă că așa numitele *leges regiae* nu cuprindeau prescripții religioase care ar fi privit numai pe preoți (în care caz nici nu s'ar fi publicat), ci acele cari priveau pe public în genere. «Legile regale sînt instrucțiuni extrase pentru public» din *commentarii regii*. V. Dr. publ. (tr. fr. în *Manuaul de Anticit.*) Vol. III, pag. 48.

¹⁹ *Ueber die leges regiae* § 20 Apud. *Krueger* Istoria Surselor dreptului roman (trad. fr.) pag. 8 nota 3.

²⁰ *Voigt* citește în textul mai sus reprodus (Nota 11) al lui Pomponius : în libro *sexto Papirii* (în loc de *Sexti* Papirii) și conchide că *Jus Papirianum* avea 6 cărți : cele 5 d'întâi conțineau prescripții religioase sub titlul : *mos ritusque sacrorum* ; a 6-a conținea regule de drept sub titlul : *Jus civile Papirianum*. Socotința aceasta a lui Voigt e însă greșită, cum arată *Krueger* (Istoria Surselor dr. rom. (trad. fr.) pag. 8 nota 3); căci, lăsînd la o parte alte considerații, — din manuscrisele

Nu știm care e adevărul asupra cuprinsului lui *Jus Papirianum*, după cum nu știm nici cum el a reînviat, după ce dispăruse, nici cum se face că autori cunoscători în ale Anticităților și ale Dreptului, ca Varro și Cicero, nu ne vorbesc nimic despre dînsul. Aceste considerațiuni trebuie să ne îndemne a ne ralia la opiniunea care consideră pe *Jus Papirianum* ca o compilație apocrifă, făcută în ultimele timpuri ale Republicei și pusă — spre a căpăta o mai mare autoritate — sub numele unuia dintre cei d'întăi *pontifices maximi*²¹. Această opiniune e împărtășită de majoritatea romaniștilor și are în parte-i autorități ca *Dirksen*, *Mommsen*, *Krüger*, *Pernice*, *Karlowa*, etc. De opinie contrară, diferind puțin între dinșii, sînt *Voigt*, *Bernhoeft*, *Maynz*, *Ortolan*, *Accarias*, etc.

Dar dacă pretinsa culegere de legi regale este o compilație apocrifă tîrzie, încă nu urmează de aici că n'ar fi existat oare cari legi regale. Cum am mai spus (pag. 21), diverși autori atribuesc, mai ales primilor doi regi, dispoziții de legi precise și chiar Cicero și Varro, cari nu ne spun nimic de *Jus Papirianum*, ne vorbesc de legi de ale regilor (în special de ale regelui Numa). Cestia e: Se poate susține cu temeinicie, că acestea sînt legi regale autentice adică legi din epoca regală fie date de Regi fie votate de Curi, ori sînt numai niște vechi cutume, considerate în mod greșit, după secole, ca dispoziții de drept scris și atribuite întemeietorilor cetăței (primilor regi)? Sau, în fine, neadmițînd nici una nici alta din aceste două ipoteze, să refuzăm a vedea în așa nu-

din Florența și Berlin rezultă clar lecțiunea *sexti* (conruptă, în ms. din Paris și Pavia, în: VI și, în cel al Vaticanului, în: *sextio*); iar pe de altă parte rezultă limpede din expunerea lui Pomponius că el ne vorbește de tot *Jus Papinianum* (și întreg era alcătuit numai dintr'o carte)

²¹ Cu chipul acesta devine explicabil și desacordul ce este între diversele texte în privința numelui lui Papirius: în unele texte îl găsim cu numele *Sextus* (cel mai puțin verosimil, ca să nu zicem de sigur fals), în altele *Cajus*, în altele *Marcus*, în altele *Manius* și poate chiar și *Publius* (dacă nu cumva — lucru foarte probabil — e o greșeală de copist în textul lui Pomponius din care rezultă acest nume: *Enchiridion*, în Dig. C. I, Titl. II, fr. 2 § 36).

mitelile legi regale altă ceva de cât niște pure născociri ale legendei, cu alte cuvinte, să admitem că pe de o parte n'au existat legi scrise înainte de cele 12 table, iar pe de altă parte cutumele ce vor fi existat n'au lăsat nici o altă urmă de cât unele din dispozițiile consemnate în cele 12 table.

Această din urmă ipoteză are în contră-î mărturisirea a diferiți autori că unele din *leges regiae*, adică dispoziții de legi cari nu se găseau nici în cele 12 table, nici în legislația posterioară, s'au aplicat sub republică și chiar sub imperiū. Astfel este cu cazul Vestalelor neoneste, cari — ne zic toți autorii vechi—se pedepseau în virtutea unei *lex regia*. Această lege s'a aplicat, după mărturia lui *Pliniū* cel bătrîn (IV, 11), în anii 82 și 89 era creșt. (sub Domițian), apoi, după mărturia lui Dione Cassiū (LXXVII, 16), în anul 215 (sub Caracalla) etc.—Afară de aceasta, *Tacit* în *Annale* (XII, 8) zice vorbind de pretorul Silanus, care, acuzat de incest, s'a sinucis, că împăratul Claudiū «decretă ca pontificii să celebreze ceremoniile instituite de *Tullu Hostiliū* și să facă sacrificii expiatoare în pădurea Dianei». — Pe de altă parte, *Pliniū* cel bătrîn (Hist. n. VIII, 45) și *Valeriū Maxim* (Mem. VIII, 1, 8) ne vorbesc de o condamnare pronunțată în întâia jumătate a secolului al II (pe la anul 200) înainte de Hristos, în virtutea unei legi care pedepsea cu pedeapsă capitală uciderea unui boi întrebuințat la agricultură. *Voigt* și alți autori consideră această lege ca o lege regală²². În fine *Appian* (I, 59) ne raportează că *Sylla* a invocat, într'o zi, în adunarea poporului, o lege a lui *Serviū Tulliū*, iar *Cicero*, în pledoaria-î pentru *Rabiriū* (§ 5), impută acuzatorului că scormolește analele și comentariile regilor spre a găsi pedepse pentru crima ce impută clientului său (*perduellio* înalta trădare.) — De și se poate pune în discuție veracitatea acestor afirma-

²² Și socotința aceasta are destulă temeinicie, dacă observăm că o asemenea severă pedepsire a uciderei unui animal necesar agriculturii nu putea fi statuată, de cit în epoca de trecere de la regimul pastoral la cel agricol cind se impuse nevoia, până atunci necunoscută, de a conserva acele animale.

țiuni, totuși e greu a trece peste asemenea mărturii și de aceea ipoteza că legile regale ar fi niște pure născociri ale legendei ne pare, în fața acestor texte, neverosimilă.

Dintre celelalte două ipoteze, nu e ușor de decis care e cea de adoptat.

Mai întâi, prima ipoteză poate fi subdivizată în două, și anume: 1) legile regale sînt legi curiate adică votate de curii; 2) legile regale sînt legi date de regi, fără intervenirea vre-unei adunări a poporului.

Prima sub-ipoteză are în sprijinul său textul mai sus citat (nota 11) al lui Pomponius, dar acesta-î singura mărturie în favoarea-î. Din potrivă, diferite considerații²³ și mai ales însuși cuprinsul așa numitelor legi regale pledează în contra acestei sub-ipoteze. În adevăr, toate dispozițiile de legi regale ce ni se raportează sînt ori pure prescripții referitoare la cult, ori se reduc, în definitiv, la niște prescripții religioase. Căci, dacă în afară de regulile referitoare la *sacra*²⁴, avem dispoziții, în aparență, cu totul străine de cult, precum cele referitoare la lovirea ori, în genere, ultragiarea părinților de către fiii lor²⁵, la nefidelitatea clientului față de patronul său²⁶, la expoziția și uciderea copiilor²⁷ etc., toate aceste dispoziții aș, în realitate, în vedere numai partea religioasă a faptelor respective și pedepsesc ultragiarea părinților, fiind-că o consideră ca o ultragiare a zeilor domestici ai cărora sacerdoți sînt părinții, — pedepsesc infidelitatea clientului, fiind-că o consideră ca o călcare a datoriei sale față de șeful cultului la

²³ Precum aceea că nici odată comițiile curiate n'au votat legi generale, abstracte, ci numai derogări concrete la obiceiurile stabilite. cf. P. F. Girard, Man. élém. de dr. r., pag. 15.

²⁴ Precum cele raportate de: Pliniu, *Hist. nat.* XXXII, 2,20 și XIV, 12,88 (=Plutarch, *Numa*, 14); Plutarch *Numa*, 12; Festus cuv. *Opima*, *Paclices* (=Aulu Gelu IV, 3), etc. (Se găsesc reproduse în Bruns, *Fontes juris rom. ant.* și în P. F. Girard *Textes de droit romain*).

²⁵ Festus cuv. *Plorare* (V. Bruns și Girard).

²⁶ Dionisie din Halicarnas, II, 10, (V. Br. și Gir.) cf. Cele 12 table, VIII, 21.

²⁷ Dionisie din Halicarnas II, 15.

care e admis să participe, — pedepsesc expoziția și uciderea copiilor, fiind-că asemenea fapte puneau în risc perpetuitatea cultului familial (domestic), etc. Că așa trebuiesc înțelese pozițiile acestea, avem dovadă în natura pedepsei ce se prescria: vinovatul era supus la expiațiunii religioase (*piaculum*) ori, în cazuri mai grave, consacrat zeilor (*sacer esto*: ori-cine avea dreptul să-l omoare).—Dacă dar legile regale sînt toate prescripții referitoare direct sau indirect la cult, prima sub-ipoteză de mai sus este neadmisibilă, fiind-că poporul nu putea fi chemat să statueze asupra unor asemenea cestiuni rezervate înalților sacerdoți, cari singuri erau sub inspirația zeilor și puteau interpreta cu autoritate voința lor.

Neadmisibilitatea primei sub-ipoteze ar conduce *eo ipso* la admiterea celei de adoua, de ar fi sigur că a existat, în realitate, în epoca regală, legi propriu zise, adică un drept promulgat. Dar tocmai acest lucru, care constituie esența întregii ipoteze de care ne ocupăm, este foarte contestabil. În adevăr, dacă ar fi existat deja din epoca regală un drept promulgat, ar deveni inexplicabilă agitațiunea ce s'a făcut în urmă spre a se ajunge la decretarea și promulgarea legii celor douăsprezece table, afară doar de vom da crezămînt inadmisibilei aserțiunii a lui Pomponius (nota 11 de mai sus), care pretinde, că, odată cu alungarea regilor, toate legile regale au fost abrogate în bloc. — De altmintrelea, Romanii au considerat totdeauna Legea celor 12 table ca primul lor monument de drept scris. Tot dreptul anterior era deci nescris, adică cutumiar ²⁸.

²⁸ Cu toate acestea este răspîndită opiniunea care consideră legile regale ca dispoziții de drept scris, emanînd direct de la rege, fără intervenirea comițiilor curiate. Această coniectură concordă în parte cu tradițiunea care și ea ne prezintă legile regale ca opera exclusivă a regilor. — Pentru a o pune mai în acord cu tradiția și cu caracterul religios al legilor regale, unii romaniști (de pildă *Cuq*) adaogă, prevalîndu-se de atribuțiile religioase ale regilor, că legile regale sînt opera regilor, «*lucrînd ca prooți ai cetății și sub inspirațiunea zeilor*». Inșă, cum nu pare admisibil ca primul pontifex (regele) să fi statuat singur — fără colegii săi — asemenea importante regule, rezultă că legile regale sînt în realitate opera

În fața acestor considerațiuni, cari ne împedecă pe de o parte de a socoti legile regale drept niște pure născociri ale legendei; iar pe de altă parte nu ne permit nici a le considera ca dispoziții autentice de drept scris, ca legi propri zise, noi ne raliem la ipoteza care vede în așa numitele *leges regiae* niște vechi cutume, considerate, în mod greșit, după secole, ca dispoziții de drept scris și atribuite primilor regi²⁹.

Astfel deci, legile regale fiind numai niște cutume păstrate din epoca primitivă — *mores majorum* — și nu fragmente de drept scris (promulgat) din acea epocă, ele nu constituie pentru noi un izvor a parte și un document direct asupra dreptului ce a cîrmuit societatea romană în epoca regală. Căile

colegiului pontificilor și deci, astfel modificată conjectura, în loc de a se apropia de tradiție se 'ndepărtează de dinsa, pentru a-și găsi numai un palid sprijin în faptul, raportat tot de tradiție, că legile regale s'ar fi conservat în comentariile pontificilor.

²⁹ O ipoteză, foarte apropiată de aceasta și care, de aceea, ne pare că prezintă multă verosimilitate, este acea susținută mai ales de *Kuntze* și *Lange*, după care legile regale ar fi acte de jurisdicție ale regilor, adică deciziuni de ale lor date pe baza cutumelor vechi. Această ipoteză se poate chiar contopi cu cea pe care o susținem în text, sub formula: legile regale sînt vechile cutume, întru cît ele au fost puse în aplicațiune prin deciziuni date de regi. Cît despre obiecția ce se aduce contra acestei ipoteze a lui *Kuntze* și *Lange*, și anume: că ea nu poate justifica existența printre legile regale a unor reguli privitoare la raporturile dintre fi și părinți și alte cestiuni, cari nu cădeaū sub competența regilor, ci erau de competența șefilor de familie sau de *gens*, — va trebui să observăm că această obiecție este înlăturată de considerațiunea (intemeiată pe fapte relatate de istorici) că, de și, în adevăr, regii nu aveaū, în teorie, dreptul să intervie în cestiile de competența șefului de familie ori *gens*, ei erau însă adesea chemați de părți ca arbitri, ori interveneaū chiar de la sine, în interesul ordinei: Tit-Liviū (I, 30) ne zice că Taquinu Superbul motivă întirzierea de la o întîlnire dată șefului Latinilor, prin aceea că «disceptatorem (ait) se sumptum inter patrem et filium». — Dacă noi nu profesăm ipoteza aceasta a lui *Kuntze*, ci preferim pe cea din text aceea, pricina e că această din urmă presupune fapte materiale nedovedite și chiar poate neadmisibile, precum: a) consemnarea regulată a deciziilor regilor (fără de care n'am fi putut — ne pare — avea o culegere de legi regale), b) păstrarea prin tradiție a atît de numeroase (relativ) deciziuni regale și generalizarea lor (fiind-că ele erau, prin definiție, date în anumite spețe), etc.

indicate în paragraful precedent (sub lit. B), rămîn singurile mijloace prin cari — în lipsă de documente directe — vom putea ajunge la reconstruirea Instituțiilor juridice ale Romanilor din epoca regală, adică la constatarea cutumelor din acea epocă, între cari intră și așa numitele legi regale ³⁰.

CAPITOLUL AL DOILEA

Asupra originelor Dreptului Roman

Chestiunea, care ne preocupă în acest capitol, se ivește, așa zicînd, în mod natural: voind a face istoria dreptului roman, e firesc să ne întrebăm, în primul rînd, care e punctul lui de plecare? sau — ca să întrebuițăm o expresie a lui *von Ihering* — cu ce capital juridic s'a prezentat Romanii pe scena istorică? Și, fiind-că ivirea Romanilor pe scena istorică se face prin statornicirea lor în Italia și fundarea Romei, chestiunea noastră se pune de la sine sub această formă mai concretă: Ce instituțiuni găsim la întemeietorii Romei, în momentul fundării cetății?

Să căutăm a degaja aceste instituțiuni cari sînt temelia pe care și-au ridicat pe urmă Romanii edificiul lor juridic ¹.

Nu ne disimulăm dificultataa resolvirei chestiunii ce ne preocupă. Vom încerca însă resolvirea ei, adresîndu-ne pe de o parte la legende, pe de altă parte la studiile sociologice și etnografice.

³⁰ Pentru cari ne vor servi, în special, izvoarele indicate sub lit. a și e (pag. 13 și 17 sq.).

¹ A ne urca mai sus cu cercetarea începuturilor dreptului roman este pe de o parte imposibil din lipsa absolută de izvoare, cari deja lipsesc aproape cu desăvîrșire chiar pentru epoca la care ne oprim noi; și pe de altă parte este ceva fără mult rost, fiind-că instituțiile ce cunoșteau Romanii la epoca fundării Romei sînt germeii din cari s'a dezvoltat Dreptul Roman, iar dacă acele instituții la rîndul lor s'a dezvoltat din altele și acestea iarăși din altele, etc., apoi nu se vede limita la care am fi în drept să ne oprim cu investigațiile noastre.

I

Legenda despre întemeierea Romei. Interpretarea ei.

Legenda, raportată de istorici, asupra întemeierii Romei, este cunoscută: o ceată de aventurier, neavînd nici legături de familie și condusă de un șef de origine latină și fiu al unui zeu, vin și ocupă un teritoriū lîngă Tibru în apropiere de oare-carî cetățî, relativ organizate, pun stăpînire pe o întindere de pămînt și caută să se statornicească. Refuzîndu-li-se de către popoarele vecine cererile lor de căsătorie, ei recurg la o stratagemă: dau jocuri publice, străinii vin, însoțîți de femeile și fiicele lor, amfitrionii le ripesc fiicele; se naște, din această cauză, răsboiū, dar ajung ușor la împăcare și chiar se unesc cu poporul cu care se resboiseră. Căpătînd un moment de liniște, șeful lor organizează cetatea, făcînd legî, împărțînd pămînturi, instituînd regalitatea, etc. Succesorul său, de origine sabină, adică aparținînd celui de al doilea popor, organizează religia și al 4-lea rege, orî chiar al 3-lea, completează organizația cetăței, fondînd instituțiile necesare pentru relațiunile cu celelalte popoare. După oare-care scurgere de timp, un alt rege, originar dintr'un al 3-lea popor ce se unise și el cu celelalte două, reformă organizația cetăței, așa că merită numele de al doilea fondator al cetăței.

Legenda ne prezintă dar pe întemeietorii Romei ca pe niște sălbateci, fără legături de familie, fără religie, etc., spre a revindeca pentru Romani gloria de a fi început de la nimica, creînd ei însuși totul: și Stat și Religie și Drept², și toate

² Cf. *Mommsen*, *Römisches Staatsrecht*, traducerea franc, Tom. III, pag. 5, nota 2: «Nimic nu-I mai surprinzător în istoria fundării Romei, de cît preocupățiunea de a face ca noua cetate să-și tragă începutul exclusiv din ea însăși. De aceea fondatorul ei este fiul unui zeu și prin urmare n'are pe pămînt nici tată nici moștenire părintească. De aceea, oamenii lui sînt un popor format printr'o aglomerație în care nu predomină membrii nici unei cetățî existente. De aceea, după ce s'a fundat cetatea numai din bărbați, femeile sînt aduse acolo prin captură din ce-

acestea sînt create în mod conștient, intenționat. Acestea-s lucruri atît de nenaturale, în cît devine bătătoare la ochi artificialitatea legendei. Ordinea chiar, în care ne raportează legenda că și-ar fi creat Romanii instituțiile fundamentale, face să se vadă limpede schimbarea mare ce ea aduce realității: este de neînțeles cum apare întăi dreptul și apoi religia, fapt ce nu se constată nicăeri aîurea. Pe de altă parte legenda însăși încunjură fundarea Romei de ceremonii religioase cu caracter tradițional, care denotă o religie deja formată și un sîmbure de instituții publice și private, datorite unei îndelungate elaborațiunii anterioare.

De scrutăm mai de aproape legenda, constatăm că ea s'a îngrijit a nu atribui totul Latinilor, ci a făcut partea lor în organizarea statului și celorlalte două popoare, unite cu dinșii: Sabinii, cari prin regele Numa (de origină sabină, zice legenda), organizează cultul și Etruscii cari, prin Serviu Tulliu, reorganizează aproape în totul cetatea. Dacă aceasta poate dovedi odată mai mult artificialitatea legendei, nu este însă mai puțin adevărat că se vede și faptul că — orî cît de mîndri erau Romanii—ei n'aũ cutezat însă a ne arăta, ca pe niște învinși și supușii lor, acele două popoare cu cari s'aũ unit, ci-î consideră ca egalî, ceea ce îndreptățește conjectura că aceste 2 popoare erau, în realitate, triburi unite de mult cu celălalt și împreună aũ constituit apoi cetatea și că legenda — cu toată aparența contrarie — nu se urcă mai sus de epoca în care aceste triburi deja erau unite și alcătuiau un stat. Pe de altă parte, stratificarea cronologică pe care o vedem în legendă pare a fi reflexul unei uniri succesive a acestor triburi, înainte de fundarea cetății.

tățile vecine. De aceea Roma nu se 'ntemeiază, ca cetățile fundate de Alba, sub auspiciile cetății-mume și Romulus observă el însuși cerul înainte de a o funda. De aceea el însuși însămnă cu plugul local zidurilor cetății și întinderea pămînturilor arabile, pe teritoriul pân'atunci fără stăpin și dă numele său noiei cetăți. De aceea el alege senatorii, el distribuie poporul și îi dă legile și instituțiile sale pămîntești, precum Numa, succesorul său, va face pentru cele relative la relațiile cu zeii...»

Iată dar cam ce putem deduce din legendă :

Faptul principal de la care pleacă legenda — fundarea Romei — a intervenit, după ce trei triburi vecine, unul de pe muntele Palatin, altul de pe Esquilin, altul de pe Caelius, s'aun federat. Pentru a avea, în caz de incursiuni și război, un refugiu, aceste trei triburi își zidiră, cum era obiceiul, o citadelă (pe muntele Palatin): *Roma* sau *Rama quadrata* (numită astfel, pentru că avea forma unui patrat neregulat).

Aceste triburi erau poate de origini diferite. Cel de pe Palatin era format din coloni albanii (din Alba Longa) veniți acolo sub conducerea lui Romulus, de aci numele de *Ramnes* dat tribului; cel de pe Esquilin era de origine Sabină, găsindu-se la unirea lui cu celălalt, sub conducerea lui Tit-Tațiu, de unde numele de *Tities*; iar cel de al treilea trib, de pe mons Caelius, numit *Luceres* și al căruia nume și origine Tit-Liviul ne declară că nu o poate explica,³ era — pare-se — de origine etruscă și numele-i venea poate de la *lucumo* (șef etrusc).

Orî care ar fi fost deosebirea dintre aceste 3 triburi, trebuie să admitem orî că, deja înainte de a se federa, au stat îndelungat timp în vecinătate și în relațiuni, orî că, deși de obirșii diferite, ca localitate și ramuri de popoare, erau însă în realitate de aceeași rasă (arică); căci cetatea romană oferă, chiar de la început, o foarte mare unitate.

În fine, din legendă trebuie să deducem că întemeietorii Romei trecuseră deja din faza sociologică primitivă, în care omul nu cultivă pământuri, nici nu crește animale, și chiar ieșise din viața pastorală, pentru a fi intrat în faza agricolă, fără a fi ajuns încă la proprietatea individuală.

Cam acestea sint toate datele ce le putem extrage din legenda întemeierii Romei.—Ce rezultă din aceste fapte pentru cestiunea ce ne interesează ?

³ «*Lucerum nominis et originis causa incerta est*» C. I, § 13.

Din amintitele date rezultă, pentru cestiunea noastră, următoarele două constatări :

1) că Dreptul Roman are ca punct de plecare cutumele a trei triburi, poate, de origini diferite ;

2) că întemeietorii Romei se găseau deja în faza agricolă, prin urmare familia era constituită (pe baza căsătoriei) ; dar că, fiind de-abea intrați în acea fază, nu cunoșteau încă proprietatea individuală și deci ereditatea propriu zisă nu exista încă, etc.

Aceste din urmă fapte, pe cari le-am stors din legendă printr'o interpretare cam liberă, le lăsăm de o camdată la o parte, ca să vedem mai pe urmă dacă și studiile sociologice și etnografice le confirmă, cu atita mai mult cu cât chiar de ne-ar fi clar raportate de legendă, ea ar fi încă un prea slab sprijin pentru asemenea importante date.

Să ținem compt legendei deci numai de primul fapt. — În privința acestuia, unii autori au cercat a concretiza lucrul, căutînd a determina partea fiecăruia din cele 3 popoare în primitivele instituții juridice ale Romei. Așa face *J. Muirhead*⁴. El consideră mai întai ca dat, că rasa latină se distingea prin iubirea de disciplină, prin omagiū cătră forță; cea sabină prin sentimentele-î religioase, prin respectul cătră zei; cea etruscă prin supunerea la forme, la ceremonii. Plecînd de aici, el zice că «patria potestas» cu puterea de viață și de moarte asupra copiilor, «manus» cu puterea bărbatului asupra femeii sale, doctrina după care cine-va e în drept a numi al său mai ales lucrul luat cu forța, dreptul creditorului de a pune mîna pe datornicul care nu plătește, a-l reduce în sclavie, orî chiar a-l ucide,—toate acestea sint partea contributorie a Latinilor. Ceremonia religioasă a căsătoriei, recunoașterea femeii ca stăpîna a casei, participarea ei la cultul și sarcinile domestice, consiliul de familie al rudelor cari intervineau în exercițiul jurisdicției domestice prin avisul ce dădeau lui «pater familias», obiceiul adopțiunei spre a evita stingerea familiei, ceea ce ar fi lipsit pe membrii morți de rugăciunile și sacrificiile

⁴ Histor. intr. to the priv. Law of Rome, trad. franc., pag. 4 și 5.

necesare repaosului sufletelor lor, atestă, pentru dînsul, originea sabină. În fine, influența etruscă, care se resimte mai tîrziu, s'ar manifesta prin riguroasa observare a ceremoniilor și cuvintelor sacramentale în transacțiunile cele mai importante ale vieții publice și private.—Conjectura aceasta a lui Muirhead nu prea a găsit sprijinitori. În genere, romaniștii ori o ignorează, ori o combat. Și, în adevăr, nici nu se poate susține o asemenea conjectură, care nu e întemeiată pe nimic sigur. De aceea, noi, constatînd că dreptul roman își găsește obirșia în cutumele celor 3 triburi, ne oprim la această constatare generală, pe lingă care putem numai adăoga că, departe de a subscrie conjectura lui Muirhead, socotim, din potrivă, că cutumele celor 3 triburi — cari, poate, saū chiar probabil, erau de aceeași rasă — prezentaū numai deosebiri de detalii; căci numai astfel se poate înțelege cum din contopirea acestor cutume a rezultat dreptul cel atit de perfect omogen al Romanilor ⁵.

În definitiv deci, prea puține indicații putem extrage din legende, în privința fondului de instituții, cu care se ivesc pe scena istorică triburile ce aū alcătuit poporul Roman.

Să cerem acum indicațiuni în această privință de la Sociologie și Etnografie.

⁵ Cf. *Giuseppe Carle* (opera citată, pag 304—306), care după ce combat conjectura lui Muirhead, arătînd că diferitele instituțiuni, pe cari acesta le pune pe sama cutărula ori cutărula din cele 3 popoare, sînt comune tuturor popoarelor arice, conchide (pag. 309): «Del resto non e un esame delle singole affermazioni del Muirhead, che io qui intendo di fare; ma piuttosto dalle cose permesse intendo inferire, che, trattandosi di genti, che probabilmente erano tutte di origine Aria, e si trovavano pressochè nel medesimo stadio di organizzazione sociale, le istituzioni fondamentali del diritto privato, salvo le divergenze nei particolari minuti, dovevano essere essenzialmente comuni alle varie stirpi. Tutte avevano istituzioni in cui prevaleva il carattere religioso; tutte compievano i loro atti con solennità e cerimonie esteriori, che richiamavano un precedente periodo di organizzazione sociale; e tutte possedevano l'organizzazione patriarcale della famiglia e gli istituti della gente, della clientela e della tribù....»

II

Starea de organizare a triburilor ce aŷ fundat Roma.

Pentru a ajunge la constatarea — pe cît e posibil — a stărei de organizare de care se bucurau triburile ce aŷ fundat Roma ŷi aŷ alcătuit poporul roman, va trebui mai întăi să aruncăm o ochire asupra mersului evolutiv al grupurilor sociale în genere, să urmărim apoi puţin evoluarea însuŷi a grupului social de care ne ocupăm ŷi să constatăm gradul lui de civilizaŷie în epoca ce ne interesează. Din aceste date vom putea apoi — întru cît ele ne vor permite — să extragem indicaŷiile ce căutăm.

Să schiŷăm deci mai întăi, în cîteva linii, mersul evolutiv al grupurilor sociale, în genere.

Ca ŷi alte animale — în special, ca ŷi animalele vertebrate, mai puţin înzestrate de arme exterioare de apărare, dar mai inteligente — oamenii primitivi s'aŷ grupat spre a se ajuta reciproc în peripeŷiile vieŷei, spre a respinge atacurile altora (oamenii saŷ animale), spre a-ŷi agonisi mai cu uŷurinŷă cele necesare existenŷei⁶. Ei s'aŷ grupat negreŷit la întimplare, fără nici un pact ŷi nu în grupuri mari: Guaharibii⁷ n'aŷ hoarde mai mari de cît de 12 indivizi. Nici de o organizaŷie nu poate fi vorba la asemenea grupări primitive: ele rătăcesc sub cerul liber, căutînd hrană cît mai abondentă. Pe o treaptă mai sus, se iveŷte un soiŷ de statornicire: se construesc adăposturi contra intemperiiilor, se fac oarecari arme ŷi instrumente pen-

⁶ Se pot reduce la trei mobilele carii aŷ îndemnat pe oamenii primitivi să se grupeze: a) dorinŷa de a feŷi din izolare; b) nevoia de a opune rezistenŷă duŷmanilor; c) uŷurarea agonisirei celor necesare existenŷei. Cf. *Herbert Spencer*, Dreptatea, tr. fr. (La Justice) pag. 215.

⁷ Această populaŷie este în stare cu totul primitivă: n'aŷ nici veŷminte, nici instrumente ori arme, nici locuinŷe. Se nutresc cu viermi groŷi, pe cari-i desgroapă din pămînt cu unghiile. Trăesc pe malurile Orenocului de sus, în America meridională. Aŷ fost descoperiŷi de un călător francez, în 1886. (*Chaffaujon* Congrès de Géographie du Havre, 1887).

tru vînat și pescuit, etc.. grupările se măresc și ajung a forma o comunitate, în care vremelnicește anarhia primordială dispare, pentru a da loc ascultărei de cel mai abil ori mai puternic. Acest embrion social devine ceea ce s'a numit «clanul familial», în care găsim o promiscuitate oarecum reglementată și o mare solidaritate între membri: totul aparține în comun tuturor și o vătămare adusă unui membru e considerată ca atingînd clanul întreg. La această epocă se începe domesticirea animalelor. Din clanuri federate, păstrîndu-și, până la un punct, independența lor, se formează triburile. Acestea duc mai întăiu viața de păstori, și toată organizația lor se reduce la: un șef cu atribuții de comandant în lupte, iar mai pe urmă cumulînd toate puterile; un fel de consiliu al șefilor clanurilor și adesea 2 caste: patroni și sclavi (prinși din războaie). Se începe apoi practicarea agriculturii; se ivește căsătoria, se naște proprietatea fonciară (colectivă), etc., — în fine federarea triburilor ori cucerirea unuia de cătră altul pune temelia cetăților și evoluția își continuă mersu-i regulat, pentru a da naștere statelor propriu-zise, cu diversele lor instituții.

Ceea ce s'a întîmplat în generalitatea cazurilor s'a întîmplat și cu grupul social ce ne interesează. Lăsînd la o parte fazele primitive și venind la faza clanurilor, în Lațium, ca pretutîndenî în țările muntoase, clanurile — *gentes*⁷ — trebuie să se fi așezat prin văi, către poalele munților, să se fi federat pentru o mai bună apărare și să-și fi construit pe înălțimi locuri întărite pentru a se refugia în caz de incursiuni, etc.,—și evo-

⁷ Identificarea ce facem aici între așa numitele *gentes* și clanurile familiale se va justifica mai tîrziu (capitolul al treilea, II, A, § 3). De o cam dată e de ajuns să spunem că înțelegem prin *gens* unitatea socială primitivă, adică o instituție naturală (de întîlnit pretutîndenî în evoluția societăților), întemeindu-se pe înrudire și care a format odată o mică societate de sine stătătoare și cu rudimentele ei speciale de organizație; iar în urmă își păstrează, în triburi și în confederația de triburi, individualitatea ei.

luția și-a continuat mersu-î mai departe, conform schemei de mai sus.

Pentru ca triburile, formate prin federarea «gînților» să fi ajuns să întemeieze cetăți, ele trebuie să fi parcurs diversele stadii de evoluție din schema dată, să fi ieșit din viața de nomazi și de păstori și, aplicîndu-se la munca cîmpului, să fi intrat în faza vieții sedentare propriu-zise. — Aceasta presupune un grad apreciabil de civilizație, în care se cunosc de mult veștmintele și locuințele, se cunosc și se lucrează metalele, fabricîndu-se arme de metal, se cultivă oarecari cereale, etc.— Studiul comparat al limbelor indo-europene (în special al limbelor: sanscrită, greacă și latină) ne conduce la aceleași rezultate, în privința gradului de civilizație în care se găseau Latini, la statornicirea lor în Italia⁸.

Din aceste date rezultă că triburile ce au fundat Roma erau, la epoca fundării cetății, într'o stare de organizare, relativ, înaintată. Isoarele însă nu ne permit a constata neîndoelnic, de cît numai cîteva din elementele organizațiunei lor; elemente, cari sînt de constatat, în primul loc, în unitățile sociale ce le forma—în *gentes*—cari, grupîndu-se pentru a alcătui cetatea, de și sacrificaseră o parte din neatîrnarea lor (cel puțin recunoscără supremația unui șef comun), totuși își păstrară individualitatea lor.

De la constituirea «gînților» trecuse o perioadă de timp foarte îndelungată, în care *gens* primi mari modificări. Organizațiunea ei, în epoca ce ne preocupă, s'ar putea schița în următoarele liniamente: un șef, membru în consiliul triburilor; un cult al său propriu (în onoarea strămoșilor); o căsătorie cu oarecari forme, înlocuind promiscuitatea primitivă; proprietate (în comun) asupra unui teritoriu cultivat de membrii «gînței» (nu numai asupra instrumentelor de vînat și pescuit și asupra animalelor domesticite, ca în fazele anterioare).

Se verifică prin urmare, deducțiunile ce le-am scos din legendă asupra fazei în care se găseau instituțiile juridice ale

⁸ Mommsen, Römische Geschichte, trad. fr. vol. I, pag. 20 și urm.

familiei și proprietății la triburile ce au întemeiat Roma (pag. 33), dar alte indicațiuni precise, cari să ne permită a reconstrui în întregime fondul de instituții juridice, de la cari au plecat Romanii spre a-și clădi edificiul lor juridic, nu putem căpăta nici pe această a doua cale de investigație.

Lipsa de isvoare ne condamnă numai la atâtea lămuriri; iar, întru cât din studiul fie-cărei instituțiuni a parte va putea rezulta o lumină asupra trecutului ei⁹, rămîne să vedem în capitolele următoare¹⁰.

CAPITOLUL AL TREILEA

Dreptul Primitiv

În acest capitol vom cerceta Instituțiile Juridice ale Romanilor din epoca regală. Mai înainte însă de a trece la studiul lor, va trebui să ne dăm seamă de condițiile sociale în mijlocul cărora au funcționat acele instituții. Pentru acest sfîrșit, vom schița în liniamente generale organizația politică și starea economico-socială a Romanilor în epoca regală.

I

Condițiile sociale

A. Organizația politică.

§ 1. *Regele*. Am văzut că, deja de la fundarea Romei, legenda ne vorbește de regi. Istoria epocii regale este negreșit prea plină de fabule, pentru a putea pretinde că știm cu si-

⁹ Lumină privitoare și la cestia, ce urma natural să fie abordată dacă isvoarele ne ajută a reconstrui instituțiile triburilor ce au fundat Roma,— și anume: aceste instituții sint oare (sub forma constatată) apajul comun al tuturor popoarelor, ori numai al familiei arice, ori, în fine, conțin elemente originale?

¹⁰ Tocmai după ce s'a tras coala a doua din această lucrare, am observat că s'au strecurat, la începutul capitolului de față (pag. 29) câteva erori tipografice, cari pot provoca o falsă interpretare a cestiei ce formează obiectul acestui capitol. De aceea, spre a preveni așa ceva, găsim nimerit a le semnala chiar aici: în trei locuri de pe pag. 29 (și anume:

garanță cari au fost acei regi, cit au cirmuit, nici citi s'au succedat, însă faptul că cetatea a fost întâi guvernată de regi pare, în adevăr, neîndoelnic ¹.

Odată acest punct ciștigat, cestia ce ne interesează este : rolul regelui în cetate ².

Numele *rex*, care e probabil în legătură cu *rēgo* (grec. ῥέγω), al căruia înțeles material fundamental apare în: *erigere* (= a ridica), *porrigere*, (= a întinde), și înseamnă a cel ce pune în ordine, este denumirea tehnică a șefului primitiv al Statului ³. Acest nume implică întrunirea tuturor puterilor, a celei religioase ca și a celei politice, a celei judiciare ca și a celei militare ⁴.

Caracteristica concepțiunei romane a regalității, față de concepțiunea modernă, e aceea că regele este șeful cultului public. Asta nu trebuie să ne îndemne însă a vedea în funcțiunile-i sacerdotale, principiul fundamental al regalității ⁵, de și e prea adevărat că aceasta constituie și radicala deosebire între el și consuli, înlocuitorii lui. Dar acest lucru arată

rindul al cincilea și al șaselea de la începutul capitolului și rindul al cincilea din nota 1), s'a tipărit: *Romanii* (sau *Romanilor*) în loc de *triburile romane* (sau *triburilor romane*), cum era în manuscrisul nostru. Diferința se vede.

¹ Argumente în: *Mommsen*, *Römisches Staatsrecht*, trad. fr. Tom. III, pag. 2—4: «... Chiar constituția republicană posteroară nu se dă drept alt lucru de cit drept o modificare a acestei regalități care apare sau transpare încă asupra a multe puncte. Printre instituțiunile din timpî istoricî, există două - cea a regelui sacrificiilor (*rex sacrorum*) și cea a interregelui (*interrex*) — cari implică necesarmente o regalitate primitivă. Etc.»

² Cit privește originea ce dădeaŭ Romanii puterei regale, se poate zice că regalitatea ne apare, la dinșii, ca de drept divin, regele ținînd autoritatea sa de la zeŭ, lucru, mărturisit de legendă pentru primul rege, implicat pentru cellalți, în nevoia consecrațiunei religioase.

³ *Mommsen* *Röm. St.*, trad. fr., tom. III, pag. 3, sprijinindu-se pe *Curtius* (*Griech. Etymol.*, pag. 185, ed. V-a).

⁴ Totuși totalitatea puterilor ce aparțin regelui nu e designată prin termenul *regnum*, ci prin acela de *imperium*, uzitat și mai tîrziu.

⁵ Cum cred unii romaniști, precum: *Cuq* (*Les Instit. Jurid.*, pag. 38), *Fustel de Coulanges* (*Cité antique*, pag. 202 sq.) etc.

numai că, cum era și natural, la 'nceput puterea politică și religioasă erau contopite și că, concomitant cu transformarea regalității în republică, s'a operat și separațiunea puterii religioase de cea politică.

Principiul în care trebuie să vedem obârșia regalității, și, din această cauză, principala atribuție a regelui la 'nceput, este de sigur comandamentul militar⁶: el era care-î «punea în ordine» pentru bătae. În al doilea rang venea puterea judiciară, care i s'a și deferit șefului în urmă și ca consecință

⁶ În adevăr, cum arată *H. Spencer* [Dreptatea (trad. fr. La Justice), pag. 237—239], din datele ce ni le procură Sociologia descriptivă, putem considera ca puncte cîștigate, în privința instituirii unei autorități supreme, sau a unui guvernămînt, următoarele trei: *a*) «în lipsă de război trecut sau prezent, oamenii se dispensează de guvernămînt», astfel, Eschimoșii, la cari războaiele de la trib la trib sînt necunoscute, n'aū nici un soŭ de autoritate constituită, și dacā un Eschimos are a se plînge contra altuia, el îi adresează un cîntec satiric (*D. Crantz, History of Greenland*, I, 164—165; apud *Spencer*, op. cit. pag. 237). Asemenea Fuegienii, cari trāesc în triburi de cāte 20 pānā la 80 de membri, n'aū nici un șef: «se pare cā n'aū nici o nevoie de așā ceva pentru a garanta pacea interioarā a societāței lor», zice *Wedel, Voyage towards the South Pole*, pag. 168 (apud *Sp.* op. cit. loc. cit.); — *b*) «dacā izbucnesc rāzboaie între triburi de ordin ar pacifice, se gāsece îndatā șefi rāzboinici, pentru a cāpāta o influență preponderantā». La fie-care rāzboiū se ivește un om mai abil, mai curajos, de care tribul ascultā și-l recunoaște ca șef. El perde însă ori-ce autoritate îndatā ce încetează rāzboiul. Asemenea șefi temporari se gāsece la War-are-aree-Kas (= Mincătorii de pește) dupā mărturia lui *Schoolcraft, The Indian Tribes of the United States*, I, 207, (apud *Spencer*, op. cit. pag. 238), asemenea la *Shirry-Dikas*, etc. Fiind-cā rāzboaiele între triburi devin cronice, se întimplā, în de obște, ca acela, care a fost șef cînd într'un rāzboiū, cānd în altul, capātā autoritate permanentā, și ast-fel se ivește suveranitatea; — *c*) al treilea punct cîștigat din datele sociologice este acela cā supremația șefului se întārește prin rāzboaiele continue și «creșterea puterii sale îi permite de a-și impune voința și în afarā de acțiunea militarā». Ast-fel cānd grupările sociale aū ajuns a constitui națiuni, șefii, deveniți regi, aū putere absolutā care îmbrāșează toatā viața socialā; dar rāmîn, înainte de toate, comandanți militari.

Aceste considerațiuni justificā în de ajuns — credem — afirmațiunea noastrā din text, care ne pare indiscutabilā. — Cf. *R. von Thering, Geist des rōmischen Rechts*, trad. fr. vol. I, pag. 260.

a celei militare. În fine, ca complinire a acestor două puteri, regele avea șefia cultului, puterea religioasă, născută ulterior celorlalte : după ce, federându-se triburile, se institui un cult comun, pentru care trebuia un preot suprem ⁷.

În aceste trei atribuții — șefia cultului, puterea judiciară, comandamentul militar — consistă autoritatea regală. Pe primul rege tradiția ni-l prezintă ca exercitând aceste puteri fără nici o limită; de aceea el are și dreptul de a da legi — *leges dare* — după bunul său plac ⁸. Pe ceilalți regi însă legenda ni-î prezintă ca ținuți în marginile legilor date de Romulus : autoritatea lor este, cum zice Sallustiu (Catil., 6) un *imperium legitimum* ⁹.

⁷ *Mommsen* (Röm. Staatsrecht, trad. fr. tom. III, pag. 14), ezită asupra răspunsului ce trebuie să dea la întrebarea : care e principiul fundamental al regalității ? — Iată în întregime răspunsul său : «Dacă, spre a termina, ne întrebăm care aspect din puterile regale poate fi considerat ca cel d'întâi, s'ar putea zice, plecînd de la numele magistraturei și de la insigniile sale, că ideea care predomină în regalitatea romană nu este nici cea de sacerdoțiu, nici cea de comandant militar, ci cea de autoritate judiciară; ba încă, în expresia cea mai puternică și cea mai profundă a puterii regale, în dreptul de viață și de moarte, puterile regelui asupra cetățenilor și asupra soldaților, și în acelaș timp funcțiunea de preot îmblinzitor al zeilor prin sacrificarea culpabilului, nu sînt unite ca într'un mănunchiu, ci combinate, fără a putea fi distinse, într'un tot indivizibil, ca diversele fețe ale aceluiaș cristal».

Din potrivă *Cuq* (Inst. Jur. des Rom. p. 39) susține, fără nici o ezitare, contrarul de ceea ce zicem noi în text, afirmînd că: «le roi, magistrat et prêtre, était, par voie de conséquence, chef de l'armée», iar dovada (?) acestei afirmațiuni o găsește, mai ales în faptul, că: «celui qui fait le modèle des rois, Numa, ferma le temple de Janus et fit tous ses efforts pour réfréner l'ardeur belliqueuse des Romains».

⁸ După cum observă *Mommsen* (Röm. St. trad. fr. III, 10) autorii anticîi se exprimă așa, în cit să se vadă că nu a fost vorba de vre-o consultare a poporului; ci Romul, după bunul său plac a dat legi cetăței. Astfel : Tit Liviu I, 8 : «.....vocataque ad *concilium* multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla se praeterquam legibus poterat, jura *dedit* (Romulus)». Asemenea Virgil, Aen. I, v. 292-3 : «Remo cum fratre Quirinus jura *dabunt*». Cf. Tacit, Ann. III, 26 : «Nobis Romulus ut libitum imperitaverat».

⁹ Ar fi să depășim cadrul nostru, dacă am intra aici în cestiul mai de

Între restricțiile aduse puterii regale, putem prenumăra ca sigure două: *a*) nu putea interveni în afacerile interioare ale unei *gens* ori *familia*, de cât dacă era invitat de cei în drept, a le servi ca arbitru; *b*) e dator a consulta, în resolvirea afacerilor mai importante, senatul și chiar une ori poporul¹⁰.

§ 2 *Senatul și comițiile*. Senatul este adunarea șefilor de *gentes*¹¹. Prin firea lucrurilor deci membrii Senatului erau înaintați în vîrstă; de aci numele de *seniores* și *patres*, date senatorilor¹². La'nceput, prea probabil toți șefii de *gens* făceau parte din Senat¹³, și numărul senatorilor era, după tradiție, o sută¹⁴. Mai pe urmă poate a început a nu mai fi reprezentate toate gințile în Senat, din cauza puterii discreționare ce avea regele în alegerea senatorilor și menținerii — din obicei — încă destul timp a numărului 100, de și se mărise numărul ginților. Dar, e prea adevărat că concomitant cu mărirea cetății, se mărește și numărul senatorilor, ajungînd până la 300 sub primul Tarquiniu, cînd a fost admiși în Senat și unii șefi de familii patriciene din cetățile supuse. Aceștia a

amănuț, totuși, în privința chipului de numire al regilor, să notăm că nimeni nu admite ce zice tradiția [care pretinde că afară de primul rege care a avut puterea de la zeu, ceilalți ați fost aleși de popor]; ci socotința generală este că numirea se făcea de un *interrex* (după libera alegere a acestuia). Cf. *Mommsen*, Röm. St. trad. fr. III, p. 7.

¹⁰ «Regele face războiul; dar, față de o cetate aliată, el nu poate rupe pacea de cât cu consimțimintul poporului», *Mommsen*, Röm. St. III, pag. 11.

¹¹ Cum rezultă din cele ce am zis noi mai sus (pag. 36), trebuia să fie fiecare *gens* reprezentată în consiliul regelui (Senatul). Acest drept de reprezentație al «ginților» îl recunoaște și *Mommsen*, Römische Geschichte, (trad. fr.) vol. II, Append. Secția VI, pag. 372.

¹² Interpretarea inversă a autorilor ne pare inexactă; de altfel, lucrul e fără importanță; dar interpretarea noastră este mult mai naturală. Cealaltă interpretare nici nu ne poate justifica numirea de *patres* dată patricilor; interpretarea noastră din potrivă justifică numele prin aceea că s'a generalizat la toți patricii numele dat șefilor lor (membrii senatului).

¹³ Ne pare cu totul inadmisibilă aserțiunea lui *Mommsen*, că «poate chiar gințile și-au ales reprezentanții la'nceput» (Röm. Gesch. tr. fr. II, p. 374); nu putea fi vorba — credem — de nici o alegere: șeful de *gens* era prin firea lucrurilor designat să reprezinte ginta ori unde.

¹⁴ Tit. Liviū, I, 8: (Romulus) «centum creat senatores».

fost numiți *patres minorum gentium*¹⁵ (în opoziție cu ceilalți *patres majorum gentium*).— Senatul era o adunare pur consultativă: regele nu era ținut să respecte voturile senatului.

Pe lângă adunarea șefilor de ginți, existau și adunări ale poporului. Adunările poporului erau de două feluri: a) *contio*, în care poporul era convocat spre a i se face o comunicare de interes public¹⁶ și b) *comitia*, în care poporul e convocat ca să delibereze și să voteze¹⁷. Numai aceste din urmă erau prin urmare adunări ale poporului oficiale. Ele erau ori civile — *comitia curiata*, ori militare — *comitia centuriata*.

Comițiile curiate erau adunarea tuturor membrilor curiilor. Curiile erau un fel de parochii, adică niște diviziuni, mai ales religioase, opuse diviziunii pur materiale numită *pagus*.

Numărul lor era (după legendă) de 30, câte zece de fiecare din cele trei triburi. Făceau parte din curii, și prin urmare din comițiile curiate, numai membrii ginților, patricii¹⁸. Singur regele (și interregele) avea dreptul să convoace comițiile curiate. Ele erau consultate asupra păceii și războiului, asupra conferirii dreptului de cetate, asupra testamentului și adrogățiunii, etc.; în fine, ele votați legea de investitură necesară ori căruia magistrat, chiar și regelui. — În aceste comiții, unii autori cred că se vota pe capete și pe curii, alții socotesc că se vota pe *gentes*¹⁹.

¹⁵ Unii autori cred că *patres minorum gentium* erau șefi de familii plebeane ridicată la patriciat. În acest sens: *Bouché-Leclercq*, *Man. des Inst. R.* pag. 23. Contra: *Mommsen*, *Willems*, etc.

¹⁶ «... contionem autem habere est verba facere ad populum sine ulla rogatione» Aulu Gelliu, XIII, 15 (16).

¹⁷ Nu era o adevărată adunare a poporului «conciliul» — *concilium* — în care era convocată numai o parte din popor. — Aulu Gelliu, XV, 27: «Is qui non universum populum sed partem aliquam esse jubet, non comitia, sed concilium edicere debet».

¹⁸ V. însă, între alții, *Ortolan*, care susține că și plebeii erau membrii ai curiilor (*Législ. rom.*, I, pag. 34). V. și mai jos, ac. capit. B, § 2 nota 32.

¹⁹ Nesiguranța pleacă de la autorii anticî: Tit-Liviu (I § 43) ne vorbește de sufragiu pe cap.: «non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverunt reges, *viritim suffragium*..., sed gradus facti» (e vorba de comițiile centuriate, pe cari le compară cu cele mai vechi, adică curiate);

Comițiile centuriate s'aă instituit în urmă, pe baza reformei militare atribuite lui Serviu Tului și, numai după stabilirea republicei, aă început a funcționa regulat ca adunare deliberativă a poporului. — Diferite fapte atestară până în epocile posterioare caracterul militar al acestei adunări: ea era convocată prin sunetul cornului, nu prin lictori ca cealaltă; poporul venea la adunare înarmat, — întrunirea se ținea afară din oraș, pe cîmpul lui Marte (fiindcă era oprit a introduce o forță armată în lăuntru *pomoerium*-ului cetăței)²⁰; cit ținea întrunirea, un stindard filfiă pe Janicul (spre a se da semnalul alarmei în caz de incursiune subită a dușmanului). — In aceste comiții lua parte tot poporul, împărțit în clase și centurii, după diviziunea atribuită lui Serviu Tului și despre cari se va vorbi mai jos (§ urm. nota 21 și ac. cap. B § 4). Cei bogăți aveau preponderanță: din 193 centurii, 98 aparțineau primei clase (80) și cavalerilor (*equites*, 18). Se votează pe centurii și în fie-care centurie, pe cap. — Aceste comiții rîpesc încetul cu încetul comițiilor curiate, toate atribuțiile lor — aceste din urmă rămînînd numai să acorde tradiționala investitură (*lex curiata de imperio*) — și devin adunarea poporului prin excelență (*comitiatus maximus*). In epoca regală de-abia sîntem la începutul acestei evoluții.

§ 3. *Armata*. Nu vom insista asupra acestei instituții și, de altfel, avem chîar puține de tot indicii asupra ei pentru epoca primitivă. Neorganizată, saă cu o organizare foarte rudimentară, armata este organizată de Serviu Tului. El împăr-

pe cînd Aullu Gelliu (XIV 27), ne vorbește de sufragiū *ex generibus hominum* adică — zic interpreții — *ex gentibus*: Item in eodem libro (Laelii Felicis) hoc scriptum est: «cum *ex generibus hominum* suffragium feratur curiata comitia esse: cum ex censu et aetate, centuriata; cum ex regionibus et locis tributa». *Ortolan* este, ne pare, singurul care socotește că această frasă, raportată de Aulu Gellu, spune numai atita că «curiile erau o divisiune a cetățenilor după originile naționale» (op. cit. I, 38).

²⁰ «Curiata per lictorem curiatum calari, id est convocari; centuriata per cornicem... Centuriata autem comitia intra pomoerium fieri nefas est; quia exercitum extra urbem imperari oporteat;... propterea centuriata in campo Martio haberi. ...» (Aulu Gelliu, loc. cit.).

feşte sarcinile serviciului militar între cetăţeni în proporţie cu averea lor. În principiu, tot cetăţeanul datoreşte serviciu militar, însă numai cei ce au o avere de 11.000 aşi, ori mai mare, fac parte din armata regulată — *armati*. Ceilalţi sînt *inermes*, servind ca uvrieri şi ca un fel de rezervă. Cînd era nevoie să fie echipaţi, cetăţenii cu avere de cel puţin 1500 aşi sînt obligaţi să se echipeze pe cheltuiala lor, ca şi cei din armata regulată. Cei cu avere mai mică de 1500 aşi şi avînd cel puţin 375 aşi erau echipaţi pe socoteala statului, de era nevoie. Aceştia erau *proletarii*. La cei cu avere mai mică de 375 aşi — *capite censi* — nu se recurgea ²¹.

B. Starea economico-socială

§ 1. *Patroni, clienţi şi sclavi*. Probabil deja înainte de a se fi grupat în triburi, dar, în orî-ce caz, şi după aceea, fiecare *gens* şi-a luat ca sclavi pe cei prinşi în războaie ²². Aceştia s'au diferenţiat, la o epocă pe care nu o putem preciza şi din cauze necunoscute, în două categorii de «servi» ²³: *clienţi* şi *sclavi proprii-zişii*.

²¹ Diferitele clase erau chemate sub arme succesiv: în prima linie cei cu o avere de 100.000 aşi sau mai mult, în a doua cei cari aveau cel puţin 75.000 aşi, în a treia cei cu 50.000 aşi, în a patra cei cu 25.000 şi, în al cincilea rînd, cei cu 11.000. Fiecare clasă conţinea un număr oarecari de centurii, unele de *juniores* (17—46 ani), altele de *seniores* (46—60 ani). Erau 170 de centurii, la cari se adăogau: a) călăreţii (*equites*), formînd 18 centurii; b) patru centurii de meşteşugăşi: *fabri tignarii, aerarii, tibicines, cornicines* şi c) o centurie de soldaţi suplimentari, *ad-censi velati*. În total deci 193 centurii.

Tit Liviu mai adăogă o centurie a parte de proletari şi *capite censi*. După cele zise în text, aceasta am putea-o considera ca o centurie extraordinară, adăosă la armata regulată, în caz de nevoie. Dionisie din Halicarnas însă (IV, 20 sq.) nu ne vorbeşte de *ad-censi velati*, dar vorbeşte şi el de centuria proletarilor, ceea ce ne poate îndemna să identificăm aceste două centurii (cum am şi făcut în lista de mai sus).

²² După gruparea în triburi sau în federaţii de triburi, şeful comun împărţea între «ginţi» pe duşmanii căzuţi în captivitate.

²³ Intrebuinţăm această expresie incorectă, din lipsă de o alta mai exactă.

Pe temeiul că deosebirea între aceste două categorii de «servi» era, în timpurile istorice cel puțin, aproape identică cu diferența ce era între *sclavi* și *liberți* (sclavi liberați), s'a emis conjetura, care dă, drept cauză a diferențierei «servilor» (în: clienți și sclavi) o *manumisiune* de fapt²⁴. Această conjetură este în adevăr preferabilă tuturor celorlalte ce s'a emis asupra originii clientelei²⁵, deși e și ea susceptibilă de obiecțiuni serioase, precum, mai înainte de toate, aceea că este incapabilă de a ne explica marea număr de clienți ce era la Roma, deja în primele secole²⁶.

Situațiunea sclavului roman față de patronul său era aceea a unei complete servituți: fără nici un drept față de acesta, el avea față de dînsul toate obligațiunile posibile și era privit ca un lucru (*res*), proprietate a patronului său.

Situațiunea clientului față de patronul său era cu mult mai bună: el avea drept la protecțiunea patronului său: acesta era dator să-l asiste, să-l aperse înaintea judecăței, să nu de-

²⁴ Clieții ar fi prin urmare niște sclavi liberați fără formalitățile legale (carî, de altfel, probabil nici nu exista în epoca în care s'a început asemenea «manumisiuni de fapt»). Această conjetură, emisă de *Mommsen*, a găsit destul partizanî, printre carî putem menționa pe: *Fustel de Coulanges*, *Bouché-Leclercq*, *Cug*.

²⁵ Conjecturile emise asupra originii clientelei sînt numeroase. Ca în al doilea plan, după cea indicată în text, putem semna aici următoarele patru:

a) conjetura admisă de autorii vechi (*Dionisie din Halicarnas*, *Cicero*), carî confundă, în genere, clientela cu plebea: clienții ar proveni din plebeeni împărțiți de Romulus între *gentes*;

b) conjetura lui *Niebuhr* (admisă și de *Schwegler*, *Becker*, *Walter*, *Madvig*), după care clienții ar fi urmași ai primilor locuitori ai Lațului (aborigeni), reduși la vasalitate;

c) Conjetura, adoptată de *von Jhering*, după care clienții ar fi străini carî, venind să se stabilească în Roma, s'a pus fiecare sub protecțiunea unui șef de *gens*;

d) conjetura sugerată de tradiție (carî ne spune că Romul ar fi deschis asil): clenții ar fi refugiați, carî și-a găsit asil în Roma.

²⁶ De aceea unii autorii cumulează ipoteza lui *Mommsen* cu una saă chiar mai multe din celelalte. Acest cumul nu e de condamnat a priori, fiind-că ipoteza lui *Mommsen* se poate concilia cu mai toate celelalte.

pue mărturie contra lui²⁸; în schimb, clientul avea îndatoriri importante: să-î arate respect, să nu depue în justiție în contra-î, nici să nu voteze contra lui și, în fine, să ție la dispoziția patronului persoana sa și bunurile sale (pentru înzestrarea fiicei patronului, răscumpărarea acestuia ori a fiului său de la dușman, plata amenzilor lui, cheltuelile magistraturei ce exercita). Clientul participa la cultul gentilic, făcea parte din «gingtea» patronului și nu putea ieși dintr'însa.

§ 2. *Patricii și Plebea*. S'a zis că, în timpii primitiv, erau, în realitate, două cetăți diferite în cetatea Romei; atît de mare era deosebirea și vrajba între aceste două clase sociale: patriciatul și plebea. Istoria Romei în primele secole nu este de cît istoria luptei înverșunate dintre dinsele. Cum s'a făcut această diferențiere? Ce sînt patricii, ce este plebea?

Să începem cu această din urmă întrebare. În timpurile istorice, găsim, de la început, în Roma două caste: una dominantă, bucurîndu-se de toate drepturile, constituită din *gentes* și ținînd sub a ei dependență (prin fiecare *gens* în parte) două categorii de oameni neliberi: clienții și sclavi; alta subjugată, lipsită de orî-ce drepturi, dar totuși compusă din oameni liberi, necunoscînd organizarea «ginților» și considerată ca venetică. Cea d'întăi era casta patriciatului, cea de a doua plebea.

Asupra originii plebei s'a propus numeroase coniecturi, toate, susceptibile de obiecțiuni și egal de nesatisfăcătoare. Asta e atît de adevărat în cit cele două principale coniecturi, de și diametralmente opuse, oferă o egală verosimilitate: a) coniectura că plebea ar fi absolut străină grupărei de *gentes*

²⁸ Călcarea acestor îndatoriri era aspru pedepsită. Cf. Cele 12 table (Tab. VII No. 21): «*Patronus si clienti fraudem fecerit sacer esto*». Aceeași sancțiune, prea probabil, lovea călcarea datoriilor correlative ale clientului. — Legătura dintre patroni și clienți era considerată ca foarte strînsă. Virgiliu supune la acelaș supliciu în infern pe cel ce a lovit pe tatăl său și pe cel ce s'a făcut vinovat de fraudă față de clientul său: «*pulsatusve parens et fraus innexa clienti*» (Aen. VI, v. 609). Iar Aulu Gelliu (V, 13) atribuie lui Cato următoarele cuvinte: «*Adversus cognatos pro cliente testatur; testimonium adversus clientem nemo dicit: patrem primum, postea patronum proximum nomen habere*».

ce a fundat cetatea, fiind alcătuită din aborigeni cucerii; b) conjectura că plebeii ar fi foști clienți, rămași în afară de *gentes* din diferite cauze²⁹. În potriva primei conjecturii s'ar putea obiecta că: 1) nimic nu ne îndreptățește a crede că băștinașii cucerii n'au fost transformați în sclavi³⁰; 2) că, de au fost în adevăr lăsați liberi, e foarte curios cum ei s'au resignat a rămînea sub stăpinirea de fapt a cuceritorilor și n'au emigrat; 3) că nici legenda și nici vre-un alt isvor oarecare nu ne autoriză a susține că triburile ce au fundat Roma

²⁹ Alte conjecturi vrednice de semnalat sînt:

a) Plebeii ar fi locuitorii ai cetăților sau burgadelor d'impjur aduși la Roma și cărora li s'a acordat *civitas sine suffragio*.

β) Plebea ar fi fost constituită din locuitorii ale cetăților federate, veniți de bună-voia lor la Roma. (Această conjectură o admite și *Mommsen*, alătura cu cea dată în text sub litera b).

γ) Conjectura lui *Fustel de Coulanges*, după care plebea s'ar fi format din: a) «familii cari n'au avut în spirit puterea (?) de a-și crea o divinitate, de a-și institui un cult» (pag. 278); b) familii cari au avut un cult, dar l'au pierdut prin uitarea (?) riturilor, sau prin vre-una din crimele cari interzic continuarea cultului; c) clienți cari au ieșit din ginte lor și deci au rămas fără cult; d) copii rezultați dintr'o căsătorie făcută fără rituri, — toți aceștia aveau caracteristica de a fi lipsiți de cult (și a-aceasta îi distingea de patricii și de clienți);

δ) În fine, opinia celor vechi (admisă și de autorii moderni, precum *Ortolan*) care confundă pe plebei cu clienții și pentru care plebeii erau (în întregime) niște clienți revoltați contra patronilor lor.

³⁰ Afirmațiunea lui Tit-Liviu (I, 33) că: «*Ancus..... secutus (que) morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitate accipiendis, multitudinem omnem Roman traduxit*», însemnează numai că era obiceiul a se transporta la Roma (în parte, poate ca un fel de ostaticii) cetățenii ai cetăților cucerite, fără a li se acorda vre un drept, ceea ce a fost una din cauzele mării numărului plebeilor, — iar nu însemnează, cum cred unii romaniști (de pildă *Cuq*, op. cit. pag. 44), că acești străini au fost încorporați la cetate cu rangul (condiția socială) ce aveau în patria lor și prin urmare nu se poate induce din acea afirmațiune că locuitorii băștinași ai teritoriului pe care s'a fundat Roma, întru cât au fost liberi nu sclavi, au rămas în aceeași condiție în cetate. De altfel, nici situațiunea nu este exact aceeași: în cazul nostru era vorba și de o deposedare în favoarea cuceritorilor, care era natural să aibă ca consecință reducerea în sclavie a deposedaților; această deposedare lipsește în cazurile la care se referă Tit-Liviu.

n'au găsit liber teritoriul pe care s'au statornicit, ci, din potrivă, pare că tocmai această din urmă ipoteză trebuie să o admitem, etc. In contra celei de a doua coniecturii, s'ar putea obiecta, mai înainte de toate, că admiterea ei ne-ar putea cel mult explica prezența în cetate a citorva nemulțămiiți, cari, desfăcându-se de legăturile de clientelă ce-î lega cu gințile lor, n'au voit să intre în alte *gentes*, cum era regula; — dar, de la aceasta și până la explicarea prezenței în cetate a unei clase numeroase și, pare-se, constituită într'un fel de corporație, deja din primele timpuri, este foarte departe.—Se vede dar cît sînt de discutabile însuși aceste două coniecturii (cari sînt superioare celorlalte). Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că este ceva adevărat și în aceste două coniecturii, ca și în mai toate celelalte, dar eroarea fundamentală stă în aceea că se caută, pentru plebe, o origine unică, fără să se observe că marele număr al plebeilor, deja în primele timpuri, înlătură o asemenea ipoteză. Plebea prin urmare nu avea — credem — o singură obirșie, ci mai multe. Inșă, primii plebei au fost, pare-se, clienți desfăcuți de legăturile clientelei — mai de grabă, alungați, de cît ieșiți de bună-voe din «gințile» lor — și cari deja de la 'nceput au constituit un mănunchiu de nemulțămiiți, cu aspirații de a deveni egali ai patricilor. Iar la dînșii s'au adaos neîncetat alte categorii: *a*) străini din cetățile cucerite, aduși la Roma; *b*) toți aceia cari, veniți de bună-voe în cetate, nu s'au atașat la nici o *gens* [și n'au putut, din această cauză, căpăta nici un drept în cetate]; *c*) patricieni ieșiți din gințile lor (*transitio ad plebem*, despre care vom mai vorbi); *d*) clienți ai căroră ginți se stinseseră ³¹.

Pe cînd formarea clientelei datează d'inainte de a se fi fundat cetatea, separarea plebei este posterioară acestui eveni-

³¹ Contingentul de plebei, dat de această categorie, era minim, pe de o parte pentru că stingerea unei «ginți» era un fapt absolut extraordinar, iar pe de altă parte pentru că clientul, al căruia *gens* se stîngea, intra, în de obște, în alta.—S'ar mai putea adăoga încă două categorii la cele din text, și anume: patricieni loviți de infamie (*infamia notati*) și repudiați de gîntea lor; sclavi liberați (*liberti*).

ment. La origină deci, populația liberă a cetății era alcătuită numai de membrii proprii ziși ai ginților — viitorii patricii —, pe lângă cari trăiau, depinzând de dinșii, clienții și Sclavii. — Mai pe urmă însă, clienți rămași în afară de ginți, locuitori din cetățile cucerite, aduși la Roma, străini veniți de bună voe în cetate, etc. se grupară, pentru a alcătui — în afară de cealaltă populație unită prin legături de comunitate de cult, de înrudire, de clientelă, și de servitute — o altă populație compusă din oameni liberi și cu o organizație rudimentară, o mulțime informă — *plebs* (πληθος = mulțime) căreia nu i se recunosc nici un drept în cetate, ci numai i se îngădui să trăiască într'însa, supunându-se șefului suprem (regelui) și legilor ce el ori membrii ginților ar institui. Nici o altă legătură nu avea plebea, la început, cu cetatea: ea nu era supusă serviciului militar, nici nu plătea impozit. Mai pe urmă însă, lucrurile se schimbară: Serviu Tului impune plebei serviciul militar și plata impozitului, dar prin aceasta el o recunoscă în mod oficial și-î deschise drumul la cetățenie³². De alt-fel,

³² Caracterul reformei lui Serviu Tului este foarte discutat. Aprecierea ce e de făcut asupra acestei reforme depinde de soluția ce vom da următoarei chestiuni: luaă ori nu parte plebei la comițiile curiate, înainte de Serviu Tului? În adevăr, dacă plebea participa la comițiile curiate înainte de Serviu Tului, atunci plebei aveau deja, în timpul acestuia, majoritate în comiții și deci reforma lui, care (prin înființarea comițiilor centuriate) a dat preponderență celor bogați (a căror mare majoritate o formaă patricii) a fost o reformă reacționară, în defavoarea plebei. Dacă însă plebei nu participaă la comițiile curiate, atunci, din potrivă, reforma lui Serviu Tului este democratică, favorabilă plebeilor, fiind-că, recunoscându-I ca cetățeni egali cu patricii, le-a dat puțința de a participa la cîrmuirea Statului prin comițiile centuriate, în cari nu mai exista diferența dintre patricii și plebei. — Care este deci soluția ce vom da acestei chestiuni preliminare? Autorii vechi, în special *Dionisie din Halicarnas* (II, 7 și 14; IV, 12 și 20; etc.), ne raportează că poporul întreg — patricii, clienți și plebei — vota în comițiile curiate. Această afirmațiune a fost contestată de *Niebuhr*, și, în adevăr, dacă plebei ar fi participat la comițiile curiate și deci ar fi luat parte la cîrmuirea cetății — cum ei erau în număr mai mare și aveau chiar (cel puțin uneori) sprijinul regilor — de mult și ușor ar fi scuturat jugul patrician și ar fi absolut de neînțeleș îndelungatele lor sbuciumări spre a scăpa de opresiunea patri-

deja mai înainte, plebea, devenind neîncetat din ce în ce mai numeroasă, atrăsese solitudinea regilor, cari voiau să se servească de dinsa pentru a institui o regalitate ereditară: Ancus Martius și Tarquinius Priscus, împărțiră plebeii pământuri. — În curînd plebea începu să se miște, cerînd cu vioiciune mai întîi drepturi civile numai, iar mai apoi și drepturi politice, pretinzînd egalitate cu patriciî înaintea legii. Dar, membrii ginților nu înțelegeau de fel asemenea pretenții din partea unei «mulțimi» — după socotința lor — numai tolerată în cetate. Relațiunile se înăspriră și se ajunse curînd la adevărate răsboaie civile.

§ 3. *Statul ca garantator al dreptului. Jus Quiritium.* La popoarele moderne, dreptul îl găsim pretutindeni sub garanția Statului. În această garanție stă nu numai toată siguranța respectării drepturilor fiecăruia, dar și toată posibilitatea exercitărei unui drept oarecare. Nu era tot așa în timpurile primitive: Statul — în forma rudimentară în care se găsea — nu intervenea, la început, pentru garantarea nici unui drept și posibilitatea exercitărei unui drept depindea de forța materială a celui ce voia să-l exercite. Astfel, colisiuni numeroase se iveau între membrii Statului și uneori deveni necesară, în interesul ordinii, intervenția șefului comun, spre a pedepsi

cilor. Dar, Niebuhr susține chiar că nici odată — nici sub republică — plebea nu a participat la comițiile curiate. — Din potrivă, *Rubino* și, după el, *Mommsen*, admițînd pe deoparte aserțiunea lui Dionisie din Halicarnas, iar pe de altă parte dovedind că sub republică se găsește plebei îndeplinind funcțiile de *curio* și *curio maximus*, pretînd că totdeauna — și în epoca regală și sub republică — au participat plebei la comițiile curiate. — În fine, s'a formulat o opinie intermediară, susținută între alții, de *Bouché-Leclercq*, după care plebei n'ar fi participat la comițiile curiate la început; însă, după ce Serviu Tului I-a chemat, prin prenumărarea lor în centuri, la cetățenie și comițiile centuriate absorbiră toată puterea legislativă, plebei — mai mult spre satisfacerea amorului lor propriu, de cît spre a căpăta vre-un nou drept (care era iluzoriu) — făcură să fie admiși și în comițiile curiate, cari, de altfel, în curînd încetară de a se mai întruni (iar formalitatea legii de investitură — *lex curiata de imperio* — se îndeplinea de cei 30 de lictori. — Această a treia opinie ne pare cea exactă

pe cel ce voia să comită o nedreptate și spre a veni în ajutor celui ce se găsea în exercițiul unui drept legitim al lui. Pe această cale, se degajă cu timpul o serie de drepturi, al căror exercițiu era totdeauna îngăduit fără restricție și chiar — la nevoie — sprijinit de autoritatea constituită. Statul acordă astfel, încetul cu încetul, unor drepturi o garanție tacită, care se transformă mai apoi în garanție expresă, formulată în texte de legi.

În Roma veche, găsim deja pe Stat garantînd o serie de drepturi, cari, se reduc, în definitiv, la unul singur: dreptul șefului de familie asupra persoanelor și lucrurilor cari compunea casa sa. Numele acestui drept — *Jus Quiritium* — ne indică și faptul că el e pus sub garanția Statului, adică a *curiilor*, precum și faptul că numai membrii curiilor — *Quirites*³³ — se bucurau de dînsul. Prin urmare *Jus Quiritium*

³³ Etimologia și înțelesul acestui cuvînt sînt materie de vie discuție. Varro (L. I, VI, 68) derivă pe *Quirites* de la *Cures*, cetatea Sabinilor. Unindu-se Sabinii cu Latinii, s'ar fi adaos la vechiul nume al acestora numele Sabinilor, și poporul întreg s'a numit: *populus Romanus et Quirites*, care s'a corupt mai pe urmă în formula: *populus Romanus Quirites* sau *Quiritium*. Pe de altă parte, tot după Varro (în Dionisie din Hal, II, 48), numele lancei sabine era *quîris* și Romanii, după federarea cu Sabinii, s'ar fi înarmat și ei cu lancea sabină. De aci numele *Quîrites* = purtători de lance. Și, fiind-că *Cures* și *quîris* se pot reduce la aceeași rădăcină și deci ambele etimologii se unifică, majoritatea autorilor admit această explicație. Dar, în contra ei s'au adus obiecțiuni serioase: a) numele locuitorilor cetății *Cures* se numeau *Curenses* și nu e probabil să se fi numit vre-or dată *Quirites* [Mommsen, *Dr. pub. rom.*, trad. fr. Tom. VI, partea (și vol.) II, pag 3, nota 1]; b) nu se explică cum s'a generalizat la întregul popor numele membrilor unuia din triburi; c) dacă *Quirites* e în legătură cu *quîris* = lance, s'ar cuveni să aibă sensul de «poporul sub arme», însă, în realitate, este, din potrivă, tocmai antiteza lui *militēs* (și nu se poate zice că lancea a devenit semnul proprietății la Romani și de aceea și-a schimbat *Quirites* sensul, căci, în adevăr, lancea era la Roma, simbolul proprietății, dar se numea *hasta*, nu *quîris*). — Diverse alte sisteme s'au propus. Noi am adoptat pe acela care derivă pe *Quirites* de la *Curia* (care la rîndul ei, derivă din *coviria* = grupă de oameni, sau din *convisia* = cohabitație) și deci *Quirites* = *Curites* adică membri ai curiilor. În contra acestei opinii se aduce obiecțiunea

însamnă dreptul membrilor curiilor, adică a membrilor «gintilor», a patricilor³⁴.

În ce consistă *Jus Quiritium*? Ca specie de drept, el consistă într'un drept de proprietate în toată plenitudinea lui, prototipul a ceea ce se va numi mai târziu *dominium ex jure Quiritium*. Iar fundamentalul rezultat al garanției acordate de curii constă în permisiunea ce are cel investit cu *Jus Quiritium* de a recurge la forță pentru a-și lua înapoi ceea ce i s'a răpit, după ce va fi justificat înaintea reprezentantului curiilor (regelui) legitimitatea pretenției sale.

Cine nu era membru al curiilor nu avea acest privilegiu. Mai mult încă: garanția acordată unui membru, pentru liniștitul exercițiu al drepturilor sale asupra persoanelor și lucrurilor ce compunea casa sa, nu trecea de drept la altul, dacă acesta nu era succesorul lui ca membru al curiilor (în care caz recunoașterea acestei calități de către curii implica recunoașterea transmisiunii drepturilor); ci, dacă un membru transmitea drepturile sale prin adrogațiune sau prin testament, altuia de cit succesorului său, era necesară o reînnoire a garanțării curiilor, făcută de acestea în comițiile curiate. Iar pentru transmiterea numai a unei părți din drepturi (ceea ce se făcea prin *mancipatio*), reînnoirea garanției curiilor se făcea prin 5 martori, cetățeni romani, puberi, cari reprezentau curiile.

Plebeienii, cari nu erau membrii ai curiilor, nu puteau invoca *Jus Quiritium*. Cu alte cuvinte, lor nu le era garantat de Stat nici un drept și nu puteau «legalmente» reclama protecțiunea regelui. În virtutea puterii sale discreționare însă, acesta putea interveni, în interesul ordinei.

§ 4. *Finanțele publice. Impositul*. Încă din primele tim-

că *u* din *Curia* e lung, pe cînd *i* din *Quirites* e scurt, dar obiecțiunea aceasta e ca și înlăturată prin faptul că (cum observă *Mommsen*. Dr. publ. rom. tr. fr. Tom VI, p. (și vol.) II, pag. 4, nota 1), în *decuria*, *u* este scurt.

³⁴ Dar ideea fundamentală este aceea că e garantat de curii; căci, altfel, ar fi mai natural să albe numele de *jus patrum*.

puri, statul roman a avut să facă cheltueli cu sacrificiile, cu jocurile publice, cu armata ³⁵, cu construcțiunile publice. Pentru a face față acestor cheltueli a existat din timpii cei mai vechi un tezaur public ³⁶ (*aerarium Saturni* numit astfel de la templul lui Saturn, unde era păstrat), alimentat de venituri, rezultate din vânzarea în folosul statului a prăzilor ciștigate în război, din amenzi, poate și din taxe plătite pentru pășunarea vitelor pe ogorul public, etc.

Regelui Serviu Tului i se atribue introducerea unui sistem rațional de impozit: fie-care cetățean trebuia de acum înainte să contribuie la sarcinile tezaurului proporțional cu averea lui.

El împărți cetatea în patru cartiere (triburi urbane): Suburana ³⁷, (Succusana) Palatina, Esquilina, Collina ³⁸. Fie-care cetățean avea domiciliul legal în unul din aceste cartiere, anume în acela, în care își avea al său *heredium* ³⁹, a căruia

³⁵ Cheltuelile cu armata se reduceau la început la: costul și întreținerea cailor călăreților (*aes equestre*, *aes hordearium*). Soldă nu se plătea.

³⁶ În epoca regală, însuși regii — foarte probabil — păzeau tezaurul public. Sub republică această sarcină s'a dat, deja de la început, la doi *quaestores*. Jurisconsultul Ulpian însă pretinde, întemeindu-se pe Junius Gracchanus, că deja sub Romul, sau, cel puțin—zice el—sub Tulu Hostiliu, existau *quaestori*, și încă aleși de popor: «sed sicuti dubium est, an Romulo et Numa regnantibus *quaestor* fuerit, ita Tullo Hostilio rege *quaestores* fuisse *certum* est...» (libr. sing. de off. *quaest*, în *Digeste*, Cartea I, Titl. XIII, fragm. 1). Probabil Ulpian confundă lucrurile: vra, poate să ne vorbească de *quaestores parricidii*.

³⁷ Festus, cuv. *Urbanas*; Varro, Ling. lat. V, 56. Se găsește în: *Bruns*, *Fontes*, partea și vol. II, pag. 45 și 54. Profităm de această ocazie pentru a semnală (ceea ce s'a omis din eroare în Indexul Bibliografic) că manualul lui *Bruns*, care înainte forma un singur volum, în ediția a VI (1893) a fost împărțit în 2 volume, după cele 2 părți ale sale: I) *Leges et Negotia* și II) *Scriptores* [pasage din: Festus, Cato (din care nu era nimic reproduș în edițiile anterioare ale manualului), Varro, Nomiūs Marcellus, Asconius, Pseudo-Asconius, Boëthius, Servius Honoratus Isidor de Sevilla, Frontinus și Hyginus].

³⁸ Diviziunea aceasta a lui Servius nu cuprinde de cît părțile din cetate cari erau locuite: «*quadrifariam enim urbe divisa regionibusque et collibus, qui habitabantur*» (Tit-Liviu, I, 43).

³⁹ Loc (hereditar) pantru casă și grădină. Să se vadă mai jos, tot ac.

alienare (chiar sub formă de schimb) fu prohibită de Servius. Fie-care cetățean fu obligat să declare, sub jurământ, domiciliul său, numărul persoanelor ce constituiau familia sa și valoarea bunurilor sale, sub pedeapsa — în caz de neexacte indicațiuni — a confiscării bunurilor și vinderei lui ca sclav⁴⁰. Curatorii triburilor (*tribuni aerarii*) fură însărcinați să se intereseze de domiciliul fie-cărui cetățean și să controleze declarațiunile⁴¹. Cetățenii se înscriau pe un tablou, numit *census*, pe care fie-care familie forma un *caput*, în care era înscris în frunte șeful de familie și de desubt erau indicați fiii de familie mai mari de 16 ani, numărul copiilor, cantitatea sclavilor și cealaltă avere. Această operațiune urma să se facă din 5 în 5 ani. Durata aceasta a luat numele de *lustrum*, de la ceremonia religioasă ce se făcea după terminarea recensământului (*populum lustrare*).

Intregul popor — patrici și plebei — fu divizat, după avere, în 5 clase⁴²: clasa întâia cuprindea pe cei cu o avere de cel puțin 100,000 ași⁴³, clasa a doua 75,000 ași, — a treia

capit. II, B, § 2 (Organiz. propr.). — Celor cari nu aveau de fel pământ în cetate, li s'a dat loc pentru zidit locuință; de aceea a și trebuit (după legendă) Servius să adauge la cetate Esquilinul și Viminalul (Tit-Liviu, I, 44 vorbește și de Quirinal care însă, era de mult adaos, poate chiar pe timpul lui Romulus); așa în cit cetatea cuprindea, sub Serviu Tului, cei 7 celebri munți: *mons Palatinus, mons Capitolinus, collis Quirinalis, mons Caelius, mons Aventinus, collis Viminalis, mons Esquilinus*.

⁴⁰ Gajus, I, 160.

⁴¹ Fiind-că, deși avind domiciliul legal într'unul din quartierele cetăței, mulți cetățeni locuiau însă, de fapt, în afară de cetate pe pământurile gentilice pe cari le cultivau, în așa numiții *pagi* (burgade, erau în număr de 26), cari aveau în frunte niște șefi religioși — *magistri* —, Servius însărcină cu recensământul acestor cetățeni din burgade pe *magistri pagorum*.

⁴² Impărțite, la rîndul lor în centurii: prima clasă 80 de centurii 40 de *seniores* și 40 de *juniores*, a doua, a treia și a patra clasă câte 20 de centurii (10 *sen.* și 10 *jun.*), a cincea clasă 30 de centurii (15 *sen.* și 15 *jun.*). V. mai sus, tot ac. capit. I, A, § 2 și § 3 nota 21.

⁴³ Tit-Liviu și Polybiu dau această cifră; Pliniu cel bătrîn și Festus dau cifra de 110000.

50,000 ași, — a patra 25,000 ași și a cincea 11,000 (sau 12,500)⁴⁴. Impozitul este proporțional. Ceî ce aū o avere mai mică de 1500 ași sînt scutiți de impozit ; aceștia sînt *capite censi* (numai trecuți în tabloū). Ceî lalți sînt toți *adsidui* (nu *assem duere* = a da as ; ci *adsideo* = a fi statornicit pe o bucată de pămînt). Pentru ceî ce aū mai mult de 1500 și mai puțin de 11000 este și termenul *aerarii*, spre a-î distinge de restul adsiduiilor, fiind-că ei nu făceau serviciul militar (nu intraū în armata regulată).

§ 5. *Credințe și instituții religioase*. Dacă pretutindenî aurora vieței unui popor este caracterisată prin confuziunea instituțiunilor și religia participă generalmente la toate manifestările vieței sociale; apoî, la Romanî, ea este în timpîi primitivî atît de strîns legată cu dreptul — mai mult cu dreptul public dar și cu cel privat —, în cît a putut servi ca bază de explicare a nașterei tuturor instituțiunilor lor politice și juridice. Asta va trebui însă să o considerăm drept o exagerare și, în corpul lucrării noastre, vom avea ocazie să justificăm această socotință, pentru fie-care instituție juridică, în particular. Ar fi totuși să cădem în exagerația contrară, de am contesta credințelor religioase orî ce influență asupra dezvoltării instituțiunilor politice și juridice ale unui popor, în genere, și în special, ale Romanilor. Din potrivă, acestea 'și găsece în credințele religioase respective una din condițiile sociale cari le determină felul lor de a fi și ne ajută a le înțelege. Astfel se justifică deschiderea acestuî paragraf, în care urmează să dăm cîteva indicații asupra credințelor și instituțiilor religioase ale Romanilor din epoca regală.

La Romanî găsim — și, de altfel, aceasta nu e ceva propriu lor — două categorii de credințe religioase: unele private la sufletele strămoșilor — *cultul morților*; altele private la natura externă — *cultul forțelor naturei*. Ei credeau dar pe de o parte că viața se prelungește dincolo de mormînt ; că sufletele morților cer omagii de la ceî rămași în

⁴⁴ Prima cifră (11000) ne-o dă Tit-Liviu, a doua Dionisie din Hali carnas ; iar Polybiu ne dă cifra de 4000 ași.

viață: o locuință subterană, rugăciuni, libațiuni, sacrificii; că ele erau deopotrivă de puternice de a face bine și de a face rău,—de aceea le onorau nu numai de respect, ci și de frică. Fiecare familie venera morții săi (*lares, penates, manes*). În fiecare casă era un altar, înaintea căruia șeful familiei celebra cultul domestic.—Pe de altă parte, ei adorați forțele naturii. Imaginația slabă a Romanului primitiv a dat o formă foarte pro-saică acestei religii: zeii erau pure atribute personificate: Marte=Zeul care omoară, Terminus=Zeul care protejează proprietățile, Ops=zeița muncii câmpului, etc.⁴⁵ Nu se știa nimic despre acești zei, de cât că sînt buni ori răi și nu erau reprezentați sub formă omenească: o lance înfiptă în pămînt închipuia pe Marte, o peatră pe Jupiter, etc. Toate aceste zeități formați obiectul unor devoțiuni minuțioase⁴⁶.

Ca instituții religioase importante din epoca noastră, să cităm, în primul rang, cele 3 înalte colegii sacerdotale: Pontificii, Augurii și Fețialiți.—Pontificii⁴⁷, în număr de 3 și mai pe urmă de 6, între cari și regele (ca președinte), aveau jurisdicția religioasă asupra tuturor preoților și, în calitatea lor de șefi supremi ai religiei, erau chemați a concura la diferite afaceri publice și private, (precum — între cestiile ce ne privesc în deosebi — adopțiunile și căsătoriile) a prescrie regule pri-vitoare la cult și la lucrurile ce se refereau la cult, etc. Știința

⁴⁵ Acelaș caracter aveau zeii cari presidați la diversele acte din viață, precum: Vaticanul=Zeul care face pe copil să scoată primul țipăt, Educa=zeița care 'nvață pe copil să mănince, etc.

⁴⁶ Această religie primitivă s'a modificat încetul cu încetul și mai tirziu, sub influența greacă, a primit o transformățiune radicală, cum vom vedea la timp.

⁴⁷ *Pontifices* = constructori de punți (poduri), cari aveau, la origină, sarcina sacră de a arunca podul peste Tibrul (*Pater Tiberis*), erau un fel de ingineri, experți în secretul măsurilor și numerilor. De aici atribuțiile lor de a stabili calendarul public, de a anunța luna nouă ori plină, de a fixa zilele de sărbătoare, de a veghea ca solemnitățile cultului și ale justiției să se 'mplinească în zile propice. Din aceste apoi decurse atribuții juridice. Ei fixară codul sacru și, în fine, căpătară supremația religioasă. V. *Mommsen*, *Röm. Gesch.*, trad. fr. vol. I pag. 230 sq. Cf. *Bouché-Leclercq*, *Man. des Inst.*, pag. 510 sq. (în special pag. 511, nota 4).

lor devine «știința lucrurilor divine și umane». Ei sînt întemeietorii jurisprudenței sacre și civile și presidă la redacțiunea primelor anale, etc.—Illimitata competență a Pontificilor nu cuprindea o funcție religioasă, rezervată colegiului Augurilor⁴⁸, mai vechi, poate, de cît cel al Pontificilor: interpretarea auspiciilor⁴⁹. Acest colegi, care consulta pe zeii înaintea oricărei afaceri mai importante, era compus și el, la început, din 3 membri, dar deja în epoca regală, numărul lor se îndoii. — Fețialii sînt fondatorii dreptului internațional: declară război și încheie tratate de pace, ca reprezentanți ai poporului roman. Erau în număr de douăzeci⁵⁰.

Afară de aceste colegii, se instituiră și corporațiuni religioase, ca: *Fratres Arvali*, *Luperci*, *Salii* (Palatini și Collini), *Sodales Titii*⁵¹.

⁴⁸ Din *Avem-gurere* = a «gusta» (= a cerceta după sbor, etc.) păsările [*Gurere* verb arhaic, de la care s'a format frecventativul *gustare*]. De altfel, etimologia acestui nume, ca și a numelui Pontificilor și a Fețialilor, este discutată. V. *Bouché-Leclercq*, Manuel, pag. 532, nota 1.

⁴⁹ *Auspicia* (= *avis-spectio* = observarea păsărilor) consistau nu numai în observarea sborului păsărilor (*signa ex avibus*) și a apetitului puilor de găină (*auspicia ex tripudiis*), ci și în observarea altor semne date de animale domestice (*pedestria auspicia*), de cer (*caelestia auspicia*), etc. Auspiciile nu findeau la indicații generale asupra viitorului; ele erau numai încercarea de a constata aprecierea zeilor asupra actului ce era gata să se îndeplinească. «Religia romană este dominată de ideea că omul nu poate și nu trebuie să cunoască lucrurile viitoare și că zeii nu-l vin în ajutor pentru aceasta, dar că, față de ori ce act ce întreprinde liber omul, zeul prea înalt și prea bun al poporului roman, *Pater Jovis*, are un sentiment de aprobare ori de desaprobară și că el îl manifestă, înainte de începerea actului, prin semne aparente inteligibile de către persoanele competente; ceea ce face că oricine, dacă vra, poate fi sigur d'înainte de succesul actelor sale, cu condiție ca să renunțe la acele pentru cari cerul a exprimat, prin semne, desaprobară sa» (*Mommsen*, Röm. St. trad. fr. Tom. I, pag. 87). Interpretarea acestor semne este tot scopul auspiciilor și toată arta augurilor.

⁵⁰ Declarația de război ca și încheierea tratatelor se făcea de doi ori patru delegați ai colegiului, sub direcțiunea unui *pater patratus Populi Romani*, adică a unui Fețial ridicat, vremelnicește și pentru un anumit caz, la demnitatea de «tată» (și deci reprezentant) al Poporului Roman.

⁵¹ Existau și între locuitorii aceluiași quartier asociații întemeiate pe

Precum familiile aveau culturile lor domestice și gințile culturii gentilice, așa și triburile avură culturi comune tuturor membrilor lor, iar, după întemeierea cetății, se crează culturi comune tuturor membrilor cetății, și chiar, sub Tarquiniu Priscu, un cult de Stat (al lui Jupiter Capitolinul), comun tuturor locuitorilor cetății (adică și plebei)⁵².

§ 6. *Gradul de civilizație. Viața socială.* Am arătat, în capitoul precedent că fondatorii Romei erau deja într'o stare de civilizație apreciabilă. Ei părăsiseră de mult viața nomadă și practica agricultura: legenda chiar (care ni-i prezintă, altfel, ca niște sălbateci) o mărturisește, spunînd că Romulus însemnă hotarul cetății cu plugul. Diferite alte fapte vin să coroboreze această mărturisire, spre justificarea afirmației de mai sus: *a*) cea mai veche confrăție religioasă — aceea a fraților Arvali, anterioară fondării cetății — ține de cultul Pămîntului: oferea sacrificiilor pentru fertilizarea cîmpiilor; *b*) regulamente pontificale foarte vechi hotărâse la ce lucrări e-

comunitate de cult, astfel erau *Fordicidia* sau *Fornacalia*, care au subsistat până sub imperiu.

⁵² Culturile, care sînt pure sensibilisări ale religiei abstracte (credințelor religioase), au jucat un rol foarte curios, neșemnat de istoric: au fost un fel de corectiv al exclusivității religiunilor primitive. În adevăr, din diversele instituții sociale, religiunea a fost aceea la care popoarele au ținut cu mai multă cerbicie și, dacă avem în vedere baza-i psihologică, lucrul se explică: felul de a-ți explica lumea este bătătura pe care urzești toate celelalte idei, și schimbarea ei ar însemna dărîmarea din temelie a restului concepțiunilor tale. Religia ar fi constituit dar un cerc de fer în jurul unui popor, dacă, în iubirea-i de simbolism, el nu l-ar fi adus o temperare, creînd așa numitele *culturî*. Aplicarea la ceremonii de tot felul, a făcut ca ideea să dispară sub mulțimea formelor. Atunci nu mai era nevoie de idei asemănătoare, ci erau de ajuns ceremonii asemănătoare, pentru ca două popoare (să nu se considere ca destinate la o vecnică inimicizie, ci) să se poată uni ori contopi. Dar, rar se putea întîmpla ca două triburi primitive, două popoare diferite, să aibă culturi identice. Atunci s'a recurs la alt mijloc: unirea triburilor s'a consacrat prin crearea unui cult comun. Astfel — ca să venim la chestia din text — la Roma avem cultul lui Quirinus, creat pentru consacrarea unirei Sabinilor cu Latinii și mai tîrziu cultul lui Jupiter Capitolinul, zeul întregii cetăți, care unește plebea cu patricii.

permis a se deda un Roman în zilele de sărbătoare, și toate acelea sînt lucrări agricole ⁵³.

La 'nceput, natural, nu exista o divisiune a muncii sociale: fiecare familie a acestui popor agricol, cu moravuri foarte simple, își fabrica ea însăși veșmintele, armele de război sau vînătoare, ustensilele de tot felul și mobilele de care avea nevoie. Nu tîrziu însă s'a început și formarea unor clase de meșteșugași, pentru lemn, pentru aramă, pentru aur, — cari curînd apoi se constituiră chiar în corporații ⁵⁴. Sub Serviu Tului, găsim formînd două centurii suplimentare (cum am văzut) patru corporații de lucrători: *fabri tignarii* (lemnari), *aerarii* (armurierii), *tibicines* și *cornicines* (muzicanți).

Cu ivirea industriei, luă naștere și comerțul: cultivatorii de pămînt și meșteșugașii schimbau între dinșii produsele lor. De obicei se făcea un adevărat schimb (cultivatorul dădea, de pildă, grîu și meșteșugașul îi dădea în schimb feruri de plug); dar, de cîte ori era nevoie, se 'ntrebuința ca intermediar vitele, fiind-că acestea constituiau mai ales bogăția, — de aci numele de *pecunia* (de la *pecus* = vită domestică) dat monedei, cînd aceasta a înlocuit vitele, ca instrument de schimb ⁵⁵, ceea ce s'a întîmplat deja în epoca regală ⁵⁶. O epocă mai

⁵³ *Adde*: Pomponius, Enchir. (Dig., L, 16, 239, § 6): «Urbs ab urbo est: urbare est arratro definire. Et Varus ait urbem appellari curvaturam aratri quod in urbe condenda adhiberi solet». Acest argument etimologic nu este lipsit de importanță.

⁵⁴ Plutarch zice (*Numa*, 17) că deja Numa Pompiliu împărți tot poporul în 9 corpuri de meșteșugași, spre a amesteca pe Latinii cu Sabinii, fiind-că continuaă a rămînea separați.

⁵⁵ Moneda primitivă chiar purta pe dînsa, drept marcă oficială, un animal (mai ales un bou); iar crima de tîrnăre de fonduri publice a primit numele de *peculatus*.

⁵⁶ Mai întîi, drept ori ce monedă, servea arama brută în bucăți mari — *aes rude* — a căreia greutate rămînea să se verifice la întrebuintare; mai pe urmă, din timpul lui Serviu Tului, Statul marcă (cu o figură de animal) bucățile de aramă — *aes signatum* — dar el nu garanta de cît puritatea metalului, nu și greutatea; numai mai tîrziu, în secolul al IV-lea de la fund. Romei (450 înainte de Hr.) se introduse adevărata monedă cu greutate și valoare fixă și fabricată numai de Stat. Dovadă însă că

îndelungată de pace făcu cu puțință ivirea de relații comerciale între Romani și locuitorii cetăților vecine: în zile anume se făceau, în Etruria, în țara Volseilor, ori chiar pe Aventin, dar, în de obște, lângă temple, târguri «internaționale». Aceeași împrejurare permise să se înceapă acele construcțiuni, cari aveau să reziste atîtor secole, precum sînt așa numitele *cloaca maxima*, începute sub Tarquiniu Priscu.

Industria și comerțul deci începuseră a se ivi, dar principala manifestație a vieții sociale era viața cîmpului, munca agricolă. Asta ne-o și spun autorii antici, cari ne arată, chiar și mai tîrziu, pe cei mai principali cetățeni, petrecîndu-și viața mai ales pe pămînturile lor și părăsind plugul pentru a veni să ocupe cele mai înalte magistraturi (precum: dictatorul Cincinnatus, consulul M. Val. Corvus, etc.). Numai războiul și sarcinile publice îi distrăgea vremelnicește de la muncile agricole. De aceea chiar, deși fiecare cetățean avea un *heredium* în cetate, pentru locuință, multe ginți locuiau în afară de cetate, pe pămînturile ce le cultivau. Acolo ele alcătuiau un fel de corporații ori cătune — *pagi* — cu adunările și cu șefii lor (*magistri*). Și în cetate legăturile sociale erau întretinute prin diferite asociații între locuitorii aceluiaș quartier (*vicus*), asociații cu oarecare caracter religios și cari asemenea, după exemplul cetății, aveau adunări generale — *conventiones* și mai tîrziu *conciones* — și cite un șef (*magister*). Astfel, pe lângă asociația naturală — *gens* — o serie de alte corporații și asociații, formînd mici societăți independente, găsăm în Roma primitivă. Individul nu apărea mai nicăeri izolat. Raporturile de la individ la individ se reglau prin autoritatea grupului din care făceau parte, iar de erau din grupuri diferite, se aplicau aceleași reguli ca la raporturile «internaționale». Numărul regulilor de drept privat necesare era minim într'o asemenea societate.

de mult s'au înlocuit vitele, ca instrument de schimb, cu moneda primitivă (*aes rude*) este însuși cuvîntul care înseamnă a prețui: *aestimio* (din *aes* și *tumno*), *aestimatio*. Totuși legea *Aternia Tarpeia* (454 în. de Hr.) evaluează încă amenzile în boi și oi.

II

Instituțiile Juridice

Din cauza lipssei de documente directe, nu poate fi vorba de un studiu amănunțit asupra instituțiilor juridice ale Romanilor din epoca ce ne preocupă. Ne vom mărgini deci a schița aceste instituții în liniamente generale pe baza isvoarelor indirecte indicate la'nceput. Vom schița dar, sub 3 rubrici, familia, proprietatea și obligațiile. Iar, într'un apendice, vom vorbi despre organizația judecătorească și procedură.

A. Familia

§ 1. *Baza familiei. Căsătoria, origina și formele ei.* Legenda ne zice că întemeietorii Romei nu aveau legături de familie, dar că imediat ce s'aun statornicit, întemeind cetatea, au căutat soții la popoarele vecine ; însă, refuzându-li-se cererile lor, ei au isbutit apoi, prin răpire, să se căsătorească cu femei sabine. —Am constatat cu altă ocazie că legenda ne zugrăvește pe întemeietorii Romei într'o stare anterioară aceleia în care se găseau la fundarea cetății, și sint motive puternice de a crede că și în cestia întemeierii familiei ea aduce aceiași schimbare realității. Cu toate acestea, să ne mulțumim de o cam dată cu faptul sigur ce-l putem extrage din această relație a legendei, și anume acela că familia romană a fost de la început—de la fundarea cetății—întemeiată pe căsătorie, că, cu alte cuvinte, la Roma, din timpii cei mai primitivi, baza familiei este căsătoria⁵⁷.

Scopul urmărit prin căsătorie este procrearea de copii (*liberorum quaerendorum causa*), pentru a avea șeful de familie un ajutor la munca agricolă, pentru a avea cine să-i facă sacrificii și libațiunii, spre a nu fi condamnat, după moarte,

⁵⁷ Legenda despre întemeierea Romei nu este singura tradiție (facem abstracție de alt soi de probe aici) care îndreptățește o asemenea aserțiune : sint alte tradiții care ne prezintă deja pe primul rege statuind

la o foame perpetuă și, în fine, pentru ca să se poată perpetua cultul strămoșilor.

Dacă prezentăm aici aceste trei diferite fapte ca scopuri finale ale căsătoriei, nu înțelegem a le recunoaște o egală importanță și a le înfățișa pe toate ca rezultate îndepărtate la cari s'a tins de la început prin căsătorie, adică a le înfățișa drept cauze generatoare ale instituțiunei căsătoriei; ci înțelegem numai a constata că aceste 3 considerațiuni se aveau în vedere și îndemnau la căsătorire, adică la practicarea căsătoriei. Iar cit privește cestia cauzelor cari au determinat fundarea căsătoriei și, prin aceasta, au întemeiat «familia patriarhală», se cuvine să ne oprim aici puțin asupra ei. În privința acestei cestiuți, unanimitatea saū aproape unanimitatea autorilor, cari o ating, profesează expres saū admit, în mod tacit, că întemeierea căsătoriei la Romani (și la toate popoarele arice) se datorește nevoiei de a perpetua cultul domestic saū cultul strămoșilor. Această susținere este absolut inadmisibilă.

Spre a putea mai clar arăta inadmisibilitatea acestei susțineri, să observăm mai întâi că, din datele sociologice ce avem asupra evoluției familiei, rezultă că după o epocă primordială de promiscuitate (*helairism*), s'a format familia primitivă, compusă din mamă și copiii ei [ceea ce s'a numit *matriarhat* saū «dreptul mamei», «das Mutterrecht», după numele dat de *Baschofen*, care a susținut cel d'întăi că familia primitivă are această caracteristică], iar, după aceasta, s'a întemeiat familia patriarhală, bazată pe căsătorie, și care a devenit apoi, printr'o lentă transformațiune, familia noastră modernă. Astfel fiind lucrurile⁵⁸, cestiunea noastră se prezintă în chipul ur-

asupra situației soției în familie, asupra divorțului cf. *Dionisie* din *Helicarnas*, II, 25; *Plutarch*, Rom. 22. [V. *Bruns* 1 p. 6; *Girard* (*Textes*) p. 5.]. *Adde Dion. din Hal.* II, 30; *Plutarch*, Rom., 14, 15, 19.

⁵⁸ Am spus de la început că vom ține seamă de datele procurate de Sociologie și Etnografie. Asta nu însemnează însă că, plini de iluzii asupra valorii acestor științe, admitem ori ce conjectură ni s'ar oferi în numele lor; dar nici nu credem că trebuie să ne oprim în loc și să nu luăm pozițiune în privința unei cestii, asupra căreia ar fi încă discuție, întru cît socotim că există elemente de probă suficiente în favoarea

mător : care este cauza care a provocat transformarea regimului matriarhatului în regimul patriarhal ? — Să analizăm acum opinia menționată. După aceea opinie, la întrebarea ce punem noi aici, ar trebui să ni se răspundă : matriarhatul s'a transformat în regimul familiei patriarhale din cauza nevoei de a perpetua cultul strămoșilor. Va conveni orî-cine că un asemenea răspuns este lipsit de sens. În adevăr, mai întăi, nici nu putea fi vorba de un cult strămoșesc, înainte de regimul familiei patriarhale, fiind-că nu exista nici înrudire nici siguranța unei legături de sînge între bărbat și copiii femeii, cu care era în relații. Îar, de cum-va s'ar zice că deja sub regimul matriarhatului exista un cult al strămoșilor, adică al ascendenților de sex femeesc (singurii cari erau cunoscuți și făceau parte din familie), nu se vede pentru ce s'a schimbat acest regim pe celălalt. — Dar nu numai atât. Abstracție făcînd de orî-ce trecere de la o treaptă de evoluție la alta, principul acesta ar trebui să ne explice, întemeierea primei căsătorii. El nu este însă de loc în stare să ne explice aceasta ; fiind-că poartă într'însul, ca o condiție preexistentă ivirei lui, întemeierea căsătoriei și practicarea ei în curs de, cel puțin, cîteva generații ⁵⁹. Teoria aceasta deci, care vede în nevoia perpetuării cultului strămoșesc obîrșia căsătoriei, este absolut inadmisibilă ⁶⁰,

unea saū alteia din opiniile emise. — Dovedirea teoriei enunțate în text (susținută de Baschofen, Mac-Lennan, Morgan etc.) și care, este în adevăr, combătută de ciî-va scriitori de valoare (precum Sumner Maine) nu o putem face aici, dar ne mărginim a observa numai că admiterea ei are scop numai lămurirea cestiei, nimic mai mult ; orî-ce prevenire deci asupra valorii acestei teorii trebuie înlăturată, fiindcă ea joacă aici numai un rol de schemă de orientare pentru discuție.

⁵⁹ Ca să poată fi vorba de un cult al strămoșilor, la a căruia perpetuare să se ție atîta, trebuia mai întăi să fi existat familia, care să-î dea naștere și apoi să se fi înrădăcinat prin uz în interval de cel puțin cîte-va generații.

⁶⁰ De alt-fel, nu sîntem reduși la argumentările indicate, în contra acestei teorii. Ast-fel, putem opune teoriei acesteia constatarea lui *Sumner Maine* că la Indieni, de și cultul strămoșilor este o pură superstiție, familia a fost organizată și la dînșii ca la Romani. (Vechiul drept, tr. fr.

cultul strămoșesc găsindu-și, din potrivă, el însuși originea în instituirea familiei pe baza căsătoriei.⁶¹

Să observăm acum, că teoria ce am combătut are la bază credința că instituția căsătoriei ar avea altă origină la Romani, de cit la celelalte popoare. Această credință isvorăște din vechiul prejudețiu care vede un abis între un popor și altul, de unde rezultă norma de a considera ori ce instituție ca exclusiv proprie poporului la care ea se observă. Studiile etnografice au spulberat însă acel prejudețiu și se cuvine dar să-l înlăturăm împreună cu toate consecințele lui, fără a cădea totuși în prejudețul contrar⁶². În adevăr, nu este de susținut că diferitele instituții ar avea aceeași origină la diversele popoare; dar, cînd e vorba de instituțiuni fundamentale, comune tuturor popoarelor, toată presumpția este că ele s'au născut din cauze identice și, pentru a nu respecta această presumpție într'un caz oarecare, ne trebuiesc dovezi precise, cari să ne arăte că, la acel popor, în virtutea unor împrejurări speciale, s'au întimplat lucrurile altfel de cit în generalitatea cazurilor. Asemenea dovezi nu avem pentru poporul roman, în privința cestiunei ce ne preocupă. Din potrivă, familia romană prezintă toate caracterele familiei patriarhale de pretutindenii și prin urmare e de admis că ea s'a întemeiat în acelaș mod ca pretutindenii.—Găsindu-ne deci foarte departe de a avea vre-un indiciu că, la Romani, întemeierea căsătoriei s'ar datora unor împrejurări speciale, chestiunea noastră se confundă cu chestia ivirei căsătoriei în genere. Căror cauze, așa dar, se da-

[L'Ancien droit] pag. 128, Studii asupra istoriei dreptului, tr. fr. [Etudes sur l'histoire du droit] pag. 451).

⁶¹ Este foarte greu de înțeles cum n'au observat aceasta autorii cari profesează teoria ce combatem. De aceea chiar ne-am resigna a înțelege că ei voiesc să ne spue că perpetuarea cultului strămoșesc era un îndemn la căsătorie și o justificare a ei, fără a fi cauza ei generatoare; dar, cel puțin, pentru unii (ca Fustel de Coulanges) e imposibil a da o asemenea interpretare susținerilor lor. [Pentru alții, ca *Cuq.* (op. cit. pag. 64) o asemenea interpretare ar fi poate admisibilă, căci el ne zice numai că perpetuarea cultului strămoșesc era *la raison d'être* a căsătoriei].

⁶² V. mai sus pag. 16, nota 7.

toarește ivirea căsătoriei, adică transformarea regimului matriarhatului în regimul familiei patriarhale ?

La această întrebare, *Baschofen*, cel d'întâi care a susținut distincțiunea aceasta («das Mutterrecht», 1861), răspunde că această schimbare s'a făcut mulțumită liberărei spiritului omenesc de jugul materialității și a înălțării lui cătră aspirațiile naturii noastre spirituale⁶³. Acesta este un răspuns prea — ca să nu zicem mai mult — idealistic. Pe de altă parte însă el nici nu rezolvă chestia, căci ne dă drept cauză a transformării, a căreia explicare o căutăm, un fapt care'n adevăr se 'ntimplă concomitant cu acea transformare — în sensul că matriarhatul corespunde unei epoci de barbarie, față de epoca în care înflorește regimul familiei patriarhale —, dar indicarea acestei concomitanțe nu este, nici într'un chip, explicarea trecerii de la matriarhat la cestălalt regim, chiar dacă facem abstracție de forma nebuloasă sub care pune *Baschofen* răspunsul său.

Nu mult deosebit de răspunsul acesta este răspunsul ce ni-l dă *Giraud-Teulon* asupra aceleiași chestiuni. După dînsul, alcătuirea primei căsătorii, sau — cum zice el — prima recunoaștere a paternității este un act de devotament al unui mare geniū din timpurile primitive. «Cel d'întâi care a consimțit a se recunoaște tată fu un om genial și de inimă, unul din marii binefăcători ai omenirii. In adevăr, dovedește că copilul îți aparține! Ești sigur că el este un alt tu-însuși, fructul tău ? că tu l'ai procreat ? ori, printr'o generoasă și voluntară credulitate, mergi tu, nobil inventator, spre împlinirea unui scop superior ? »⁶⁴. După cum se vede, *Giraud-Teulon* este încă mai idealist de cît *Baschofen*, căci își închipue că a fost de ajuns ca un om superior — un homme de génie et de

⁶³ Iată cum se exprimă el (*Das Mutterrecht*, pag. 27) : «Man durchbricht die Banden des Tellurismus und erhebt seinen Blick zu den höhern Regionen des Kosmos», adică : Omul sfarmă lanțurile Tellurismului (naturii pămîntești = materiale) și ridică privirea sa către înaltele regiuni ale Kosmosului (Universului).

⁶⁴ *La mère chez certains peuples de l'Antiquité*, pag. 32. (Acest memoriu e o parte din lucrarea-i publicată mai pe urmă sub titlul : *Les origines de la famille*, 1874).

coeur — să se recunoască tată al copiilor femeii cu care era în relații, său, mai exact, să se căsătorească; pentru ca toți ceilalți (încetul cu încetul) să-l imiteze, fără vre-un alt motiv determinant.

A explica în așa mod o atât de profundă schimbare a organizației sociale, o transformare atât de radicală a societății, este a ridiculiza ori a nu pricepe de loc mersul general evolutiv al lucrurilor. Fără un motiv puternic, fără o cauză generală, care să fi îndemnat, și chiar să fi constrins pe omul de pretutindenți să părăsească vechiul regim, transformarea acestuia în celălalt nu este de înțeles: evoluția societăților nu este minată înainte, după cum nu poate fi nici oprită în loc, de genialitatea problematică, său de buna ori reaua «inimă» a unui membru izolat al omenirii.

Pentru a fi deci acceptabilă explicarea transformării matriarhatului în regimul familiei patriarhale, adică explicarea ivirii căsătoriei, ea, trebuie, mai înainte de toate, să ne dea, drept cauză a acestui important eveniment, un fapt general și stringent, cu alte cuvinte un fapt care s'a întâmplat pretutindenți unde s'a ivit căsătoria și care să fi fost de natură a constrînge pe om la întemeierea căsătoriei.

Această dublă condițiune ne pare că o îndeplinește explicarea, care dă, drept motiv a instituirii căsătoriei, nevoie vieții agricole⁶⁵. În adevăr, pe de o parte stabilirea regimului agricol este un fapt general și care marchează un progres în evoluția omenirii, iar pe de altă parte acest fapt era de natură a constrînge pe om la căsătorie, fiindcă, începînd să lucreze pămîntul, el a simțit nevoie de ajutoare la munca sa, și nu de ajutoare vremelnice — de cari a avut nevoie și la pescuit și la vînat —, ci de ajutoare cari să-l asiste încontinuu la lucrul pămîntului ce deținea, la paza

⁶⁵ Cf. *Cuq* (op. cit.) pag. 69: «En supposant démontré que le père n'eût pas sa place marquée dans la famille primitive, comment expliquer l'avènement du régime patriarcal ? L'introduction du mariage, c'est-à-dire de l'union durable entre l'homme et la femme, a dû coincider avec l'établissement du régime agricole».

semănăturilor, la îngrijirea, la culesul și la transformarea lor în alimente. Pentru ajutorare în executarea acestor diferite munci, el și-a atașat probabil mai întâi temporar femeia cu care era în relațiuni, rude de ale ei (fii chiar), dar a sfârșit prin a se convinge că-î trebuie un tovarăș continuu (*individuum vitae consuetudinem continens*), care sa-î ofere și perspectiva de a avea ajutoare continue la muncă, ba încă niște ajutoare în condiții excelente: mai tineri și mai sdraveni de cât dînsul, nedepinzînd de nimeni altul, ci trebuind, din potrivă, să se găsească, prin firea lucrurilor, sub a lui completă dependență, etc.—Astfel s'a introdus căsătoria⁶⁶, mai întâi sporadic, în urmă generalizîndu-se.

Și la Romani dar, ca pretutindenî, căsătoria își găsește obirșia în nevoile regimului agricol și, fiind-că acest regim exista deja la triburile romane înainte de fundarea cetăței⁶⁷, la această epocă, Romaniî aveau deja prin urmare familia patriarhală fundată pe căsătorie⁶⁸.

Odată vidată această cestiune, ne rămîne, în acest paragraf, să zicem ceva asupra formelor căsătoriei din epoca primitivă; studiul mai detaliat al căsătoriei, rămînînd pentru Titlul al II; căci pe de o parte în epoca respectivă această instituție ca-

⁶⁶ În sprijinul acestei explicațiuni se mai pot aduce și alte considerații, precum: *a*) aceea că, ajuns în faza agricolă, omul a căpătat — ca să zicem așa—simțul prevederii, și-a agonisit o avere și a simțit nevoia de a avea urmași de care să fie sigur că sint ai lui proprii și cărora să le lase rodul ostenețelor sale; *b*) considerațiunea foarte importantă că nu se cunoaște regim agricol (de oarecare durată) în care să nu existe căsătoria propriu-zisă și din potrivă această instituție nu se întilnește la popoare care nu au ajuns în faza agricolă; etc.

⁶⁷ V. m. sus. pag. 33 și 37; și mai jos, ac. cap., II (Proprietatea).

⁶⁸ Legenda însăși mărturisește indirect aceasta, fiind-că spune că Sabinele ripite au fost măritate după rituri solemne, cum ne raportează *Dionisie din Halic.* II, 30; *Plutarch*, Rom., 14, 15, 19; *Cicero*, de Rep. II, 7. Instituția căsătoriei exista dar de mult — Din chiar aceste texte rezultă asemenea pentru unii autori că nu a fost o adevărată răpire, căci atunci nu s'ar mai fi putut celebra căsătoria cu rituri; de aceea aceștia văd în legenda raptului Sabinelor reminescenta acquisițiunei *connubium*-ului cu Sabiniî. V. *Fustel de Coulanges* (op. cit.), pag. 439 notă.

pătă o mai mare desvoltare, iar pe de altă parte asupra aceleia epoce sîntem mai puțin lipsiți de izvoare.

Căsătoria a fost, la 'nceput, un act de ordine pur privată, pentru care obiceiurile casnice stabiliră oare-cari forme și anume :

a) Trebuia mai întăi să aibă loc ceea ce s'a numit *consensus*, adică acordul de voinți, între cei în drept a hotărî căsătoria. Iar aceștia erau: α) șeful de familie, pentru viitorul soț *alieni juris*, adică pentru cel care se găsea sub puterea părintească; β) viitorul soț însuși — sau tutorele său, pentru femeie —, dacă era *sui juris*, adică eșise de sub puterea părintească (prin moartea respectivului șef de familie, etc). Acordul de voinți se concretiza în ceremonia logodnei — *sponsalia* — o dublă stipulație, numită astfel de la cuvintele întrebunțate în formula-i tradițională, care ni s'a păstrat ⁶⁹.

b) Se îndeplineau următoarele trei principale ceremonii: α) *dextrarum junctio* care consista, cum o arată numele, în «unirea» mînelor drepte a viitorilor soți: se lua mîna logodnicei și se punea în mîna logodnicului, ceea ce însemna că de-acum înainte este încredințată bărbatului său; β) viitorii soți oferea un sacrificiu pentru fecunditatea căsătoriei lor; γ) *deductio in domum (mariti)*, ducerea logodnicei la casa soțului: după ce, printr'un rapt simulat, trei tineri luau logodnica din casa-i părintească, ea era condusă la casa viitorului soț, cîntîndu-i-se imnuri religioase; la intrarea în *atrium*, bărbatul îi prezenta foc și apă, ceea ce însemna că el o primește în familie și și-o asociază la cultu-i domestic ⁷⁰.

⁶⁹ «Spondesne Sejam filiam tuam Lucio filio meo uxorem dare? Dii bene vorant! Spondeo». De aci și numele de *Sponsus* = logodnic, — *sponsa* = logodnică.

⁷⁰ Deși, cum am zis, ne mărginim a vorbi despre formele căsătoriei, să semnalăm totuși aici, cel puțin în treacăt, faptul important că nu se puteau căsători între dinșii de cît membri ai «ginților». Unor cetăți vecine însă li se acordă *jus connubii*, iar plebei numai mai tîrziu (a. 445 in. de Hr.). [*Jus connubii* = dreptul de a se căsători împreună. *Connubium* (sau *conubium*) nu este o expresie rezervată exclusiv pentru legăturile cu străinii, se 'ntrebunța și pentru legăturile dintre membrii de *gentes* și

§ 2. *Organizația familiei. Patria Potestas, Manus, Agnatio.* Intemeindu-se, cum s'a arătat, din cauza nevoilor vieții agricole, căsătoria, femeea și copiii s'au stabilit pe pământul pe care-l cultiva bărbatul și au alcătuit o mică comunitate, al căruia șef absolut și protector era acesta. El conservă șefia cât timp trăește, adică își exercită autoritatea și protecțiunea sa și asupra urmașilor fiilor săi și mai departe, asupra întregii familii existente. La moartea lui, familia se desface în atitea familii noi cîtii fii are (în viață, bine'nțeleș; — pentru fiul mort familia lui se 'mparte și ea în acelaș mod). Membrii acestor familii rămîn însă legați prin legături de «agnațiune» și «gentilitate».

Elementul fundamental al organizației familiei este așa numita *patria potestas*, puterea părintească. Puterea părintească aparține șefului de familie. Șef de familie era orî ce cetățean care nu mai avea în viață, în familia sa, nici un ascendent bărbătesc direct. El exercita până la moarte ⁷¹ *patria potestas* asupra întregii familii, orî cîte categorii de descendenți ar fi avut ⁷². Această putere consta într'un drept illimitat al șefului de familie asupra membrilor familiei sale. El putea să dispue de dinșii ca și de orî ce lucru din familie, avea dreptul să-i vindă și chiar să-i priveze de viață. Uzul îngrădise oarecum acest din urmă drept prin obiceiul ce se stabilise de a se cere, în asemenea cazuri, avisul rudelor și a amicilor ⁷³; iar, pentru dreptul de a vinde, găsim, în legea celor 12

curii diferite. *Carle* op. cit. pag. 460. Vezi însă *Landucci Stor.* del dir. rom. p. 690, care vorbește de *connubium* în lăuntru aceleiași *gens*.]

⁷¹ Vorbim de regula generală. Erau și alte cauze de stingere a puterii părintești, afară de moartea șefului de familie, ast-fel, lăsînd la o parte moartea fiului de familie, avem: a) tripla lui mancipație și mai tîrziu *emancipatio* (rezultată din *mancipatio*) despre care, de altfel, nu se poate afirma că ar fi existat deja în epoca regală (cum vom vedea la timp, în titl. II); b) aprehensiunea fiului de familie spre a fi «inaugurat» *Flamen Dialis* sau a fiicei de familie spre a fi sacrată *Vestală*; etc.

⁷² Cu alte cuvinte o persoană oarecare se găsea totdeauna sub *patria potestas* a celui mai îndepărtat ascendent bărbătesc direct.

⁷³ «Adhibito propinquorum et amicorum consilio» (*Valeriu Maxim* V, 8, 5).

table, o restricție importantă care e, foarte probabil, de origine cutumiară: o triplă vânzare (mancipare) stinge puterea părintească.—O serie de alte drepturi secundare posedă șeful de familie: poate exclude din familia sa pe oricare din membrii ei (*abdicio*, pentru fii; *repudiatio*, pentru soție); nici un membru al familiei — oricare i-ar fi vârsta — nu se poate căsători fără permisiunea lui; el poate impune divorțul, etc. Aceste drepturi exorbitante ale șefului de familie asupra membrilor familiei nu reduceau totuși pe aceștia la situațiunea sclavilor. *Patria potestas* nu excludea personalitatea lor: ei erau cu totul independenți în viața politică; iar, în ce privește dreptul privat, erau capabili a se obliga valabil nu numai prin delict, ci și prin contracte (șeful de familie nefiind ținut, în principiu, de aceste obligații). În fine, pentru a complecta caracterizarea puterii paterne, trebuie să adăugăm că are și ea aspectu-i religios, ca toate instituțiile primitive: în virtutea ei, șeful de familie nu este numai administrator și judecător, ci și preot. El este «pontificele» cultului domestic.—

În privința obirșiei puterii părintești, autorii antici și, în special, Dionisie din Halicarnas pretinde că această putere a fost instituită printr'o lege regală ⁷⁴. Această susținere are la bază aceeași credință eronată pe care am semnalat-o când ne-am ocupat de ivirea căsătoriei: credința că *patria potestas* ar fi o instituție proprie Romanilor. În realitate însă, acest lucru, pe care-l afirmă chiar Justinian în *Institute* ⁷⁵ este foarte inexact: puterea părintească se găsește, organizată în acelaș chip ca la Romani, la Indieni, la Slavii primitivi, la Greci

⁷⁴ Dionisie din Hal. (II, 26) ne zice că Romul «dădu tatălui toată puterea asupra fiului»;... ἡπασαν... ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καὶ υἱῶν... și enumeră diferite manifestări ale acestei puteri: poate să-l ție închis, să-l bată, să-l omoare chiar; etc.

⁷⁵ «Jus autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum; nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus» [Cartea I, Titl. IX, § 2). Acest pasaj este reproduș din comentariile lui Gajus (I, § 55), dar lăsându-se la o parte cuvîntul *ferè* [la Gajus este: *ferè nulli alii homines*, decî «aproape nici unii alți oameni»].

etc., și *Caesar* chiar o constată la Galii, iar *Gajus* la Gala-teeni⁷⁶. Fiind comună atîtor popoare, nu putem admite că *patria potestas* și-ar găsi obîrșia într'un text de lege a Romanilor⁷⁷, ci trebuie să o considerăm ca o instituție, anterioară fundării cetății, rezultată, așa zicînd, din firea lucrurilor⁷⁸ (și consacrată, mai tîrziu, de *jus civile*): tatăl procrease pe copii, ținea sub a sa dependență pe muma lor, îi hrănea și-i îngrijea pe dinșii, copiii se deprindeau din cea mai fragedă vîrstă a-l respecta, a-i recunoaște autoritatea și a o suporta sub orî ce manifestare a ei, etc.; era astfel natural ca ei să fie considerați și să se considere ei însuși ca un fel de proprietate a tatălui. Se adaoase la acestea și cestia cultului: tatăl era preotul cultului familial, el era urmașul și reprezentantul terestru al strămoșilor, zeii tutelari ai familiei, și numai el putea să implore pe zeii ca să reverse binefacerile lor asupra familiei. Asta marea, în mod simțitor, autoritatea șefului

⁷⁶ *Caesar*, de bello Gall. VI, 19; *Gajus*, I § 55, *in fine*.

⁷⁷ Unii romaniști (de pildă *Accarias*, I, p. 164) au susținut că *patria potestas* își găsește obîrșia în *jus civile*, dar... că aceasta nu însemnează că ea n'ar fi fost consacrată de nici o altă legislație străină. — Lasînd la o parte cestiunea dacă similaritatea de organizare a acestei instituții, la atîtea popoare, nu ne îndeamnă să o considerăm ca o instituție (ca să zicem așa) de drept natural, — va trebui să respingem această susținere, fiindcă ea presupune că familia a viețuit un timp fără să cunoască *patria potestas* și că a venit pe urmă *jus civile* și a acordat șefului de familie acele puteri exorbitante, creînd ast-fel instituția aceasta pe care, din primii timpî istorici, o găsim atît de solid întemeiată. O asemenea instituție însă nu se crează printr'o lovitură de teatru.

⁷⁸ În privința modului cum s'a părăsit ideea că copiii țîn numai de mămă și s'a recunoscut că sînt și ai tatălui, căpătînd acesta putere asupra lor, unii autori cred că aceasta s'a făcut prin procedeul ridicol al *covade-i*: bărbatul simula nașterea odată cu femeea și prin aceasta «declara legătura ce-l unește cu copilul născut». (V. nota lui *Bourcart* în *Muirhead* op. cit. trad. fr. pag. 577). Acest obicei se găsește în adevăr mai pretutindenî, la triburile sălbatice, dar i se dă, în genere, cu totul alt sens; astfel, după Max Muller, el ar avea de scop a feri pe bărbat de recriminațiunile rudelor femeef [prin aceea că și el, adică, e supus, la torturile nașterei, ca și femeea]. V. *John Lubbock*, Originile civilizațiunei, trad. fr. (Les origines de la civilisation), pag. 14—18.

de familie. — Dar ceea ce a consolidat mai mult puterea părintească a fost însuși împrejurările cari au determinat fundarea căsătoriei: nevoile vieții agricole. Acestea fiind încă, la Romani, mai simțite de cît la alte popoare, a rezultat la dinșii această particularitate: fiii de familie, orî cît de înaintați în vîrstă ar ajunge, rămîn (în timpurile primitive) sub *patria potestas* a șefului de familie, pe cît timp acesta e în viață. În adevăr, agricultura fiind unica sursă, pămîntul fiind greu de cultivat și nevoile familiei destule, tatăl (devenit bătrîn) ar fi fost în imposibilitate de a satisface nevoile restului familiei, dacă fiii, ajunși la maturitate, s'ar fi separat. Mai tirziu, dezvoltarea comerțului, a industriei, va schimba această stare de lucruri.

Pentru a caracteriza situația membrilor familiei față de șeful ei, Romanii primitivi ziceau că aceștia se găsesc «în mîna» lui, *in manu*. Aceeași expresie designa situațiunea lucrurilor ce alcătuiau *familia* (sclavi, animale, instrumente) față de șeful de familie. Această largă accepțiune primitivă a cuvîntului *manus* o regăsim în expresiile *mancipium* (cumpărare, înstrăinare; din *manus* și *capere*), cu derivatele sale *mancipatio*, *emancipatio*; și în *manumissio* (liberare de sclavi, din *manus* și *mittere*, *missus*, *missio*). Cu timpul însă, Romanii au diferențiat diversele puteri ale șefului de familie asupra persoanelor și lucrurilor din familia sa, și atunci cuvîntul *manus* a căpătat o accepțiune mai strînsă, designînd puterea eventuală a soțului (sau a șefului de familie a acestuia) asupra soției. Cînd vom studia în detaliu căsătoria (în Titl. II), vom insista și asupra acestui element principal al organizației familiei.

Din cele zise mai sus, s'ar putea înțelege că dintr'o familie fac parte, de drept, fiii șefului de familie și urmașii lor. Nu e însă așa. Puterea paternă nu se întinde, de drept, asupra tuturor acestora, ci numai asupra aceloră dintre dinșii pe cari șeful de familie îi primește în familia sa. Cu alte cuvinte, legătura de sînge nu decide nimic; ea nu are ca rezultat a face pe cineva să fie, de drept, prenumărat într'o familie, ci numai acordă o eventualitate de a fi prenumărat

în familia respectivă: șeful de familie îi rămâne întreaga latitudine de a primi orî nu în familia sa pe cei cari — după ideile moderne — sînt membri de drept ai familiei. Copilul născut este prezentat șefului de familie; dacă acesta îl lua în brațele sale — *liberum tollere, suscipere* — asta însemna că el îl primește în familia sa; dacă nu'l ridică în brațe, înseamnă că nu'l primește (*liberum repudiare, negare*⁷⁹). De aceea înrudirea de sînge, în sensul nostru modern, nu există. Înrudirea consistă numai în faptul dependenței de acelaș șef de familie; ea este o legătură pur civilă, ceea ce se numește *agnatio*.

Ce este agnațiunea? Asupra acestei cestiuni părerile sînt împărțite, de aceea vom insista asupra ei. Să menționăm mai întâi principalele opinii:

a) Unii autori (*Mommsen, Fustel de Coulanges*) socotesc că agnații sînt pur și simplu gentiliî cari pot dovedi în ce grad de înrudire se găsesc.

b) Alți autori (*Maynz*) se opresc la definiția lui Justinian⁸⁰: agnați sînt toți aceia cari descind, *ex justis nuptiis* și prin bărbați, dintr'un autor comun.

c) Alții (*Accarias*) corectează această definiție — «în acelaș timp prea largă și prea îngustă», — modificînd-o astfel: agnațiunea e legătura civilă, care unește, orî cu tatăl de familie orî între dinșii, persoane scoborîndu-se în mod real sau fictiv din acelaș autor și găsindu-se actualmente orî trebuind să se găsească — dacă acest autor comun ar trăi — sub a lui *patria potestas*.

d) În fine o a patra opiniune de semnalat⁸¹ este cea a

⁷⁹ *Ulpian*, 34 ad Ed., în Dig. C. XXV, Titl. 3, fr. 1, § 11.

⁸⁰ Cartea I. titl. XV, § 1: «Sunt autem agnati cognati per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi a patre cognati: velut frater eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo; item patruus et patruus filius, neposve ex eo....» (Reprod. din *Gajus*, Cartea I, § 156).

⁸¹ Profesorul *Labbé* a dat (la cursul său) o definiție a agnațiunei, care a fost considerată de unii ca irreproșabilă [v. *Ruben de Couder*, Rép. écr. sur le droit romain, vol. I, p. 59], dar care este lipsită de precizie. În adevăr, *Labbé* zice că sînt agnați: «1) ceux qui sont; 2) ceux qui ont

lui *Cui*, întemeiată pe o distincțiune între *domus* și *familia* și formulată astfel: sint agnați toți gentiliî cari aparțin — sau ar aparține, dacă șeful «casei» ar trăi încă—aceleiași «case» (*domus*).

Să remarcăm acuma că toți acești autori cu socotinți diverse sint de perfect acord cînd e vorba de a determina, într'o speță, cari sint agnații unei persoane oarecare⁸². Greutatea e de a găsi o justă concepțiune generală a agnațiunei, spre a putea întruni într'o definiție toate notele necesare, pentru ca să conție în ea *toate spețele ce se puteau prezenta și numai pe acestea*. Să vedem care din definițiile enumerate aici învinge această dificultate.

Prima definiție resolvă chestia, așa zicînd, în mod negativ, adică ne zice că nu există un cerc anumit de rude cuprins sub numele de agnațiune: gentiliî cari-și puteau proba gradul de 'nrudire erau agnați, — puteau fi toți și, la 'nceput, sigur așa iera. Această soluție este negreșit foarte comodă. Cu toate acestea, sint spețe pentru cari ea nu poate fi exactă, de ex.: o fiică de familie se mărită cu un membru din «gintea» sa și trece *in manu mariti*. Orî cît ar dovedi ea că e rudă în primul grad cu tatăl ei și în al doilea grad cu frații ei, ea nu mai este agnata lor. Acelaș lucru pentru fiul de familie adoptat de un membru din aceeași *gens*; el nu mai este agnatul tatălui și fraților săi naturali, orî cît ar dovedi rudenia-î de

été et ne sont plus; 3) ceux qui ne sont pas, n'ont jamais été, mais seraient sous la puissance d'un même auteur commun s'ils fussent nés plus tôt». După această definiție, ar fi deci agnați fiul devenit *sui juris* (prin moartea șefului familiei) cu fratele său dat în adopțiune și cu sora sa măritată *cum manu*, căci intră în categoria a doua a definiției. Acum, de am căuta să corectăm definiția, modificînd categoria a doua, de pildă, ast-fel: ceux qui ont été sous la puissance d'un même auteur commun et sont devenus *sui juris*; tot inexactă rămîne definiția, căci, după dînsa, ar fi agnați fiul de familie devenit *sui juris* și cu fratele său dat în adopțiune și devenit și el *sui juris* (amîndoi au fost odată sub aceeași *patria potestas* și acum sint *sui juris*). Lipsa de preciziune a acestei definiții ne pare irremediabilă.

⁸² Afară, poate, de partizanii primei opinii, pentru cari chestia depinde de împrejurări.

sînge cu dinșii. *Moritz Voigt* aduce în potriva definiției ce combatem și un argument, extras din istoria dreptului roman, anume: că nici odată, la Romani, dovada unui fapt nu are de efect așizițiunea unui drept, ci numai valorificarea unui drept, întemeiat pe alte baze.

A doua definițiune, care — cum am zis — se reduce la definițiua Institutelor lui Justinian, are dublul defect de a fi, cum a zis *Accarias* (loc. cit.), și prea largă și prea îngustă: prea largă, pentru că nu exclude, de pildă, pe fiul dat în adopțiune (care, după definiție, ar rămînea agnat cu tatăl și frații săi naturali, fiind-că cu toții «descind *ex justis nuptiis* și prin bărbați dintr'un autor comun»); prea îngustă, pentru că, invers, nu cuprinde pe fiul adoptiv (care devine agnat al tatălui său adoptiv și al fiilor lui, deși nici nu descinde dintr'acelaș autor comun, necum să 'ndeplinească și celelalte 2 condiții).

În a treia definițiune de mai sus, se remediază în totul defectele definiției lui Justinian, și deci ei nimic nu i se poate obiecta. În adevăr, ori ce speță de agnațiune se poate prezenta, se găsește conținută într'însa și, din contra, spețele ce trebuie excluse nu intră în definițiua respectivă: ori ce agnat a cuiua trebuie să descindă, în mod real sau fictiv, dintr'acelaș autor și să fie sub a lui *patria potestas*, dacă acel autor comun trăește, sau presupunem că ar trăi actualmente: copilul adoptiv⁸³, adrogatul, fiu și fiicele de familie (naturali), fiica căsătorită *sine manu* sînt agnați între dinșii și față de comunul lor tată adoptator, adrogant, ori natural (sau față de șeful de familie a acestuia), fiindcă se ratașează cu toții, în mod fictiv (pentru cei 2 d'întăi) sau în mod real (pentru ceilalți)⁸⁴, la acelaș autor comun și se găsesc ori s'ar găsi (dacă

⁸³ De cîte ori vorbim de adopțiune, înțelegem cazul cel mai frequent, adică acela în care adopțiunea e făcută de un străin (*extraneus*) și, în ori ce caz, nu vorbim de adopțiunea făcută de un ascendent direct (*per masculos*). Acelaș lucru pentru adrogațiune.

⁸⁴ Afară de soția *in manu*, care e *loco filiae* și se leagă numai în mod fictiv cu autorul comun al soțului și al fiilor de familie a soțului său.

acela ar trăi) sub a lui *patria potestas*; — și, invers, fiul dat în adopțiune, fiica căsătorită *cum manu*, fratele trecut în adrogațiune nu mai sînt agnați cu tatăl lor natural și fiii lui (pentru cei d'întăi), sau cu fratele natural (pentru adrogat), fiind-că nu mai îndeplinesc cele două condiții indicate.

A patra definiție, ce am citat, am zis că se întemeiază pe o distincțiune între *domus* și *familia*, distincțiune ce ar fi existat în vechiul drept roman (căci, în dreptul clasic, e sigur că nu exista)⁸⁵. Iată deci mai întăi în ce ar fi consistat această distincțiune⁸⁶. Grupările de persoane designate prin denumirile *familia* și *domus* erau grupări privite din două puncte de vedere diferite: în cea d'întăi—*familia*—se avea în vedere comunitatea de cult și de protector (*pater*); în cealaltă—*domus*—se avea în vedere dependența de acelaș stăpîn (*dominus*), care avea asupra membrilor un drept garantat de Stat. O serie de persoane fac parte din amîndouă grupările acestea de sub acelaș șef, astfel sînt: copiii și descendenții prin masculi ai șefului, soția *in manu*, precum și sclavii; ei fac parte și din *familia* și din *domus* a șefului lor. O serie de alte persoane fac parte numai din una dintre grupările acestea; astfel: femeea căsătorită *sine manu* face parte din *familia* și nu face parte din *domus* a bărbatului său (orî a șefului lui de familie); clienții și libertii fac parte iarăși din *familia* și nu din *domus* al patronului lor; din potrivă, servitorii ingenui și prizonierii pentru neplata datoriei fac parte din *domus* și nu din *familia* stăpînului. Astfel fiind lucrurile (nu discutăm aici dacă este orî nu exactă această distincțiune⁸⁷), iată cum se prezintă situațiunea cînd e vorba de *agnatio*: la agnație nu se are în vedere *familia*, ci *domus*: prima condiție, pen-

⁸⁵ Ulpian definește astfel pe tatăl de familie: «Pater familias appellatur qui in domo dominium habet» (46 ad Edict., în Dig. C. L., Titl. 16, fr. 195 § 2). De altfel, însuși *Cuj*, care propune distincțiunea între *domus* și *familia*, o propune numai pentru dreptul vechi, sub cel nou recunoscînd că nu mai exista acea distincțiune (op. cit. pag. 152).

⁸⁶ V. *Cuj* (op. cit.) pag. 152 sq.

⁸⁷ Vom discuta aceasta în Titl. II, cînd vom vorbi despre diversele puteri ale șefului de familie [capit asupra organiz. familiei].

tru ca două persoane să fie agnate, este ca ele să facă parte din aceeași «casă» (*domus*). A doua condiție este ca ele să facă parte din aceeași *gens*. În fine, trebuie să se aibă în vedere și această considerație: agnația subsistă și după moartea șefului de *domus*. Prin urmare sînt agnați toți gentilii cari aparțin aceleiași «case», sau i-ar aparține dacă șeful «casei» ar trăi încă. Această definiție pare, la prima vedere, foarte exactă. În adevăr, în această formulă simplă și clară, autorul definiției a întrunit — mulțumită distincțiunii dintre *domus* și *familia* — toate notele necesare pentru a face ca ea să conție toate spețele de agnațiune posibile; astfel, adrogatul, adoptatul, fiica căsătorită *sine manu* sînt, și după această definiție, agnați și între dinșii și față de comunul lor tată adrogant, adoptator ori natural; — pe de altă parte, definiția aceasta exclude o serie de cazuri ce trebuiesc excluse; astfel, și după această definiție, nu sînt agnați nici între dinșii nici față de comunul lor tată, fiica căsătorita *cum manu*, fiul dat în adopțiune, etc. Cu toate acestea, tocmai partea ei originală — distincțiunea dintre *domus* și *familia* — o face inexactă pentru unele spețe. În adevăr, să presupunem că *Primus*, prizonierul pentru datorie al lui *Secundus* (șef de familie și «casă») este din aceeași *gens* cu dînsul, anume un descendent al surorii acestuia căsătorită *cum manu* cu un membru din aceeași *gens*. Ei bine, *Primus* este el agnat al lui *Secundus* (căci face parte din aceeași «ginte» și aparține «casei» lui)? Negreșit că nu. Insuși autorul definiției ne va da acest răspuns. Definițiunea aceasta dar trebuie să aibă un defect și noi nu găsim alt mijloc de corectare a ei, de cit sacrificarea elementului ei original, — ceea ce înseamnă revenirea la definiția despre care am vorbit imediat înaintea acesteia și care rămîne decî singura exactă.

Din condițiile cerute, după acea definiție, pentru ca două persoane să fie agnate, — rezultă că⁸⁸: *a*) agnațiunea exista între tată și copiii săi și *b*) între copiii aceluiași tată; *c*) mu-

⁸⁸ *Accarias* op. cit., pag. 211.

rind tatăl, ea se menține între copii; *d*) ea se produce apoi între fie-care din aceștia și descendenții *per masculos* ai fraților lui; *e*) ea se produce între însuși acești descendenți *per masculos* ai diversilor frați, și, în genere, între toți descendenții *ex masculis* și *per masculos* ai tatălui (*a*), adică ai autorului comun; *g*) agnațiunea nu există nici odată între o persoană oare-care și rudele sale de pe mamă, nici față cu rudele de pe tată, dar separate de autorul comun printr'o femeie; *h*) adrogațiunea, adopțiunea și căsătoria *cum manu*, asimilind complet pe respectivii cu fiii de familie ai adrogatului, adoptătorului și soțului, produce agnațiune între adrogat adoptat, soție *in manu* și între adrogant, adoptator, soț, precum și între cei d'intăi și toți descendenții *ex masculis* și *per masculos* a acestor din urmă saū — mai exact — față de toți ceilalți agnați ai acestora; fiindcă adrogatul, adoptatul și soția *in manu* se leagă, în mod fictiv, cu autorul comun al adrogantului, adoptătorului, soțului și a tuturor agnaților lor. Caracteristica fundamentală a agnațiunei este supunerea la aceeași *patria potestas*. De aceea s'a putut zice (Accarias, pag. 211) că nu există agnațiune de cit între persoane aflătoare în una din următoarele două situațiuni: 1) una dintre dinsele este actualminte investită cu puterea părintească, căreia toate celelalte sînt supuse mediat saū imediat; 2) dacă e vorba de persoane toate *sui juris* saū de persoane distribuite în mai multe grupe, avînd fie-care în frunte-i un tată de familie distinct, un singur lucru îi împedecă de a se găsi actualminte sub aceeași putere părintească, anume: autorul comun a murit⁸⁹.

Înțelegi asupra a ceea ce înseamnă agnațiune⁹⁰, e ușor a

⁸⁹ E vorba de cazul obicnuit. S'ar putea însă adăoga: saū a perdut calitatea de cetățean, orî a căzut chiar în servitute.

⁹⁰ Să adăogăm aici—ceea ce, de altfel, rezultă deja din cele zise mai sus în text—că agnațiunea merge (ca să întrebuițăm expresia lui Ulpian) până la infinit: nu există un număr limitat de grade. În fapt însă, dată fiind durata obicnuită a unei vieți omenești, nu trăesc în acelaș timp agnați mai depărtați de cit ai șaselea grad; de acela chiar limba latină nu a avut rume tehnice pentru grade mai depărtate.

constata diferența mare dintre această înrudire civilă, singura ținută în seamă de dreptul vechi roman, și înrudirea de singe avută în vedere de dreptul modern, — *cognatio* a Romanilor. Mai dificil pare a distinge bine agnațiunea de gentilitate. Deosebirea aceasta va rezulta din cele ce vom zice în paragraful următor.

§ 3. *Gentilitatea. Gens, organizația ei.* Una din cele mai obscure chestii din dreptul roman a fost și, pentru mulți, continuă a fi aceasta: ce erau așa numitele *gentes*? Pentru deslegarea acestei chestiuni s'a întrebuițat toată arta de a clădi teorii verosimile pe baza unor indicații incomplete și adesea echi-voce și toată abilitatea de a stoarce dintr'un text maximum de deslușiri ce ar putea da. Și rezultatul, la care s'a ajuns, a fost din cele mai nemăgulitoare: nici una din opiniile emise nu se putea concilia cu toate textele. Toată eroarea era în punctul de plecare: convingerea că «gentilitatea» e ceva special Romei. De aceea, acum când studiile etnografice au nimicit această iluziune, toată lumea tinde a cădea de acord.

Vechile opinii, cu atita chin făurite, încep — pare-se — a nu mai avea de cit un interes istoric, dar trebuie să recunoaștem că nici una din ele nu este absolut falsă, ci din potrivă, conțin toate un miez de adevăr. Ast-fel, dacă s'a zis că gentilitatea este un fel de al 3-lea cerc de înrudire (după agnațiune), ori că *gens* este o diviziune politică (*decuria*), sau că designă situația membrilor familiei lui *manumissor* față de membrii familiei lui *manumissus*, — toate acestea sînt, în fond, exacte, în bună parte, ca aspecte numai ale gentilității, și se găsesc înglobate — întru cit sînt exacte — în această mai nouă și — credem — definitivă concepție a gentilității: *gens* este unitatea socială primitivă, adică o instituție naturală, întemeindu-se pe înrudire, dar care, este totodată o diviziune politică, sau, mai exact, o fracțiune din popor, formînd, la început, o mică comunitate independentă și cu rudimentele ei particulare de organizație; iar, mai tirziu, păstrîndu-și, în trib și în confederația de triburi, individualitatea ei.

După această concepție decî, gentilitatea, instituție, consi-

derată multă vreme ca atît de singulară și exclusiv proprie Romanilor, este tot ce poate fi mai natural și mai pretutindeni de întîlnit în evoluția societăților. Grupul social care a întemeiat Roma a parcurs și el, la rîndu-î, fazele de evoluție prin care au trecut și trec societățile omenești. El a început negreșit de la forma de hoardă anarhică și a primit, încetul cu încetul, în curs de veacuri, transformățiunile necesare pentru a ajunge să devie un Stat organizat; iar tradiția și urmele rămase în instituțiile din fazele ulterioare ale evoluției sale nu ne permit a ne urca de cît pînă la una — relativ tîrzie, dar totuși primitivă—din fazele anterioare de evoluție, prin care acest grup a trecut, anume pînă la faza clanurilor familiale (v. pag. 36), deja pe o treaptă oarecare de dezvoltare, așa numitele *gentes*.

Această concepțiune a gentilității cadrează cu toate textele și cu toate indicațiunile ce avem de la cei vechi asupra gentilității. Nu trebuie să se peardă însă din vedere că, în epoca în care cunoaștem pe gens, în epoca istorică, ea nu mai este un clan familial în forma în care se găsește la triburile sălbatice. O lungă perioadă de timp a permis ca *gens* să primească mari transformățiuni. Astfel deci, nu e vorba a susține că *gens* este, și în epoci posteroare, un pur clan familial primitiv, ci numai că asta a fost ea, la origină. Textele și indicațiile ce avem asupra gentilității vor cadra prin urmare cu concepția noastră, din moment ce ele vor putea fi explicate, admițîndu-se că, la origine, *gens* era un clan familial.—Să trecem acum în revistă divesele texte și indicații ale celor vechi asupra gentilității, spre a constata concordanța lor cu concepțiunea ce am adoptat.

a) Lipsindu-ne lămuririle ce *Gajus* (III, § 17) zice că ne-a dat în prima carte a comentariilor sale, principalul nostru text este celebrul exemplu de definiție dat de *Cicero* în *Topice* ⁹¹

⁹¹ Iată textul (*Topica* 6): «*Gentiles sunt inter se qui eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum majorum nemo servitutem servivit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est: nihil enim video Scaevolam, pontificem, ad hanc definitionem addidisse.*»

și după care sînt «gentili» între dînșii acei cari : α) poartă acelaș nume; β) sînt născuți din ingenui (oamenii liberi); γ) n'au avut nici un strămoș slav; δ) nu au suferit nici o *capitis deminutio*. Dintre aceste patru condiții va trebui să excludem pe aceasta din urmă. În adevăr, la rigoare, am putea zice că ea este îndeplinită în *gens* considerată ca un clan familial, fiind-că nici nu putea fi vorba, la origine, de *capitis deminutio*⁹²; dar, în realitate, nici în epocile posterioare nu era nevoie să fie totdeauna îndeplinită această condiție⁹³. Trecînd dar peste dînsa, să venim la cea care o precedă imediat: nici un strămoș să nu fi fost slav. Această condițiune este, prin firea lucrurilor, îndeplinită de membrii unei *gens* care a fost, la origină, un clan familial; căci într'un asemenea clan, numai prinșii din răsboaie erau reduși în stare de sclavie, servind ca robi ai membrilor propriu-zisă ai cla-

⁹² Se va vorbi mai tîrziu despre *capitis deminutio*; credem totuși necesar a da deja aici oarecarî lămuriri [sub rezerva de a le complecta la timp]. Am spus (pag. 55) că, pe tabloul censului, fiecare șef de familie avea un *caput* unde se trecea, între altele, numele soției și a copiilor săi. Dacă vre-un membru al familiei cădea în sclavie, perdea dreptul de cetățenie, sau ieșea din familie, trebuia să se facă, în inscripțiunea familiei, cuvenitele modificări, sa se modifice acel *caput*. Cel șters era *capite minutus* (= scăzut din *caput* al familiei respective), iar operația aceasta se numea *capitis deminutio*, care era *maxima* cînd se perdea libertatea (ceea ce aducea și pierderea cetățeniei), era *media* cînd se perdea numai cetățenia (rămînînd libertatea) și era *minima* cînd cineva din *sui juris* devenea *alieni juris*, sau își schimba numai familia (rămînînd cetățean și liber).

⁹³ Cel puțin într'un număr nu mic de cazuri și în special cînd era vorba de *capitis deminutio minima*, condiția aceasta a lui *Cicero* nu se îndeplinea; astfel: în caz de adogațiune, adrogantul fiind din alta sau din aceeași *gens*, în caz de căsătorie *cum manu* cu un membru din alta sau din aceeași *gens*, în caz de adopțiune de către un membru din alta sau din aceeași *gens*,—în toate aceste cazuri avem cîte o *capitis deminutio*: adrogatul care din *sui juris* a devenit *alieni juris*, trecînd sub puterea părintească a adrogantului, a suferit o *capitis deminutio*, fiica de familie devenind soție *cum manu* și trecînd deci din familia tatălui său în a soțului, din alta sau chiar din aceeași *gens*, a suferit o *capitis deminutio*, etc., și cu toate acestea și adrogatul și femeia măritată *cum manu*, etc. sînt membri de *gens*, și pot continua a fi membri în aceeași *gens*.

nului, cari erau liberi și egalî între dinșii. De aci rezultă că și a doua condițiune enunțată de *Cicero* era necesarmente îndeplinită de membrii unei *gens*, așa cum o concepem noi: în afară de prinșii din răsboaie, cari erau sclavi și nu erau membrii propriu-zisi ai clanului, toți membrii lui nu puteau fi de cît liberi și născuți din părinți liberi. In fine, pentru cestia numelui comun, în două moduri se poate explica cum această condiție e îndeplinită de o *gens* derivată dintr'un clan familial: 1) Se poate susține — ceea ce pare foarte natural — că clanurile sînt grupuri de familii de aceeași viță: la 'nceput era o singură familie, din care rezultînd o serie de descendenți, s'a constituit alte familii și așa s'a alcătuit clanul. Numele comun atunci se explică prin faptul existenței unui progenitor comun, a căruia nume descendenții l'a păstrat⁹⁴. O asemenea explicare ar fi însă inexactă: familia este o instituție ivită tîrziu (cum s'a arătat mai sus) în evoluția societăților, și clanul primitiv departe de a fi rezultat din înmulțirea unei familii era o grupare artificială — datele procurate de sociologia descriptivă fac acest lucru neîndoelnic; dar el nu a păstrat mult timp acest caracter de grup artificial, — și această constatare ne conduce la al doilea mod de a explica, în lăuntru sistemului ce am adoptat, numele comun al gentililor: 2) clanul era o grupare artificială, membrii lui însă, față de alte clanuri, purtau o denumire comună: numele șefului, prea probabil; — mai tîrziu, instituindu-se familia și exogamia⁹⁵ fiind prohibită, s'a format din clan (după cîte-va generații) o societate legată prin legături de înrudire, căror legături s'a putut pe urmă atribui numele comun provenit din alte cauze. Această din urmă explicare concordă și cu datele sociologice și cu faptul că, la 'nceput, la Roma, căsătoria dintre membrii din

⁹⁴ Supuindu-l la mică modificări: din Claudus, Claudius, ori (cum era la Greci) adăogindu-l vre-un sufix: Eumolpos-Eumolpides.

⁹⁵ Deasa întrebuițare a acestui termen l'a «popularizat» în deajuns. Totuși să amintim aici că: α) endogamie = căsătoria e permisă numai între membrii aceluiași grup social; β) exogamie = căsătoria nu e permisă de cît cu membri din alt grup.

gini diferite (exogamia) era încunjurată de mari greutăți.

b) Al doilea text important asupra gentilității este acel al lui *Festus*, care ne zice că «gentili» sînt cei născuți din acelaș neam (*genus*) și purtînd nume identic⁹⁶. Despre nume am vorbit deja mai sus. Să vedem acum de cadreează cu concepția noastră cealaltă caracteristică. Vom observa de la 'nceput că *Festus* ne vorbește de «acelaș neam» (*eodem genere*), nu de un autor comun; acest din urmă e caracteristica agnațiunii: pentru a fi agnat cu cineva, trebuie un autor comun amîndorora; pentru ca să-i fii «gentil» e de ajuns să fii *din acelaș neam* cu dinsul. Or, asta e tocmai ceea ce am zis noi mai sus: «gintea» este un clan în care s'a practicat endogamia, așa că membrii întregului clan s'a'u legat unii cu alții prin înrudire, și clanul—la 'nceput o agregatie artificială—a devenit un agregat natural de familii înrudite între ele. Definiția lui *Festus* cadreează deci de minune cu concepțiunea gentilității ce am adoptat.

c) Tot *Festus*, înainte de definiția de care am vorbit mai sus, zice, la cuvîntul *gens*: «Gintea Aelia se chiamă care e alcătuită din mai multe familii⁹⁷». De considerăm (cum se și face în de obște) aceasta ca o caracterizare a «gintei» în genere; cu alte cuvinte, de considerăm acest text ca unul de care trebuie să ținem seamă, originea și înțelesul ce am dat noi «gintei» respectă acest text mai mult de cît ori-care alt sistem; fiind-că după, sistemul ce am adoptat, nici nu putea să existe o *gens* alcătuită numai dintr'o familie.

d) *Varro*, vorbind de declinațiunea numelor, compară înrudirea dintre cuvinte cu cea dintre oameni și zice că «oamenii

⁹⁶ De verb, signif. cuv. gentilis: «*Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is qui simili nomine appellatur*, ut ait Cincius: gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur».—Unii romaniști susțin, întemeindu-se pe repetarea lui *et*, că, după *Festus*, ar fi două categorii de gentili: a) cei născuți din acelaș *genus* și β) cei cari poartă acelaș nume. V. în acest sens *Maynz*, Cours de Dr. rom., vol. I, pag. 37, nota 54.

⁹⁷ De verb. signif. cuv. gens: «*Gens Aelia appellatur quae ex multis familiis conficitur*».

născuți din Aemiliu sînt Aemiliî și gentili⁹⁸. Rezultă de aici că «gentiliî» trebuie să aibă un progenitor comun? Nimic nu ne îndreptățește a da acest înțeles cuvintelor lui *Varro*; din potrivă, ne pare a rezulta clar sensul acesta: oamenii născuți din Aemilius se numesc Aemiliî și această asemănare a numelui îi fac gentiliî⁹⁹, după cuvîntul lui *Cincius*: «sînt «gentiliî» cu mine acei cari se numesc cu numele meu¹⁰⁰». Revenim dar la chestia numelui comun, care am arătat mai sus cum se explică foarte bine la *gens* derivată din clanul familial¹⁰¹.

e) Un pasaj din *Dionisie din Halicarnas* ne zice că curiile (αἱ φράτραι) se împărțeau în «decade» și că șeful unei decade se cheama pe latinește *decurio*¹⁰². Aceste «decurii» au fost identificate de *Niebuhr* și alți romaniști cu «gințele», considerîndu-se acestea ca simple diviziuni politice. Dar, o astfel de interpretare e contrazisă și de textele până aci enumerate și de alte texte. Originea ce am adoptat noi, pentru ginți, cadreză însă tot atît de bine și cu această indicație a lui *Dionisie din Halicarnas* ca și cu celelalte texte. În adevăr, clanurile federîndu-se pentru a constitui triburile, e natural să fi păstrat

⁹⁸ *De lingua latina*, VIII, 4. «Ut in hominibus quaedam sunt agnationes ac gentilitates, sic in verbis. Ut enim ab Aemilio homines orti Aemiliî ac gentiles, sic ab Aemiliî nomine declinatae voces in gentilitate nominali».

⁹⁹ După *Becker* (v. *Bruns*, II, p. 63) textul din nota precedentă ar fi: «... ab Aemilio homine orti Aemiliî ac gentiles...». După lecțiunea aceasta, ar trebui să traducem: «... din omul Aemiliî s'au născut Aemiliî și sînt gentiliî. .»,—ceea ce pare că spune încă mai clar ce susținem noi că zice textul.

¹⁰⁰ V. m. sus nota 95. *Adde*: Cicero, *Tuscul.* I, 16, vorbind de regele Serviu Tulliu: «meo regnante gentili» [Serviu Tulliu nu putea să-i fie gentil, de cît după asemănare de nume [*Tullius*]; căci, altfel, mai înainte de tôte, Cicero era plebeu].

¹⁰¹ Asupra chestiunii progenitorului comun se va vorbi mai jos, cînd va fi vorba de etimologia cuvîntului *gens* (nota 109).

¹⁰² *Dion. d. Hal.*, II, 7: «Διηγρηντο δὲ καὶ εἰς δεκάδας αἱ φράτραι πρὸς αὐτοῦ, καὶ ἡγεμῶν ἐκάστην ἐκόσμηε δεκάδα, δεκοσμίον κατὰ τὴν ἐπιχώριον γλῶτταν προσαγορευόμενος». Cf. asupra sensului acestui pasaj, *Mommsen*, *Römisches Staatsrecht*, traducerea franc., Tom. VI, vol. I, pag. 216, nota 1.

oarecum un rest din independența lor, să fi rămas, sub șefii lor, ca un fel de fracțiuni a tribului, cari erau chemate să-și dea fiecare, la rîndul ei, părerea despre chipul cum trebuie să conducă afacerile comune ale tribului.

f) Din diverse texte rezultă că fiecare gintă avea cultul ei privat (*sacra gentilicia*), ceea ce, în sistemul nostru, se explică foarte bine, prin aceea că, înainte de a se federa în triburi, fiecare *gens* forma o comunitate independentă, iar, după federare, și-a păstrat, cum am zis, individualitatea.

g) Aceleași considerații explică cum cadrează deplin cu concepțiunea noastră despre *gens* faptul că, în comițiile curiate, șefiile de familie erau grupate și votaau pe *gentes*¹⁰³.

h) Tot aceleași considerațiuni explică, în sistemul nostru, de ce era rușine de a nu aparține nici unei ginți¹⁰⁴; asta însemna a fi un venetic, a nu avea nici un rol în cetate, a nu avea nici un cult.

i) Faptul că membrii aceleiași *gens*¹⁰⁵ au pămînturile la un loc, nu numai cadrează de minune cu originea ce am adoptat pentru ginți, dar poate servi și ca argument în favoarea ei; căci această stăpînire de-a-valma a unui teritoriū, de către membrii unei ginți, însemnează că pe acel teritoriū s'a statornicit clanul, cînd a trecut în faza agricolă, și au început a-l cultiva și a se folosi de el în comun toți membrii clanului.

j) În fine, sistemul nostru explică de ce toate gințile erau (la 'nceput) patriciene: ele nu cuprindeau de cît pe fondatoriile cetăței, adică pe membrii clanurilor federate, cari s'au tratat între dinșii pe picior de egalitate și s'au considerat de o potrivă de «nobili», față de mulțimea (*plebs*), nedependentă de dinșii, ce s'a format în urmă în cetate.

¹⁰³ Dacă punem temeiū pe Aulu Geiliu XV, 27. V. mai sus nota 19, pag. 43.

¹⁰⁴ *Horatius*, Satire, II, 5, vers. 14 sq.:

Ante Larem gustet venerabilior Lare dives;
Qui, quamvis perjurus erit, sine gente, cruentus
Sanguine fraterno, fugitivus, ne tamen illi
Tu comes exterior, si postulet, ire recuses.

¹⁰⁵ Cum se va stabili mai jos, sub rubrica: Proprietatea.

Cum se vede dar, ceea ce înțelegem noi prin *gens* concordă cu toate principalele texte și indicațiunii ce avem de la cei vechi asupra gentilității.

Am insistat spre constatarea acestei concordanțe ; fiind-că, mai înainte de toate, un bun sistem trebuie să respecte toate textele. Vom vedea mai jos (nota 109) că, în afara de texte și de datele sociologiei, opiniunea ce am susținut se justifică și prin chiar etimologia cuvântului *gens*.

Importanța chestiunii care ne preocupă, ne obligă ca—precum am făcut și la agnațiune — să indicăm și celelalte principale socotinți asupra aceea ce este *gens* și să semnalăm în fugă defectele lor.

1°. Să cităm, în primul rând, o opiniune, care nu diferă mult de cea adoptată de noi, și anume: opinia că *gens* ar fi familia primitivă, adică : la origine, fiecare *gens* era o familie, o singură stirpe; din aceasta rezultând descendenți și aceștia însurându-se, etc., s'a ajuns la constituirea unui grup de familii cari aū un *genitor* comun ¹⁰⁶. Această opiniune cadrează în adevăr cu mai toate textele, dar prezintă următoarele două principale defecte : α) e în contradicere cu datele sociologice asupra fazelor primitive ale evoluției societăților, cum am arătat deja mai sus (sub litera *a*, pag. 83) fiind-că presupune ori că familia este prima grupare de oameni, ceea ce e inexact ¹⁰⁷, ori-că, după instituirea familiei, vechile grupări artificiale s'aū distrus și fie-care familie a rămas să se desvolte separat, ceea ce este absolut inadmisibil; β) dacă *gintea* a fost, la origină, o singură familie, este de neînțeles, cum s'a ajuns la ginți, care să numere până la 306 (*gens Fabia*) ori chiar peste 1000 (*gens Claudia*) de membri în stare de a

¹⁰⁶ Această opiniune a fost susținută mai ales de *Fustel de Coulanges* (op. cit. pag. 110 - 124, în spec. 119 sq.); iar, la noi, a fost pusă în acord cu textele (mai ales cu definiția lui *Cicero*) de către d-l *G. Danielopolu* (în «Curierul judiciar», An. IV, No. 1, din 1 Ianuar 1895).

¹⁰⁷ E prea adevărat că legendele popoarelor și în special Biblia pune familia la originea societăților omenesti, dar s'a constatat prea des fapte cari contrazic această aserțiune, pentru ca să mai fie nevoie a discuta exactitatea ei.

purta arme ¹⁰⁸. Acest al doilea argument nu este prea puternic, o recunoaştem; dar cel d'intăi este irrefutabil şi face absolut inacceptabilă opiniunea de care ne ocupăm, cu tot sprijinul puternic ce s'a zis că are în etimologia cuvîntului *gens* ¹⁰⁹.

¹⁰⁸ *Tit-Liviu* II, 49, 50: *Dionisie din Halicarnas*, V, 40. Putem adăoga că, faţă de cifrele indicate ca reprezentînd numărul celor în stare de a purta arme, efectivul întreg al acelor ginţi ar fi trebuit să fie aproximativ de 1500 persoane (de ambele sexe) pentru cea d'intăi, şi de 5000 pentru cea de a doua.

¹⁰⁹ Iată argumentarea întemeiată pe etimologia acestui cuvînt: cuvîntul *gens* este în legătură cu *gigno* (a naşte), *genitor*, *genus*, etc., precum şi în greceşte γένος e în legătură cu γίγνομαι (a naşte). γονεύς, etc., şi toate aceste cuvinte exprimă o idee de filiaţiune. De aci urmează că o ginte presupune o origine comună, un *genitor* comun, ceea ce nu se poate de cit admiţînd că, la 'nceput, *gens* a fost o singură familie. Această concluzie este încă întărită — zice *Fustel de Coulanges* (op. cit. p. 118) — prin faptul că cuvîntul latin *familia* şi cel grec οἶκος nu conţin nici o idee de generaţiune, paternitate, ci conţin idea de proprietate, locuinţă şi totuşi noi le traducem prin «familie». Această traducere e corectă, dar tocmai de aceea este inadmisibil ca termenii cari indică domiciliu orî proprietate să fie întrebuiţaţi pentru a designa familia, pe cînd cuvinte cari conţin ideea de filiaţiune să nu se fi întrebuiţat pentru a designa un grup de rude de sînge, ci pentru a designa o agregăţiune artificială.

De la prima vedere se constată cit de protivnică este această argumentare opiniunii în sprijinul căreia e adusă şi cit de favorabilă este ea opiniunii ce am susţinut noi. În adevăr, dacă *gens* conţine o idee de filiaţiune, pe cînd *familia* conţine o idee de proprietate, este nu se poate mai natural ca cea d'intăi să fie anterioară celei din urmă, şi ca formaţiune lingvistică şi — cu atîta mai mult — ca fapt corespunzător din realitatea lucrurilor. Dar, să mergem mai departe. Cuvîntul *gens* este, în adevăr, în legătură cu *gigno*, dar el e format din alt cuvînt, din verbul arhaic *geno* (din care s'a format şi *gigno*) şi anume este însuşi participul prezent al acestui verb arhaic. Un particip present însă exprimă totdeauna o idee de activitate — o acţiune, — pe cînd participul trecut exprimă o idee de pasivitate. Astfel dar, *gens* nu poate designa pe cel născut, ci pe cel ce naşte; correlativul lui *gens* ar fi *genitus* (part. trecut); acesta ar designa pe cel născut. Acest cuvînt l'a avut limba latină clasică [servînd ca particip lui *gigno*, dar anterior acestei forme reduplicate a verbului *geno*]; însă nu l'a întrebuiţat ca substantiv, ci a întrebuiţat în locu-î pe *stirps* şi, mai ales, *proles*. Astfel fiind lucrurile, *gens* nu conţine o idee de filiaţiune, ci o idee de *virilitate*, adică de posibilitate de a da naştere la urmaş. Constituiau dar, la 'nceput, o *gens* toţi bărbaţii cu forţă virilă şi prin

2° Un alt sistem este acela al lui *Niebuhr*, despre care deja am amintit mai sus (sub lit. *e*) și după care gintea ar fi o diviziune a curiei, împărțită și ea la rindul ei în 10 familii. Această opinie nu are în favoarea ei de cît pasajul indicat mai sus (lit. *e*) din *Dionisie din Halicarnas* și încă nici acesta nu justifică de cît în parte susținerea lui *Niebuhr* (căci e o interpretare prea forțată a deduce din numele $\delta\epsilon\lambda\alpha\varsigma$ că o «decurie» sau ginte conținea 10 familii); pe cînd definiția lui *Cicero* și textele de sub literile *b*, *c*, *d*, de mai sus contrazic identificarea ginței cu o simplă diviziune politică.

3° Un sistem foarte răspîndit mai înainte în Franța (*Ortolan, Demangeat, Accarias*, etc.) este acela care profesează că gentilitatea exprimă calitatea și drepturile ce au, fără reciprocitate, membrii familiei lui *manumissor* față de membrii familiei lui *manumissus*. Cu alte cuvinte, pentru ca să fie gentilitate, trebuie să avem două familii civile, din cari una are de autor pe un libert, care 'și datorește libertatea unui membru din cea-l'altă familie, a căreia membrii sînt toți ingenui. Membrii acestei din

urmare toți bărbații în stare de a lupta (cu celelalte hoarde care-I ataca); restul—femeile și copiii—erau în afară de *gens* propriu zisă, erau numai, așa zicînd, atașați la *gens*. Iată dar, că etimologia cuvîntului, departe de a ne justifica teoria lui *gens* = familie, ne conduce la ceea ce am susținut noi, anume că *gens* era, la origină, o hoardă, un clan, cum sînt la toate triburile sălbatice. Pe de altă parte asemănarea dintre *gens*, *genus* și $\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ ne îndeamnă să credem că ele existau în limba comună încă înainte de separarea Latinilor (Italiotilor) de Greci, adică înainte de venirea Latinilor în Italia, prin urmare din epoca de viață nomadă, pe cînd cuvintele *familia* și $\omicron\lambda\omicron\varsigma$, fiind din rădăcini diferite, trebuie să credem că s'au născut în urmă, după separarea acestor două popoare, credință care se întărește încă prin constatarea că cuvîntul *familia* e în legătură cu oscul *faamat* (a locui), (*M. Bréal et A. Bailly*, Dictionnaire étymologique de la langue latine, pag. 84). Deci etimologia este și aici în favoarea opiniunii susținute de noi și contra opiniunii care vede în familie obîrșia ginței. — În fine, trebuie să observăm că, în sistemul nostru de vederi, se explică foarte ușor de ce s'a dat familiei acest nume, care nu conține nici o idee de filiațiune: familia, cum am văzut, a rezultat din nevoile vieții agricole și caracteristica ei a fost aceea că bărbatul și femeea s'au statornicit (au întemeiat, cum am zice, gospodărie) pe terenul de cultură, — de aceea $\omicron\lambda\omicron\varsigma$ = locuință și *familia* = locuință și mai tirziu proprietate).

urmă familii ar fi «gentili» membrilor celeilalte, avînd drept să moștenească, să fie tutori ai membrilor cesteilalte familii; iar aceștia, neavînd față de membrii familiei ingenue, nici un drept, erau uniți cu ei prin comunitate de *sacra*. Acest sistem, cu care s'a pus în acord — cu oare-care libertate de interpretare — un număr de texte, reprezintă în adevăr un caz de gentilitate: între patronii și libertii lor ¹¹⁰; dar adevărata și principala legătură de gentilitate era cea care lega familii patriciene între dinsele. Sistemul decî nu conține toate cazurile de gentilitate, ci neglijează pe cel mai principal; dar, lăsînd la o parte acesta și alte defecte, el este inadmisibil, mai înainte de toate, din motivul că mai toate textele și, în special, definiția raportată de Cicero (*gentiles sunt inter se qui etc.*) indică o strictă reciprocitate între gentili, ceea-ce sistemul acesta neagă.

4° Un al patrulea sistem consideră gentilitatea ca un fel de al treilea cerc de înrudire: «gentili» ar fi agnații de la un grad în colo ¹¹¹. Acest sistem este în contradicere cu toate textele enumerate mai sus, fiind-că toate consideră gentilitatea ca ceva diferit de agnațiune. Pe de altă parte, romaniștii cari susțin acest sistem, ne zic că agnațiunea înce-tează de la un grad, fiind-că nu se mai poate urmări filia-țiunea, nu se pot stabili genealogiile; dar, dat fiind că princi-pala condiție pentru a fi membru într'o *gens* e să fii ingenui și descendent de ingenui, cu ce se putea dovedi îndeplinirea acestei condiții, dacă nu cu tablourile genealogice? ¹¹².

¹¹⁰ Unii romaniști chiar nu consideră acest caz ca un adevărat caz de gentilitate. Pe de altă parte, acest *jus gentilitatis* este o legătură de drept relativ mai nouă de cît vechia gentilitate v. *Fustel de Coulanges* op. cit. pag. 123, notă.

¹¹¹ De la al zecelea grad, se zice de obicei pe baza unui text, inter-pretat eronat, din Institutele lui Justinian, cartea III, Titl. V, § 5.

¹¹² *P. F. Girard*, în Manualul său de drept roman de curînd apărut, se ferește de a profesa sistemul de care ne ocupăm, dar cu toate acestea iată ce zice vorbind de agnațiune (p. 133): «L'agnation ne disparaît à aucun chiffre de degrés précis. Seulement il doit forcément arriver un moment où les filiations ne peuvent plus se suivre, où les généalogies ne peuvent

Diversele considerațiuni, ce am indicat, ne-au îndemnat să respingem toate aceste sisteme și să adoptăm un altul, care, întemeiat pe datele sociologiei, este, cum am văzut, în acord cu toate textele și indicațiunile ce avem asupra gentilității. — Să reamintim sistemul nostru. *Gens* este unitatea socială primitivă. Ea a fost, la origină, un agregat artificial — mai întâi o «hoardă anarhică», mai apoi un clan —, iar, după ce, întemeindu-se familia propriu-zisă, clanul s'a statornicit pe pământul ce cultiva și s'a practicat, un interval de timp (nu scurt, cel puțin 10—15 generațiuni), endogamia, — grupul a încetat de a mai fi artificial și familiile clanului s'a înrudit între ele întru atâta, în cât, căuta în trecutul îndepărtat un prim *genitor* comun al întregii «ginți» și foarte adesea, în imposibilitate de a designa un asemenea prim genitor, au considerat ca atare pe un zeu sau o zeiță; iar altele s'a oprit la cea mai veche generație de care se ținea minte și au acordat onoarea de progenitor al «ginței» șefului de pe acele vremuri.

În această fază găsim pe *gens* la începutul epocii istorice. Să schițăm puțin organizația ei în epoca primitivă.

Gens păstrase, în treburile și în cetate, individualitatea ei: ea avea cutumele ei, cultu-i gentiliciu (în onoarea strămoșilor), patrimoniul ei separat și conducătorul său.

Șeful avea asupra ginței o autoritate analogă cu cea a lui *paterfamilias* asupra familiei. El era asistat de un consiliu, compus prea probabil din toți șefii de familie din ginte; șeful îi consulta asupra afacerilor mai importante ale comunității.

Șeful ginței era preotul cultului gentiliciu, el celebra oficiile sacre în sanctuarul ginței. Cultul gentiliciu era tot ce poate

plus s'établir, où le lien de parente ne s'exprime plus guère que dans la communauté de nom et de culte domestique. A ce moment, la parenté ne disparaît pas encore, à notre sens; mais elle change de nom. On n'est plus agnat, mais on est gentil. Adică, ce deosebire este între acest mod de a înțelege gentilitatea și sistemul de care vorbim în text și pe care Girard nu-l admite (pag. 139)?

fi mai sacru. Era impiu a nu se îngriji de perpetuarea lui și numai cu autorizațiunea Statului (reprezentat prin marele pontifice, flaminul lui Joe și 10 marturi ¹¹³) se puteau amesteca două culturi gentilice ¹¹⁴. Zeii ginței proteja numai pe ginta respectivă și nu voiau să fie invocați de cît de membrii ei. Era ofensator pentru zeii ginței și impiu pentru membrii ei a se permite unui străin să asiste la un sacrificiu al ginței. Ginta avea un mormint comun tuturor membrilor ei.

Ginta avea patrimoniul ei, stăpinit în comun de toți membrii ginței: clanul, dedîndu-se la munca agricolă, se statornici pe pămîntul ce deținea.

Incepîndu-se organizarea cetăței, se dădu fiecărui cetățean — fiecărui șef de familie ¹¹⁵ — un teren în lăuntrul cetăței, *heredium*, spre a-și construi locuință.

Asta fu una din cauzele cari slăbi legătura dintre «gentili»: fiecare cetățean căpăta un domiciliu distinct, în care șeful de familie înlocuia pe șeful ginței în celebrarea cultului gentiliciu, redus la proporțiile unui cult domestic ¹¹⁶. Puterea șefului de gens ca magistrat domestic (pentru întreaga gens) se evaporează, — el continuă însă a fi, până la un punct, șefu-i politic și religios; ast-fel, consulul Fabiu vine, în numele tuturor Fabiilor, să ofere senatului serviciul ginței Fabia în războiul contra cetăței Veia; gens Claudia vine la Roma condusă de Atta Clausus, numit de Suetoniū *princeps gentis*. Datoriile religioase mai ales trebuia să le 'ndeplinească chiar

¹¹³ Cu asistența acestora se celebra *confarreatio*, ceremonial de rigoare la căsătoriile membrilor din ginți diferite. V. m. dep. Titl. II, Capit. asupra căsătoriei.

¹¹⁴ Adică, mai corect, se putea schimba un cult gentiliciu cu altul.

¹¹⁵ Varro (R. rust. I, 10) zice *viritim*. Vom discuta mai jos chestia (Paragr. despre organiz. propr).

¹¹⁶ Adică onorînd numai «manii» strămoșilor imediați; onorarea tuturor strămoșilor, până la origine, rămînînd un apanagiū al șefului de gens. Explicarea aceasta ne pare mai naturală de cît cea dată, în de obște, de romaniști, cari văd în cultul domestic un cult cu totul distinct de cel gentiliciu și creat spre a consacra prin religie întemeierea unui domiciliu distinct pentru fiecare familie.

cu riscul vieții: C. Fabius Dorsa, când Roma era asediată de Galii, traversează posturile dușmanilor pentru a merge pe Quirinal (unde era altarul ginței sale) să ofere sacrificiul instituit de *gens* Fabia.

Se păstrează de asemenea între membrii aceleiași ginți o solidaritate, moștenită din faza clanurilor primitive și manifestată prin datoria de a se ajuta între dinșii, și prin dreptul de a blama purtarea unui «gentil». Astfel, dacă un membru al ginței devine captiv și nu are cu ce se rescumpăra, gintea îi vine în ajutor. Acelaș lucru, în caz de amendă, ori de imposibilitate de a plăti o datorie, sau pentru întâmpinarea cheltuelilor ocazionate de exercitarea unei magistraturi ori sacerdoțiu. Tutela, curatela sînt de asemenea în sarcina «gentililor»; consiliul «gentililor» constata cazul și designa tutorele sau curatorele, șeful ginței priveghia și controla gestiunea. — În fine, consiliul «gentililor» (poate chiar și șeful singur) putea blama purtarea unui membru a ginței¹¹⁷ și chiar a-l exclude din ginte.

Gintea nu continuă însă a conserva multă vreme unitatea ei: un al doilea fapt veni să slăbească puternic legătura dintre «gentili»: apropierea de cătră șefii de familie a loturilor ce cultivaū din pămîntul ce aparținea în comun tuturor membrilor ginței. Acest fapt se întîmplă (cum se va vedea mai jos) cam cătră anul 300 de la fundarea Romei (475-450 în. de Hr.). De atunci desmembrarea ginților se accentuă din ce în ce. Cam în aceeași epocă instituția aceasta se întinse și la plebe, a căreia egalizare cu patricii, în fața legii, nu întîrziie mult. Dar, urmîndu-și cursu-î regulat, evoluția politico-socială trebuia să conducă la dispariția acestei instituțiunî sociale primitive, paralel cu dezvoltarea și consolidarea Statului¹¹⁸.

¹¹⁷ Intre alte mijloace de blam, era și acela de a interzice altor membri ai ginței de a purta numele respectivului. Astfel a fost cazul cu Marcu Manliū Capitolinul, după cum ne raportează *Tit. Liviū* (VI, 20): «*Adjectae mortuo notae sunt: publica una, ; gentilicia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur.*»

¹¹⁸ *Gajus* ne spune chiar (III, § 17) că în timpul său instituția aceasta

B. Proprietatea

§ 1. *Baza Proprietății. Familia pecuniaque.* E lesne de înțeles că ceea ce pretutindenî omul și-a apropiat mai întâi a fost lucrurile absolut indispensabile existenței. El trebuia să caute mai întâi satisfacerea nevoilor celor mai stringente. La început, nici nu-și putea agonisi mai mult de cît îi era necesar; dar nici nu și-ar fi dat osteneală să-și apropieze lucruri, de cari nu simțea o imediată nevoie. Nevoia imediată a fost prin urmare, la început, și pricina și justificarea orî cărei apropieri. Cînd, într'o fază posterioară, s'a ivit simțul prevederei, nevoia imediată a încetat de a mai fi singură busola activității omenești și omul, care mai înainte își apropia vînat, pește, fructe, numai cînd foamea îl silea și numai întru cît ea nu era deplin satisfăcută, a început a-și apropia și a crește animale, la cari rămînea să recurgă, cînd avea nevoie, pentru hrana sa, iar mai tîrziu începu să le întrebuinteze la muncile agricole, de la cari — într'un viitor și mai îndepărtat — aștepta satisfacerea nevoilor sale. Odată cu ivirea simțului prevederei deci, s'a lărgit — ca să zicem așa — și înțelesul nevoiei; dar totuși, tot numai ea a rămas singura justificare a apropierei exclusive a unui lucru. De aceea, cînd federîndu-se triburile, membrii lor și-au garantat reciproc liniștita stăpînire a averii lor, ei aû înțeles să garanteze ceea ce în mod justifiat deținea fiecare, adică — fiindcă exista deja familia — ceea ce era necesar pentru întîmpinarea nevoilor familiei. De aci distincțiunea pe care o găsim și la Romani, ca și la alte popoare, între bunurile necesare și avuția superfluă. Cele d'întăi numai erau garantate de Stat, și numai ele deci erau susceptibile de proprietate propriu zisă, cea de-a doua era deținută fără garanția Statului, asupra ei nu exista un drept de proprietate propriu zisă¹¹⁹.

căzuse în desuetudine: «Qui sint gentiles primo commentario retulimus, et, quum illic admonerimus *totum gentilicium jus in desuetudinem abiisse*, supervacuum est hoc quoque loco de eadem re iterum curiosius tractare».

¹¹⁹ Acest mod de a explica distincțiunea aceasta ne pare mult mai

La Romani primitivi, prin urmare, găsim proprietatea garantată de curii, proprietatea «quiritară» — singura care era o adevărată proprietate — restrinsă la lucrurile necesare familiei, celelalte lucruri nu erau susceptibile de proprietate. Cu alte cuvinte, la Romani primitivi, baza proprietății era nevoile familiei.

Verificarea acestei aserțiunii o putem constata în chiar expresia prin care se designa totalitatea averii unui șef de familie: în expresia *familia pecuniague*. Deja faptul că era nevoie de unirea a 2 cuvinte pentru a designa totalitatea averii cuiva ne arată că se făcea o distincțiune în această avere. Dar, să mergem mai departe. Ce însemna *familia*? Ce însemna *pecunia*? Termenul *familia* se întrebuița nu numai pentru membrii familiei, ci și pentru vitele necesare agriculturii, pentru sclavi¹²⁰ și mai pe urmă, pentru casa de locuit, cu livada d'impresjur. *Familia* deci, însemna *res familiaris*, lucru necesar familiei, tot ce era trebuitor familiei. *Pecunia* însemna tot restul, ceea ce nu era absolut necesar familiei și, în special, vitele neîntrebuițate la agricultură¹²¹, fructele, chiar și moneda (m. sus, pag. 60). Că acesta a fost, în realitate, înțelesul acestor doi termeni, ne-o dovedește, și etimologia numelor acestora; iar înțelesul celor 2 expresii cari i-a

plausibil de cit cel dat de unii romaniști, cari ne prezintă această distincțiune ca provenind de acolo că «proprietatea implica, pentru oamenii din acea epocă, dreptul de a-și face dreptate singuri, luând pe zeii ca martori de legiimitatea dreptului lor și se credea că protecția zeilor nu era asigurată de cit pentru lucrurile necesare familiei».

Această explicare ar putea fi adaosă la explicarea noastră, spre a o întări, însă sub această formă: Fiind-că garanția statului atrăgea după sine dreptul de a-și face singur dreptate (cf. mai sus pag. 53), era natural să nu se acorde un asemenea drept de cit în interesul întâmpinării nevoilor existenței, decî pentru asigurarea numai a bunurilor necesare familiei.

¹²⁰ *Caton* în de Re rust. (138,142) întrebuițează *familia* și pentru a designa vitele de muncă și pentru a designa pe sclavi.

¹²¹ De aceea și fac autorii anticî distincțiune între animalele cari servesc la agricultură și cele cari nu slujesc la aceasta. Ast-fel: *Varro*, R. r. II, 5: bos arator.

înlocuit mai târziu — și anume expresiile: *res Mancipi* și *res nec Mancipi* — ne dovedește că distincțiunea aceasta între lucruri necesare familiei și lucruri ne necesare ei, avea un corelativ în recunoașterea dreptului de proprietate asupra celor dintâi și neexistența unui ast-fel de drept față de cele-l-alte. În adevăr, *res Mancipi* corespundea lui *familia*, cuprinzând aceleași lucruri cari alcătuiau și *familia*, plus fondurile italice și servituțile rurale¹²² despre care nu putea fi vorba în epoca primitivă; iar *res nec Mancipi* designa pentru jurisconsultii clasici aceleași lucruri pe cari Romanii vechi le designau prin *pecunia*¹²³. *Familia pecuniaque* se identifică deci cu *res Mancipi et nec Mancipi*. Deosebirea de nume provine din diferența de punct de vedere: în prima expresie, se privesc lucrurile din punctul de vedere al necesității lor pentru familie, în a doua expresie, se privesc lucrurile din punctul de vedere al posibilității lor de a fi or nu «cîștigate» prin mancipațiune. Însă, în primele secole, proprietatea «quiritară» — singura proprietate propriu zisă — nu se putea transmite, nu se putea «cîștiga» de cât prin mancipațiune (*mancipatio*), ast-fel în cât un lucru nesusceptibil de a fi transmis prin mancipațiune era prin însuși aceasta insusceptibil de a deveni obiect de proprietate. Lucrurile ce compuneau *pecunia* (*res nec Mancipi*) nu erau, prin urmare, în primele secole de la fundarea Romei, susceptibile de proprietate. Proprietatea era restrînsă la lucrurile necesare familiei (*familia*).

§ 2. *Organizația proprietății. Pămînturile gentilice. Heredium.* Cel mai ușor mod de a explica un lucru este a presupune că a fost tot-deauna așa cum îl constăți atunci cînd e vorba a-l explica; de aceea legendele au făcut tot-deauna

¹²² *Ulpian*, Regule, XIX, 1. «Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tom rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item jura praediorum rusticorum, velut via inter actus aqueductus; item servi et quadrupedes quae dorso collove domantur, velut booes muli equi asini. Ceterae res nec Mancipi sunt. Elefanti et cameli quamvis collo Dorsove domentur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt».

¹²³ *Gajus*, II, 81 constată că moneda era *res nec Mancipi*.

uz de acest mod de explicare. Dar, el nu a rămas apanagiul legendelor: s'au găsit scriitori — încă prea numeroși — cari să 'l erijeze în sistem. Nicăeri aïurea n'a luptat cu atîta cerbie acest sistem, pentru a se impune, cum a luptat în chestia organizației proprietății: proprietatea a fost, tot-d'auna și pentru toate bunurile, individuală, — iată cuvîntul său de ordine.

Cercetările sociologilor au dovedit pe deplin netemeinicia acestei susțineri. Proprietatea, în forma-î de azi, este rezultatul unei lente evoluțiuni, care, pentru proprietatea imobiliară, se rezumă în 3 faze principale: a) proprietatea colectivă saŭ, mai exact, comunitatea agrară; b) proprietatea familiară; c) proprietatea individuală.

Care este caracteristica fiecăreia din acestea și în ce fază se găsea, la Romani, proprietatea în epoca primitivă? Aceasta avem de cercetat.

În faza comunității agrare, omul nu deține încă pămîntul cu intenție de a și-l apropia exclusiv. Fiecare grup social se fixează pe un teritoriŭ care este la dispoziția membrilor grupului spre a-l cultiva. Ei îl exploatează saŭ în comun, saŭ pe familii¹²⁴. În primul caz, roadele se împărțeau de cătră șef între membrii grupului. În al doilea caz, fiecare familie își păstra sieși fructele rezultate din cultivarea lotului de pămînt ce i se atribuia prin sorț. Loturile se atribuiau familielor uneori numai pentru un an, alteori — mai des — pentru o epocă mai îndelungată. În această fază, membrii grupului au numai un drept de folosință, exclusiv personal, inalienabil și intransmisibil.

În faza a doua, durata atribuirii loturilor se mărește și ajunge indefinită: fiecare familie păstrează din tată în fiŭ lotul atribuit ei. Numai dacă familia se stinge, pămîntul atribuit ei se întoarce la comunitate; altfel, rămîne în familie din generație în generație. Proprietatea familiară este deci inalienabilă, dar se transmite din tată în fiŭ printr'un fel de ereditate «domestică».

În a treia fază, proprietatea apare în toată plenitudinea ei.

¹²⁴ Acest al doilea mod de exploatare este negreșit posterior celui alalt, dar au și coexistat simultan amîndouă.

Cu oare cari restricții puțin importante, proprietarul este liber să dispue cum îi place de lucrul său.

Aceste trei faze, cari se exclud una pe alta, în sensul că nu pot predomini două în acelaș timp la acelaș grup social, dar cari totuși pot să coexiste vremelnicește în aceeași societate, corespund la epoci anumite din evoluția societăților: comunitatea agrară corespunde epocii intrării în faza agricolă; proprietatea familiară corespunde epocii federării triburilor spre întemeierea Statelor (cetăților); în fine, proprietatea individuală corespunde epocii consolidării Statelor. Este prin urmare de prevăzut că la Romani, în epoca primitivă, vom găsi predominant proprietatea familiară. Dar, să vedem ce rezultă din puținele indicii ce avem asupra proprietății în Roma primitivă.

Roma s'a format, cum am văzut, prin federarea unor triburi deja de mult statornicite în apropierea locului pe care s'a fundat cetatea. Am constatat asemenea că ele cunoșteau deja agricultura. «Gințele» erau prin urmare, ca să zicem așa, legate de pământurile pe cari le cultivau și nu putea fi vorba ca ele să le abandoneze pentru a se așeza în cetate, după cum asemenea nu este admisibil ca ele, cari constituiră cetatea, a căror șefi făceau parte din consiliul regelui și a căror membri exercitaū puterea legislativă, să fi fost deposedate de pământurile lor. Așa dar, — lăsind de o cam dată la o parte chestia proprietății teritoriului cetății însăși — teritoriul din jurul cetății a continuat a fi în stăpînirea ginților cari au fundat cetatea.

Ce fel de drept de proprietate exercitaū gințele asupra acestui teritoriū? Pământurile acestea erau proprietatea individuală a fiecărui membru de *gens*, orî erau proprietăți familiare a familiilor ce constituiaū gințele, sau, în fine, membrii fiecărei *gens* stăpîneau în mod colectiv teritoriul pe care se stabiliseră și-l cultivau?

O serie de indicațiuni ne mărturisesc că această din urmă alternativă este cea exactă.

Astfel, cînd Atta Clausus cu întreaga sa *gens* emigră la

Roma (prob. an. 249 de la fund. Romei), senatul îi dădu în cetate cît teren voi și acordă pentru întreaga gens un *ager* din domeniul public, în afară de cetate, dincolo de riul Anio ^{124*} Nu e vorba de nici o împărțire între șefii de familie a acestei prea numeroase *gens*.

Cînd, în anul 271 (de la f. Rom.), un număr de cetățeni nu voiră să meargă în răsboiul contra Volseilor, consuliî le aplicară pedeapsa confiscărei bunurilor. Pămîntul ce ei cultivau nu fu însă confiscat, ci numai li se distruseră recoltele și li se dărirară casele ¹²⁵. Asta trebuie să însemne că numai acestea erau proprietatea lor,—pămîntul nu, el aparținea ginților respective în mod colectiv.

În primele timpuri ale Republicei, înainte de epoca decemvirilor, se creară 17 triburi rustice ¹²⁶. Șeșezeci din acestea poartă nume gentilicii, pe cînd toate triburile create mai

^{124*} *Tit. Liviū*, II, 16 : «Namque Attius Clausus. cui postea Appio Claudio fuit Romae nomen ab Regillo magna clientium comitatus manu Romam transfugit, his civitas data agerque trans Anienem ; vetus claudia tribus... appellata». cf. *Dion. din Halic.* V, 40 ; *Virg. Aen.* VII, 706 ; *Suetoniū*, Tiber., I.

¹²⁵ *Dion. din Hal.* VIII, 87 ; X, 33.

¹²⁶ Și în privința epocii în care s'au creat triburile rustice și în privința numărului lor primitiv este discuție. Această discuție nu atinge de foc valoarea faptului dat în text, ca dovadă în cestiunea ce cercetăm, fiind-că asupra numelor nu este discuțiune.—Cu toate acestea, să amintim aici disensiunea ce este între autori în privința numărului și datei creării primelor triburi rustice : *Dionisie din Halicarnas* susține (cel puțin după interpretarea ce a dat *Niebuhr* paragr. 15 din c. IV), că deja sub Serviū Tuliū existau *douăzeci și șase* de triburi rustice. Pe de altă parte, *Tit Liviū* ne vorbește de 21 triburi la anul 260 de la fund. Romei (494 în. de Hr.). Pentru a concilia aceste texte s'a presupus că numărul triburilor a fost redus prin cuceririle lui Porsenna și că s'a făcut chiar o nouă împărțire pe urmă, ceea rezultă—zice-se—din chiar textul lui *Tit Liviū*, care spune (II, 21, *in fine*) : «Romae tribus una et virginti *factae*». Aceste conjecturi n'au găsit partizani și s'a admis că Serviū Tuliū a creat numai cele 4 triburi urbane (v. mai sus pag. 54), iar triburile rustice sînt posterioare, datînd din primele timpuri ale Republicei și că la an. 260 erau în număr de 17 (pe b. lui *T. Liv.* II, 16). *Mommsen*, de acord cu această opiniune cît privește epoca creării triburilor rustice, dieră de dinsa în privința numărului : susține că erau numai 20.

tîrziu, ca și cel de al 17-lea, poartă nume de localități¹²⁷. E foarte probabil că pricina pentru care s'a dat nume gentilicii acestor triburi a fost aceea că ele cuprindeau pămînturile ginților respective; prin urmare membrii fiecărei ginți stăpîneau în mod colectiv un teritoriū său cel puțin stăpîneau bucăți de pămînt contigue pe un teritoriū, ceea ce presupune o anterioară comunitate agrară.

În fine, în legea celor douăsprezece table găsim o dispozițiune, prin care, în anumite cazuri¹²⁸, se acordă membrilor ginței *în mod colectiv* patrimoniul unui șef de familie (din gîntea respectivă), încetat din viață. Această dispozițiune, probabil de origină cutumiară, nu se poate explica de cît dacă o considerăm ca o urmă de comunitate de bunuri între gentili; iar, cît privește pămîntul, trebuie să admitem că proprietatea era colectivă sau cel mult, în parte, familiară, adică ne găsim în epoca de tranziție dintre aceste două faze a evoluției proprietății. De aceea, aici nu avem a face cu un drept de moștenire propriū zis, ci cu un drept de întoarcere, un fel de *retour successoral*, ceea ce s'a zis că chiar rezultă din unele texte și, în special, din *Cicero*, De oratore, I, 39, unde, vorbind de procesul dintre libertii Marcelli și patricii Claudii, el zice că acești din urmă pretindeau să se *întoarcă* la dinșii, în calitatea lor de gentili, ereditatea unui Marcel (hereditatem gente ad se *redire* dicebant).—Un asemenea drept este, cum

¹²⁷ Iată numele ce purtau cele 16 triburi: *Aemilia*, *Camilia*, *Claudia*, *Cornelia*, *Fabia*, *Galeria*, *Horatia*, *Lemonia*, *Menenia*, *Papiria*, *Pollia*, *Pupinia*, *Romulia* (Romilia), *Sergia*, *Veturia* (Voturia) și *Voltinia*. Al 17-lea trib, care poartă nume de localitate și care a fost, poate, creat posterior celorlalte (dar exista și el în anul 260 f. R.) este *Clustumina* (Crusturmina). Triburile create în urmă poartă, cum am zis, nume de localități; astfel, iată numele primelor triburi create după cele enumerate: *Stellatina*, *Tromentina*, *Sabatina*, *Arniensis* (Arnensis) (create în an. 367 d. f. Rom., *Tit Liviū*, VI, § 5).

¹²⁸ Dacă murind *intestat* nu avea *heres suus* nici agnați, sau aceștia nu primeau moștenirea. Iată textul legii celor 12 table: «Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento». (Disp. clasată în *Tabula V*, No. 4 și 5).

am zis mai sus, caracteristica proprietății familiare și, dacă în epoca celor 12 table, proprietatea se găsea în această fază putem deduce din aceasta, cu maximum de probabilitate, că Romanii primitivi au avut comunitate agrară.

Faptele enumerate deci confirmă ceea ce cercetările sociologice ne-au îndemnat a afirma de la început: că și la Romanii, ca și la celelalte popoare, proprietatea a trecut prin aceleași faze. Putem încă adăoga, pe baza celor mai sus arătate ¹²⁹, că, în epoca regală, pământurile din afară de cetate, se găseau sub regimul comunității agrare: membrii fiecărei *gens* stăpîneau, în mod colectiv, părți din aceste pământuri, pe cari le vom numi, din această cauză, pământuri gentilice.

Această stare de lucruri a continuat puțin și sub Republică; cum se va vedea în titlul următor. Deja înainte de epoca decemvirilor însă, pământurile gentilice devenise proprietăți familiale.

Dar, dacă gințile cari au fundat Roma, au continuat după fundarea cetății a stăpîni — sub forma proprietății colective — pământurile pe cari erau mai dinainte statornicite, repartizate și-au ele, pentru a-l stăpîni tot colectiv, teritoriul cetății?

Aceasta n'ar fi fost imposibil, cu atîta mai mult cu cît cele ce ni se raportează despre întemeierea Romei ne îndeamnă să credem că locul pe care s'a fundat cetatea era neocupat.

Un pasaj din *Dionisie din Halicarnas* (II, 7) pare chiar a veni în sprijinul unei asemenea susțineri, căci el ne zice că Romul împărți teritoriul în treizeci de loturi, pe cari le dădu prin sorț celor 30 de curii, după ce rezervă o parte pentru cult și alta pentru domeniul public. Curiile dar ar fi stăpînit în indiviziune acele loturi. Însă, pe de o parte *Varro* și *Pliniu* ne zic că Romul dădu fie-cărui cetățean cite două jugere de pămînt, cari constituiră ceea ce — adaogă *Varro* — s'a numit *heredium* ¹³⁰. Iar, pe de altă parte, însuși *Dionisie*

¹²⁹ *Adde* nota 134 pag. 103.

¹³⁰ *Varro*, De re rust. I, 10: «Bina jugera quod a Romulo primum divisa viritim, quae heredem sequerentur, heredium appellarunt». — *Plinius*, XVII, 2, 7: «Bina tunc jugera populo Romano satis erant nullique

din *Halicarnas*, într'un alt pasaj, zice că Numa Pompiliu, poruncind fiecărui cetățean să însemne hotarele proprietății sale, le consacră zeului *Terminus*¹³¹. Se făcuse prin urmare o a doua împărțire: se împărțise loturile curiilor pe șefi de familie.

Autorii aceștia nu spun lămurit care teritoriū a fost supus împărțelei. Dar, cum amzis mai sus (pag. 98), nu e de admis ca gințile cari au fundat cetatea să fi părăsit pământurile ce cultivau, sau să se fi deposedat unele pe altele. Nu poate fi dar vorba de împărțirea ogoarelor gentilice, ci de împărțirea teritoriului pe care gințile au întemeiat cetatea¹³², care teritoriū, foarte probabil, fusese liber. Aceasta se verifică și prin cuvântul special de *heredium* întrebuițat de *Varro*. Acest cuvânt, după cum remarcă Cuq — întemeindu-se pe observația lui *Pliniu* (XIX, 4, 50) că, în legea celor 12 table, se întrebuițează totdeauna, pentru a designa casa de locuit, cuvântul *hortus*, care are aceeași însemnare ca și *heredium* — nu trebuie confundat cu *ager*, care era pământul arabil («qui arari aut colli possit», zice *Cicero*); *heredium* fiind sinonim cu *hortus*, însemnează casa de locuit cu livada d'impresjur. *Romulus* deci, a împărțit nu ogoarele, ci teritoriul cetății¹³³.

majorem modum adtribuit» (*Romulus*). — Cf. *Siculus Flaccus* (Edit. Lachmann, Berlin, 1848, vol. I *Gromatici veteres* p. 153,28): «...Cum antiqui agrum ex hoste captum victori populo per bina jugera partiti sunt, centenis hominibus ducentena jugera dederunt».

¹³¹ *Dion.*, II, 74: «... κελύσας... εκάστω περιγράψαι τήν έαυτοῦ κτήσαν και στήσαι λίθους επί τοις όροις, ίεροδς απέδειξεν όρίων Διός τοδς λίθους».

¹³² Este adevărat că *Cicero*, De Republ. (II, 14) afirmă că împărțirea pământurilor s'a făcut de Numa și că teritoriul ce s'a împărțit era acel al cetăților cucerite de Romul; dar această afirmațiune izolată nu poate răsturna cele zise de *Dionisie din Halicarnas*, *Varro* și *Pliniu*. De altminterlea, ea lasă în suspensie chestia ce ne preocupă: cui aparține teritoriul cetății, sau ce drepturi aveaū asupra lui gințile? — Cf. *Fustel de Coulanges* (Revue des questions historiques, vol. XIV [an. 1889] pag. 409) care găsește nimerit să împace aceste texte, susținind că s'au făcut două împărțiri: una sub Romul, care împărți teritoriul din lăuntru cetății; alta sub Numa, care împărți teritoriul cucerite.

¹³³ Cf. mai sus nota 124* (ac. cap.), unde se vede cum face *Tit. Liviu*

Numele de *heredium* ne ajută să constatăm și natura dreptului ce aveaș asupra acestor loturi din teritoriul cetăței membrii ginților. În adevăr, după cum explică *Varro* (nota 130 de mai sus), numele acesta s'a dat loturilor fiindcă se transmiteau prin moștenire, erau ereditare¹³⁴. Și nu se face de sigur aluzie prin nume la *posibilitatea* de a fi transmise prin ereditate — la ceea ce adică ar fi un caracter și a proprietăței individuale —, ci la *necesara* lor transmitere la continuatorii familiei, ceea ce constituie caracteristica proprietăței familiare¹³⁵. — S'ar putea observa că *Varro* zice și *virilim*, ceea ce ar însemna că s'a dat fie-cărui individ cite un loc, nu numai șefilor de familie, și deci s'a instituit proprietatea individuală. A interpreta însă astfel cuvântul acesta al lui *Varro* ar fi să dăm cu buretele peste tot ce știm despre organizația familiei, în timpurile primitive, la Roma: membrii familiei

distincțiune între teritoriul cetăței și ogoare, vorbind de venirea lui *Atta Clausus*. Cu aceeași ocazie *Dionisie din Halicarnas*, *Suetoniu* etc. fac aceeași distincțiune. — *Suetoniu*, în adevăr, nu prezintă limpede distincțiunea din text, fiindcă el vorbește nu de casă de locuit în cetate, ci de loc pentru mormint; dar trebuie să se înțeleagă că i se dăduse și loc pentru casă, după cum trebuie asemenea să se înțeleagă că nu numai pentru clienții lui *Appiu* era ogorul dat, ci în primul rînd pentru dînsul. El se exprimă deci incorect în ambele părți ale frazei sale: «... agrum insuper trans Anienem clientibus locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio...»

¹³⁴ Aceasta mai însemnează încă și că celelalte pămînturi nu erau transmisibile prin ereditate: altfel, n'ar fi fost nevoie să se scoată în relief această caracteristică a loturilor împărțite de Romul. Numele *heredium* deci este încă o dovadă că ogoarele erau sub regimul comunităței agrare.

¹³⁵ În adevăr, un nume dat în astfel de împrejurări trebuia să designe caracteristica acelu drept față de cele ce există până atunci, natura lui particulară. Or, caracteristica de a fi transmisibil prin moștenire nu e nota fundamentală a noțiunii proprietăței individuale, caracteristica acesteia e alienabilitatea; de aceea s'ar fi dat alt termen, de era vorba de a caracteriza o proprietate individuală. Din potrivă însă, caracteristica proprietăței familiare este tocmai această transmisibilitate — sau, mai corect, necesară transmitere — la continuatorii familiei și deci e nu se poate mai natural să se fi designat prin acel nume o proprietate familiară.

nu contaŭ faŭă de cetate, singur Ńeful avea rol Ńn cetate Ńi *virilim* nu poate să Ńnsemne alt ceva de cŃt: pe Ńef de familie. — Că *heredium* era o proprietate familiară, care prin urmare rămŃnea din generaŃie Ńn generaŃie Ńn familie, sub stăpŃnirea indivisă a membrilor ei, se constată Ńi din oarecare texte: 1) situaŃia membrilor familiei ca stăpŃni ai herediului se designa prin cuvŃntul *consortium* = stăpŃnire de-avalma, ndivisă, de la *sors* adică *lot*, cuvŃnt care se ŃntrebuŃta Ńn iloc de *heredium*; 2) erezii legitimi se numeau (Ńi numele acesta s'a păstrat Ńi Ńn epocele posteroare) *heredes sui* = moŃtenitori ai propriului lor lucru (fiind-că erau consideraŃi ca coproprietari cu Ńeful de familie peste *heredium*).

Heredium, ca ori ce proprietate familiară, trebuia Ńncă să nu poată fi cŃŃtigat prin moŃtenire de către femeii (prin cari ar fi putut apoi trece Ńn altă familie) Ńi să fie inalienabil.

AmŃndouă aceste condiŃiuni le 'ndeplina *heredium*-ul.—Mai Ńntăi, cŃt priveŃte chestia dreptului de moŃtenire ab intestat a femeiei, legislaŃia primitivă pare că nici nu s'a ocupat de această chestie — Ńn legea celor 12 table nu se vorbeŃte despre aceasta —, dar nici nu era nevoe să se Ńndepărteze femeile de la moŃtenirea *ab intestat* pentru a Ńmpedeca trecerea *heredium*-ului Ńn alte familii. In adevăr, aceasta nu se putea face de cŃt prin căsătoria *cum manu* a femeiei; Ńn acest caz Ńnsă intervenea autoritatea familiară Ńi, la un popor, la care obiceiurile erau atŃt de puternice, mai ales Ńn epoca noastră, era de-ajuns autoritatea familiară pentru a Ńmpedica călcarea lor. De femeea *alieni juris* (sub puterea părintească) nici nu poate fi vorbă; dar Ńi femeea *sui juris* se găsea sub tutelă Ńi tutorele era păzitorul obiceiurilor, el trebuia să o oprească de a face să Ńasă din familie bunurile familiare printr'o căsătorie *cum manu* (pe care nu o putea contracta fără autorizaŃia tutorului).

CŃt priveŃte inalienabilitatea Ńntre vii, lăsŃnd la o parte diverse fapte istorice cari arată limpede că moravurile prohibeau Ńnstrăinarea *heredium*-ului ¹³⁶, următorele două con-

¹³⁶ Această prohibiŃiune mergea până acolo, Ńn cŃt cŃnd Statul confisca

siderațiunii, semnalate de *Cuq*, dovedesc în deajuns că *heredium* era inalienabil între vii: 1) nu exista un mod patrician de a înstrăina proprietatea fonciară, ceea ce trebuie să însemne că ea a devenit alienabilă, când — cel puțin în fața legii — distincțiunea între patrici și plebei nu mai exista; 2) modul primitiv de înstrăinare între vii — *mancipatio* — era, după cum îl arată numele (care derivă de la *manu-capere* = a apuca cu mîna ¹³⁷), aplicabil numai la lucrurile cari puteau fi apucate cu mîna ¹³⁸.

Continuînd a fi proprietate familiară, *heredium* a fost totuși transmisibil prin testament, cînd acesta s'a născut. În adevăr, pe de o parte noi credem că testamentul n'a existat de la origină, cum afirmă cei mai mulți romaniști (și rămîne să justificăm susținerea noastră la timp, în titl. II); iar pe de altă parte, socotim că *heredium*-ul putea fi transmis prin testament, ceea ce iarăși se neagă de cei ce admit, ca și noi, că *heredium* era o proprietate familiară. Această din urmă afirmație a noastră va părea poate paradoxală: caracteristica proprietății familiile e de a trece din generație în generație la familia respectivă; iar, dacă un șef de familie n'are erezi, proprietatea-i se 'ntoarce la comunitate. Ce fel de proprietate familiară este însă aceea care poată fi transmisă prin testament? Toată eroarea însă este aici: că se înțelege testamentul în sensul nostru modern, pe cînd testamentul, la Romani

bunurile culva și le vindea *sub hasta*, el nu-l vindea și casa, ci punea să o dărime și locul pe care era ea se consacra zeilor. Sint numeroase exemple.

¹³⁷ Această etimologie a fost contestată pe motivul că *mancipatio*, *mancipare* designă faptul înstrăinătorului, pe cînd *manu-capere* este faptul cumpărătorului. Însă, acesta a și fost înțelesul primitiv al *mancipatiei*: ea designa faptul cumpărătorului; iar fapta înstrăinătorului se exprima prin *manu-emittere*, expresie pe care o găsim, în *Plaut*, opusă expresiei *mancupare*. Prin extensiune s'a întrebuițat această expresie, sub forma *emancupare* ori *emancipare*, pentru întreg actul de înstrăinare, iar mai pe urmă s'a întrebuițat, pentru a designa acest act în întregime, însuși forma *mancipare*, *mancipatio*. — Un lucru absolut analog s'a înțimplat cu *obligatio*.

¹³⁸ Mai tîrziu prin extensiune s'a aplicat și la imobile. *Gajus*, I, 121.

primitivi, era cu totul alt-ceva. Testamentul era, la dinșii, numai un mijloc de a crea continuatorii ai familiei, în lipsă de *heredes sui*¹³⁹. De aceea cînd, cu învoirea comiților ori a reprezentanților lor (cinci marturi, cetățeni, puberi), un șef de familie își crea un continuator al familiei sale, *herediul* și toată averea lui trecea de drept la aceasta, în calitatea-î de continuator al familiei¹⁴⁰, și astfel transmiterea proprietății prin testament era perfect acelaș lucru ca și transmiterea ei prin ereditare la *heredes sui* a mortului: ea rămînea tot în familie.

În definitiv deci, *heredium* era o proprietate familiară. Prin constituirea lui, s'a fundat proprietatea fonciară. Asta nu s'a făcut negreșit printr'un simplu decret—ca să zicem așa— a lui Romulus, cum ne raportează autorii antici; dar, după toate probabilitățile, deplasarea ginților pentru a veni să întemeieze cetatea a provocat, în adevăr, crearea proprietății familiare.

Odată constituită, proprietatea a fost pusă sub garanția statului (m. sus pag. 51 sq.) și sub garanția religioasă. Cea d'întăi atragea după sine dreptul pentru cel lezat de a-și face dreptate singur (pag. 53), cea de-a doua expunea la pedeapsa morții pe cel care lovea în dreptul altuia¹⁴¹.

Noi am vorbit pînă acum numai despre proprietatea fonciară. Nu pămîntul este însă primul lucru asupra căruia se exercită dreptul de proprietate. Prima proprietate a fost pretutindenî proprietatea mobilă, începînd de la instrumentele

¹³⁹ Chestiunea se va trata mai departe, în titl. II; acolo vom justifica susținerile noastre.

¹⁴⁰ Creat cu învoirea comunității, care, prin aceasta, renunțase la dreptul de întoarcere.

¹⁴¹ *Dionisie din Halicarnas* (II, 74) zice (v. m. sus nota ¹³¹) că Numa a obligat pe fiecare (șef de familie) să-și însemne hotarele proprietății și le-a pus sub protecția lui Jupiter Terminalis, hotărînd că cine va călca hotarele altuia să poată fi omorît și el și vitele lui (*Sacer esto*). — Cf. *Festus* (*Paulus Diaconus*) cuv. *Termino*: «Termino sacra faciebant, quod in ejus tutela fines agrorum esse putabant Denique Numa Pompilius statuit, qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse».

primitive de vînat, pescuit, etc. și până la acea care face tranziția către proprietatea pămîntului: până la proprietatea asupra animalelor domestice și destinate agriculturii.

Și la Romani, ca pretutindenți, această proprietate s'a ivit mai întîi. Cuvintele *dominus* și *herus*, prin care se designa proprietarul, ne permit să întrevădem epoca în care proprietatea se întindea numai asupra lucrurilor mobiliare: *herus* din rădăcina *hir* (gr. $\chi\epsilon\iota\rho$ = mină) este cel ce apucă cu mina — și, în special, asupra animalelor domestice: *dominus*, de la *domare* (= a îmblînzi), este cel ce îmblînzește un animal. Animalele susceptibile de a fi îmblînzite — *quadrupes quae dorso collove domantur*¹⁴² — au și constituit prima proprietate «quiritară» și au fost totdeauna *res Mancipi*. Alături de animalele, sclavii — îmblînziții (prinșii) din răsoaie — intră în această primitivă concepțiune a proprietății. Și ei au fost totdeauna *res Mancipi*¹⁴³.

¹⁴² *Ulpian*, Regule, XIX, l. v. m. sus. nota 122, p. 96.

¹⁴³ S'a pretins, pe baza cuvintelor *adsiduus* și *locuples*, că proprietatea de pămînt a fost, de la început, la Roma, principala avere. — Cuvîntul *adsiduus* designă pe contribuabil, ceea ce ar însemna că caracteristica contribuabilului era de a fi proprietar de pămînt (de unde rezultă și susținerea, de care nu ne putem ocupa aici, că Serviu Tuliu ar fi împărțit pe cetățeni în clase, după averea lor teritorială). Este adevărat că *adsiduus* nu derivă, cum ziceau cei vechi, de la *assem-duere* (=dare), a da asil, adică a plăti impozitul; fiindcă nu se poate explica existența lui *d* din prima silabă (este și forma *assiduus*, dar e mai nouă) și a întregii silabe a doua (*si*). *Adsiduus* derivă de la *adsideo* (nu de la *adsido* fiindcă acesta are *i* lung, pe cînd *adsiduus* are *i* scurt și nu e nici un motiv care să explice această schimbare); însă *adsideo* nu conține absolut nici o idee de proprietate, ci indică numai o idee de așezare, statornicire, astfel: *Flamen adsiduus Jovis* (în Tit. Liviu) însemna: Flamin care nu trebuie să părăsească templul lui Iov; — *alia dicentur assidue* (în Pliniu) = altele se vor spune pe așezate. De aceea *adsiduus* nu însemna un proprietar de pămînt, ci om statornicit pe pămînt ca să-l cultive, și aceasta era caracteristica tuturor membrilor de *gens* cari erau statorniciți pe terenurile gentilice și cari constituiau grosul contribuabililor. El a pierdut mai pe urmă sensul primitiv și a însemnat numai contribuabil (*qui aes dat*), de aceea i s'a atribuit de cei vechi altă origină etimologică. — Cuvîntul *locuples* ar însemna, după Pliniu,

În Roma veche, prin urmare, avem mai întâi proprietatea lucrurilor mobile (mai ales arme și instrumente): ea datează din epoca vieții nomade. În al doilea loc, avem proprietatea asupra animalelor domestice; aceasta e o achișiune a vieții semi-sedentare. În fine, viața sedentară (faza agricolă) aduce cu sine comunitatea agrară, din care se naște, deja în epoca de care ne ocupăm, embrionul proprietății fonciare: proprietatea familiară.

§ 3. *Modurile de dobândire a proprietății.* În epoca noastră, modurile de dobândire a proprietății quiritare se reduceau la unul singur: *mancipațiunea*; dar, pe lângă acesta, am putea adăogi: *a) usucapiunea*, care e mai târzie, însă exista înainte de epoca decemvirilor, și *b) hereditatea domestică*, care era și ea, în definitiv, un mod de dobândire a proprietății. Despre cea dintâi și despre aceasta din urmă s'a vorbit incidental în însuși acest capitol (pag. 105 și pag. 104), determinându-se natura lor. O tratare mai completă nu se poate face aici, fiindcă tot ce știm despre vechiile lor forme aparține epocii de care ne vom ocupa în titlul al doilea. Cu atîta mai mult rămîne, pentru acel titlu, studiul usucapiunei.

«plin de ogoare» (*locupletes dicebant loci, id est agri, plenos*), iar Cicero ni-l prezintă (în Top. 2) ca sinonim cu *adsiduus*; urmează deci, s'a zis, că deja în epoca primitivă avuția consta în ogoare. De etimologiile date de autorii vechi nu trebuie însă să prea ținem seamă, fiindcă ei se conduceau, în genere, de înțelesul ce aveau cuvintele în timpul lor. E de prisos a mai insista aici asupra adevărului că cuvintele suferă, în aceeași limbă, necontenite și colosale schimbări de sens: astăzi avem o întreagă știință (*Semasiologia*) care se ocupă cu evoluțiunea cuvintelor din punctul de vedere al semnificațiunii. Pe etimologia dată de Pliniu cuvîntului *locuples* nu prea trebuie dar să punem temei, cu atîta mai mult cu cit Varro și iarăși Cicero (în De Rrep. II, 9) ni-l prezintă ca sinonim cu *pecuniosus*. În concordanță cu această semnificație stă coniectura lui Mommsen că *locus* ar înlocui în acest cuvînt pe *loculus*—locușor unde se strînge ce e prețios, casetă. *Locuples* ar fi însemnat deci, la origină, bogat în lucruri de valoare. Această explicație ar fi încă în acord cu un fragment al lui Festus (Paulus Diaconus, cuv. *Rodus*) din care pare a rezulta că în timpurile primitive fiecare declara, la facerea censului, și ce aramă-monedă (*aes rude*) poseda.

Să adăogăm că prin ocupațiune, tradițiune se putea dobîndi, și în această epocă, o proprietate, ca să zicem așa, precară nu însă *dominium ex jure Quiritium*.

C. Obligațiuni

E neîndoelnic că nu poate fi vorba, în această epocă, de obligațiuni în sensul modern al cuvîntului, cum, de altfel, n'am putut găsi nici o concepțiune a proprietății ca cea din timpurile noastre. Dar, cestiunea e dacă se poate cel puțin surprinde în germene «legătura de drept», care capătă în dreptul clasic roman atîtea forme și care este negreșit cea mai frumoasă parte din edificiul juridic ce Romanii ne-au lăsat moștenire. Căci, în adevăr, noțiunea obligațiunei s'a ivit pretutindeni mai tirziu de cît noțiunea proprietății¹⁴⁴; ea aparține unei epoci în care relațiunile de afaceri s'a înmulțit și banul a devenit elementul normal al transacțiunilor; de aceea nu ar fi de loc anormal a nu putea surprinde, în această epocă, germenele acestei noțiuni.

Noi socotim însă că e de constatat, în epoca noastră, dacă nu chiar un embrion ale noțiunei obligațiunei, cel puțin un fel de tranziție de la dreptul de proprietate la drepturile de creanță, în așa numitul *nexum*, — despre care urmează să zicem cîteva vorbe sub această rubrică.

Răsboaiele numeroase făceau foarte dificilă situațiunea populațiunei sărace, în special a plebei. Bogatul, dacă pleca la răsboi, își lăsa sclavii să-i cultive pămîntul; pămîntul celui sărac însă rămînea pustiū. Cînd acesta se 'ntorcea acasă, trebuia să 'mprumute de la cel bogat spre a plăti impozitul și a-și cultiva pămîntul. Apoi, independent de sdruncinul ce aduceau răsboaiele, plebeul era nevoit să recurgă la 'mprumut,

¹⁴⁴ «Dreptul real este prototipul unei epoci din viața juridică; dreptul de creanță este prototipul unei epoci posteroare» *Kuntze*, Die Obligationen in Roemischen und Heutigen Recht pag. 4 (Apud *Muirhead*, op. cit trad. fr. pag. 588). Cf. *Cogliolo* Saggi sopra l'evoluzione del diritto, Torino, 1885; pag. 92 sq.

pentru că el avea numai micul *heredium*, al căruia produs rar îi ajungea. Pe de altă parte, șansa de a acoperi datoriile era foarte nesigură. Chiar dacă recolta era bună, comerțul fiind de tot restrâns, prețurile erau mici și deci nu se câștiga mult. Alte resurse nu avea. Odată făcut dar un împrumut, rar se putea achita suma împrumutată. De aceea casele patricilor erau pline de prizonieri pentru datorie și plebea protesta încontinuu în contra asprimei de neînchipuit a creditorilor¹⁴⁵: nemulțumirile și revoltele provocate de cruzimea acestora ocupă un loc atît de considerabil în istoria primelor secole.

N'avem cu toate acestea, de cît prea puține indicii asupra naturii acestor raporturi juridice și, fiind reduși la coniecturi, divergențele dintre autori sînt foarte numeroase: *von Danz* (*Lehrbuch der Geschichte des Römischen Rechts*, II, 21—32) citează 14 explicațiuni diferite și *Cuq* (op. cit. pag. 376) mai constată încă 7. Ne vom mărgini aici a da numai cîteva indicațiuni, fiind-că vom reveni mai pe larg asupra acestei chestiuni în titlul al doilea.

Acest raport juridic între împrumutat și împrumutător se numea, cum deja am spus, *nexum*. Acest nume derivă de la *nectere* = a lega¹⁴⁶ și ne indică consecința ce atrăgea neplata: împrumutatul trebuia să se prezinte pentru a fi legat

¹⁴⁵ Astfel, *exempli gratia*, *Tit Liviu* ne zice (Cartea II, cap. 23), că pînă la afită ajunsese ura dintre patricii și plebei, încît pe cînd Volscii amenința Roma, aceștia murmurau că e mai bine între dușmanii de cît între concetățenii lor cari îi țin aserviți și impilați din cauza datoriilor: «Sed et bellum Volsecum imminabat et civitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant se foris pro libertate et imperio dicantes domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace, et inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse». Apoi el ne descrie cum se precipită în for «un bătrîn cu semnele tuturor nenorocirilor», care fusese ținut de creditorul său nu în servitute, ci în închisoare și tortură (*non in servituten sed in ergastulum et carnificinam*), cum mulțimea se revoltă, etc. (Revolta se astîmpăra cu promisiuni, care se uitară după terminarea războiului cu Volscii).

¹⁴⁶ *Festus* cuv. *Nectere*: «Nectere ligare significat...».

(*se nexum dare* ¹⁴⁷). Creditorul deci avea un drept asupra corpului debitorului: *pecuniae creditae corpus debitoris obnoxium*, zice *Tit-Liviu* (VIII, 28), adică corpul debitorului slujea să indemnizeze pe creditor. De aceea chiar, dacă se contestă datoria, înaintea magistratului nu va figura împrutatul, care e însuși obiectul procesului, ci un al treilea numit *vindex*, de la *vindicare*, vine și revindecă pe împrumutat de la împrumutător ¹⁴⁸.

Cu alte cuvinte, nu găsim încă în *nexum* nimic din noțiunea modernă a obligațiunei, ci numai un drept de proprietate a creditorului asupra debitorului, însă un drept de proprietate condițional: *a*) era supus la o condiție suspensivă, anume: termenul datoriei; *b*) era supus la o condiție rezolutorie: plata datoriei. Nu avem, prin urmare, a face cu un drept de proprietate propriu zis ¹⁴⁹, ci cu un raport juridic de tranziție de la dreptul de proprietate la dreptul obligațiunilor. Din acest drept a scăpat mai târziu noțiunea obligațiunei și prima dovadă de aceasta e însuși numele *obligatio* și *obligatus*, care sînt aproape sinonime cu *nexum*, *nexus*, însemnînd situația celui care nu și-a plătit datoria: legat, pus în lanțuri, *victus*, *ligatus*, *obligatus*.

Nexum este deci germenul drepturilor de creanță. Evoluțiunea lentă care a transformat pe *nexum* în *obligatio* (noțiunea abstractă a obligației) se va studia treptat în titlurile următoare.

¹⁴⁷ *Corpus in nervum ac suplicia ; nervo ac vinculis corpus liberum teritere* (Tit Liviu, VI, 11). — Cf. *Festus* pentru sensul cuv. *Nervum*: «Nervum appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quamquam Plautus eo etiam cervices vinciri ait».

¹⁴⁸ *Festus* cuv. *Vindexi* «Vindex ab eo, quod vindicat, quo minus is, qui prensus est ab aliquo, teneatur».

¹⁴⁹ Un fapt important de remarcat încă este acela că, ori care ar fi fost situațiunea datornicului — arestat, redus în stare de servitute, pus în lanțuri de către creditorul său —, el nu suferea nici o *capitis deminutio* (v. m. sus nota 92 pag. 82).

A P E N D I C E

A. *Organizația judecătorească.* Numai dînd un sens foarte larg acestei expresiuni, putem vorbi, în epoca regală, de o organizație judecătorească. În realitate, nu aș existat de loc mai ales pentru procesele civile, judecătorii și nici nu se de-gajase încă din autoritatea supremă a șefului, o putere judecătorească. În baza autorității sale supreme, regele deslega neînțelegerile dintre cetățeni, întru cît aceștia se adresaū la dînsul, sau întru cît credea el că e nevoie să intervie spre a evita colisiunile și desordinele.

Aceasta nu este socotința unanimă a autorilor. Din potrivă, unii cred că aș existat deja în epoca aceasta *Xviri stlitibus judicandis* și *centumviri*¹⁵⁰; iar alții socotesc că *colegiul pontificilor* era însărcinat, în epoca regală, cu judecarea contestațiilor¹⁵¹.

¹⁵⁰ Unul din cei mai ardenți partizani ai acestei opinii este *Ch. Maynz* (op. cit. pag. 58 sq) care susține că nu poate fi vorba ca judecătorii particulari să fi precedat aceste colegii, create — după opinia protivnică — «un beau jour, on ne sait trop pourquoi», fără să găsească însă nimerit a discuta argumentul decisiv al partizanilor opiniei protivnice, extras din *Festus (Paulus Diaconus)*, cuv. *Centumviralia* *judicia*, anume acela că centumvirii sînt reprezentanții celor 35 triburi și deci sînt posteriori anului 513 (de la f. Rom.), data creațiunei tribului al 35-lea. Asemenea *Maynz* pretinde, fără să dovedească, că numai în sistemul său, are sens acțiunea *per sacramentum*; iar în sistemul opus «on est condamné a n'y voir qu'une comédie vide de sens, qui n'a pu être inventée que par des esprits oisifs, afin d'amuser les badauds et d'ennuyer les plaideurs». Puțin de tot vor fi aceia cari vor fi convinși printr'o asemenea argumentare.

¹⁵¹ Această opinie o susține *Puchta* (*Cursus der Institutionen*, I, 341) întemeindu-se pe *Pomponius* (*Enchirid*, în *Dig. I, Titl II, Fr. 2 § 6*). D-l *Danielopolu*, în ale sale «Diverse fragmente juridice» (Vol. I, pag. 8), profesază tot această opinie, care poate fi admisă, în parte, în sensul că adesea, prin «consultațiile» lor, pontificii (nu adunați în colegiu, ci separat) tranșau contestațiile dintre particulari; iar în materii, până la un punct, religioase «consultațiile» lor cu atîta mai mult tranșau afacerile dintre particulari. — Cf. *Mommsen*, *Röm. St. trad. fr. (Dr. publ. rom.)* Tom. III pag. 50—51, 53 sq.

Divergențele acestea provin din cauză că avem foarte puține indicii de la cei vechi asupra cesiuneii ce ne preocupă, și pe de altă parte chiar aceste puține indicațiuni sînt echivoce și une-ori chiar contradictorii ¹⁵². Justificarea opiniunii ce am adoptat, nu o putem face aici, pentru că ar trebui să intrăm în detalii asupra decemvirilor și ai centumvirilor și asupra atribuțiilor colegiului pontificilor, detalii cari sînt la locul lor în alte epoce (posteriore) ¹⁵³.

Pentru procesele penale — *perduellio*, *parricidium* ¹⁵⁴ — regii instituia adesea câte 2 cetățeni însărcinați cu cercetarea afacerii și uneori și cu judecarea ei (*duoviri perduellionis*) ¹⁵⁵. În acest din urmă caz, condamnatul avea drept de apel la popor: *provocatio ad populum*.

B. *Procedura. Buonamici* își începe tratatul său de istoria procedurii civile romane prin constatarea că, la toate popoarele, primele reguli de drept, primele legi sînt reguli și legi de procedură ¹⁵⁶. Observația este exactă și explicarea faptului, aceasta nu e dificilă: la început, cel vătămat se răsbuna singur; cînd s'a început organizarea Statului, s'a înțeles că continuarea acestui obicei ar produce veșnice desordine; dar nici nu se putea împedea cineva de a se răsbuna de nedreptatea ce-i făcuse altul, atunci, — pentru ca faptul să se știe și, la nevoie, să se poată interveni, s'a cerut de la cel ce se credea vătămat și vroia să-și facă dreptate, să facă cunoscut — pronunțînd formule consacrate — intenția lui. Astfel deci, prima

¹⁵² Precum: *Dionisie din Halic*. II, 14, 29, — față de: X, I (același autor)

¹⁵³ Pentru colegiul pontificilor în titlul al II-lea și mai ales al III-lea; pentru decemvirii în titl. II; pentru centumvirii în titlul IV. — Pentru moment, pot servi notele precedente (150 și 151).

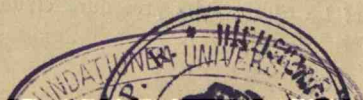
¹⁵⁴ Acești termeni servesc a designa ori-ce crimă, în genere, nu numai «înalta trădare» și «uciderea de tată».

¹⁵⁵ Unii autori cred că poporul numea pe acești *duoviri* și caută a infirma cele zise de *Tit Liviu*, în c. I, cap. 26, unde Tullu Hostilliu zice: „*Duumvirosecundum legem facio*“, preînțînd că *facere* ar însemna a *propune*. — Nu putem însă admite o asemenea restricție adusă puterii regale neîntemeiată, pe nimic.

¹⁵⁶ *F. Buonamici* La Storia della procedura civile Romana, p. 1.

grijă a fost a stabili forme de procedură pentru a tempera răsbunarea celui ce se credea nedreptățit. De aceea, numele nu trebuie să ne înșele și să considerăm, de pildă, procedura veche romană identică cu cele moderne, adică ale căreia forme să consiste în cestii de competență a judecătorilor, instrucțiunile contestațiilor, execuția hotărîrilor, etc. Nimic din toate acestea. Procedura consistă în solemnitățile ce trebuiau îndeplinite pentru a-și afirma dreptul său cel lezat, pentru a fi autorizat să-și facă dreptate; de aci numele de *legis actio*, prin care se designa formulele solemne necesare, acomodată legei. Acest nume se extinse apoi la întregul mod de a procedea pentru a ajunge la îndepărtarea leziunii. Erau patru moduri de procedea, patru *legis actiones*, cari sînt de unii considerate ca aparținînd deja epocii regale: *sacramentum*, *manus injectio*, *judicis postulatio*, *pignoris capio*. E greu a subscrie această opinie, mai ales *pignoris capio* pare că nu intră în epoca noastră. Cestia o lăsăm însă deschisă, vom discuta-o cînd vom trata despre aceste diferite forme de procedură (in titl. II); căci aici, fiind vorba numai de a complecta prin cîteva indicații generale asupra organizării judecătorești și procedurii, studiul instituțiilor juridice din epoca regală, ne mărginim a le semnala.

Nu e, poate, de prisos a adăoga că, prin opiniunea ce am adoptat asupra organizației judecătorești în epoca regală, am rezolvit deja în mod negativ cestia împărțirii procedurii *in jure* și *in judicio*, pe care unii o urcă până în primele timpuri.

SUMAR *

Index Bibliografic 7—10

TITLUL I

Originele Dreptului Roman, Dreptul Primitiv.

CAPITOLUL ÎNȚĂI

Considerațiuni generale 11—29

I

Modul de tratare. 11—12

II

Isoare 12—29

A. Documente istorice directe 12—13

B. Isoare indirecte. 13—20

Legende, 13; Limbajul juridic, 14; Studii
comparat al dreptului popoarelor din același grup
etnic, 15; Sociologia, 16; Urme ori resturi ale
Instituțiilor primitive (Serierile, juriscenților,
Gramaticii, Istoricii etc.), 17 sq.

C. Asupra legilor regale 20—29

* Acest sumar este provizoriu: la finele lucrării se va da o tablă de materii generală.

CAPITOLUL AL DOILEA

Asupra Originilor Dreptului Roman 29—38

I

Legenda despre întemeierea Romei.
Interpretarea ei 30—34

II

Starea de organizare a triburilor ce
au fundat Roma 35—38

CAPITOLUL AL TREILEA

Dreptul Primitiv 38—114

I

Condițiile sociale 38—61

A. Organizația politică 38—45

§ 1 Regele, 38 sq.; § 2 Senatul și comi-
 țile. 42 sq.; § 3 Armata, 44 sq.

B. Starea economico-socială. 45—61

§ 1. Patroni, Clienți, și Sclavi. 45 sq.; § 2.
 Patricii și Plebea, 47 sq.; § 3. Statul ca garan-
 tator al dreptului. Jus Quiritium, 51 sq.; § 4.
 Finanțele publice. Impositul, 53 sq.; § 5. Credințe
 și instituțiuni religioase, 56 sq.; § 6. Gradul de
 civilizație. Viața socială, 59 sq.

II

Instituțiile juridice 62—111

A. Familia. 62—93

§ 1. Baza familiei (originea căsătoriei, for-
 mele ei), 62 sq.; § 2. Organizația familiei (pute-
 rea părintească, manus, agnațiunea), 70 sq.;

§ 3. Gentilitatea (Gens, ce era ea, diversele teorii asupra acestei cestiuni, organizația «gintei»), 80 sq.

B. Proprietatea

94—109

§ 1. Baza proprietății (justificarea ei prin nevoile familiei, expresia familia pecuniaque) 94 sq.

§ 2. Organizația proprietății (cele 3 faze de evoluție a proprietății, pământurile gentilice, hereditium, obiectele asupra cărora exista drept de proprietate) 96 sq.; § 3. Modurile de dobândire a proprietății, 108 sq.

C. Obligațiuni (Nexum).

109—111

Appendice

(Organizația Judecătorească, Procedura)

112—114

43473
 43473
 43473
 929

ERRATA

Lăsînd pentru errata de la finele lucrărei indicarea tuturor erorilor de tipar strecurate în lucrare, să semnalăm în această errată provizorie numai pe cele mai principale :

- La pag. 15 primul rînd de notă, unde se citează culegerea lui Bruns, să se adauge: Ediția V, 1887.
- » » 29 al cincilea rînd din capit. al doilea și al cincilea rînd din nota 1 să se citească: *triburile romane* (= triburile cari au fundat Roma), în loc de Romanii.
- » » » al 6-lea rînd din capit. al doilea să se citească iarăși: *triburilor romane*, în loc de Romanilor.
- » » 30 primul rînd de text să se citească: Legenda despre întemierea Romei, raportată de istorici...
- » » 44 al patrulea rînd de la finele § 2, la cuvîntul *investitură*, s'a omis o notă de următoarea cuprindere: «Chestia atribuțiilor comiților curiate în epocile posteroare rămîne însă să o elucidăm la timp; atunci vom discuta și foarte controversata chestie a înțelesului așa numitei *patrum auctoritas*».
- « » 52 începutul rîndului al 12-lea din notă să se citească: *locuitorii cetății* Cures se numeau...
- « » 72 să se adauge la nota 76: S'a pretins pe nedreptul — credem — că acest pasaj din Gajus e ironic: ar fi ironic, dacă Gajus ar fi zis: *liberos suos*.
- » » 76 ori să se suprimă nota 84, ori să se adauge la enumerarea din text cazul la care se referă nota; pentru aceasta trebuie să se intercaleze în rîndul al 5-lea de la finele textului, după cuvintele: *căsătorite sine manu*, cuvintele: *sofia in manu*; iar în rîndul următor să se intercaleze, după cuvîntul: *natural*, cuvintele: *sau sof.*

~~~~~  
TIP. GUTENBERG, JOSEPH GÖBL, STRADA DÓMNEI, 23. — BUCUREȘTI.  
~~~~~


VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007